

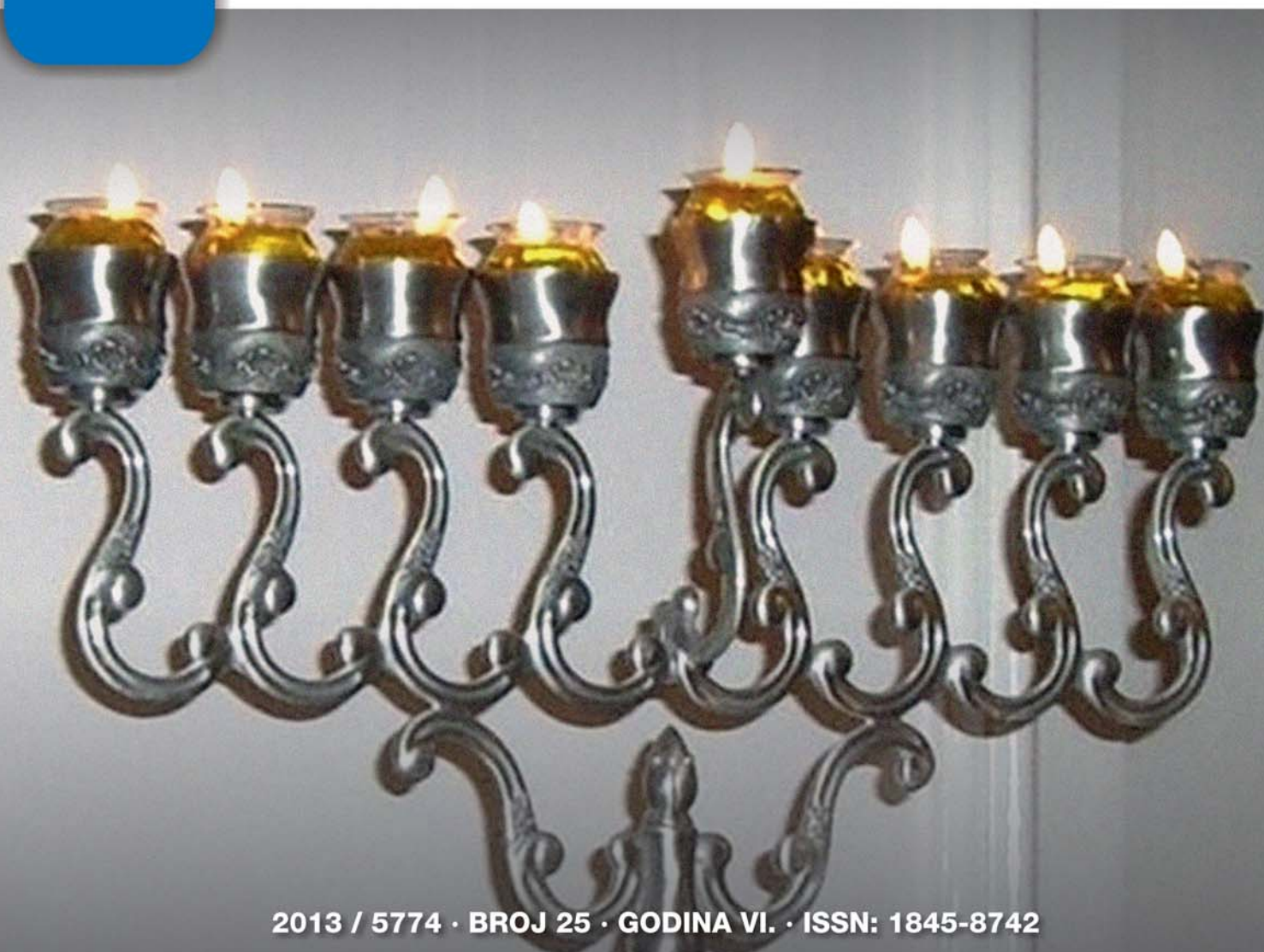
Glasilo
Židovske
vjerske
zajednice
Bet Israel

magazin

RUAH HADAŠA

רוח חדשה

2013 / 5774 · BROJ 25 · GODINA VI. · ISSN: 1845-8742

MAZAL TOV!

Tali Keren Kettell rođena 10. 1. 2013. Mazal tov bratu Jakovu, mami Ivi Shiri Fürst i tati Stefanu G. Kettellu.

6. 9. 2013. rodio se Ezra Haim Hercog. Mazal tov roditeljima Silviji i Ernestu, bratu Feliksu i sestri Havi, bakama i djedu.

SADRŽAJ

UVODNIK

4. JER ZAPOVIJED JE SVIJEĆA...
Inkvizicija, Kristallnacht,
referendum "U ime obitelji"...
Sonja Samokovlija

S RABINOVOG STOLA

5. Kislev 5774.
Rabin dr. Kotel Dadon
6. Židovska kulturna tradicija
i priroda
Rabin dr. Kotel Dadon

RIJEČ PREDSJEDNIKA

8. Bejihad 2013.
Dr. Vladimir Šalamon

TEMA BROJA

9. SOUL TO SOUL
Hanuka
Rabin Dovid Goldwasser

TEMA BROJA

10. TU BIŠVAT –
nova godina drveća
Riječima pjesnika
Hinka Gottlieba
Julija Koš

NAŠI MIOMIRISI

12. Besamim
Jasminka Domaš

KOLUMNE

13. NA OBALAMA RIJEKA
BABILONSKIH
Još malo o Glavnom
rabinatu
Dolores Bettini

14. PISMO VOLJENOJ I
STARIJOJ BRAĆI
Kada sam pokrenuo
Autograf.hr, mislio sam
i na Židove
Drago Pilsel

JEZICI I KULTURA

16. Židovi Jamajke
Gabi Abramac

ELIEZEROV KUTAK

18. Iz knjige *Sefardske priče IV.*
Priče iz života, ondašnjeg i
sadašnjeg
Dr. Eliezer Papo

ŠOA I NJEZINI IZVORI

22. Židov: vječiti žrtveni jarac
Julija Koš

KULTURA I UMJETNOST

25. U IZLOZIMA KNJIŽARA
27. *Ulaznica za nebo* –
Hagada prvi put na modernom
hrvatskom jeziku
Maya Cimeša Samokovlija
Ulomak iz knjige Julijane Koš
Ulaznica za nebo

29. Kratka kronologija jevrejske
zajednice u Bosni i Hercegovini –
Iz *Pinkasa* Jevrejske opštine
Sarajevo
Prof. dr Predrag Finci

ČITATELJI PIŠU

41. Još jednom o rešenju
izraelsko-palestinskog konflikta
Msc. Jozef Baruhović
42. Jevrejski intelektualci i
studentska omladina
među prvim žrtvama masovnih
egzekucija kao prva mera
"kulturne arianizacije"
Nezavisne Države Hrvatske
(II. dio)
Dr. Mladenka Ivanković
44. O suzama, ciglama, knjigama i
hrabrima Varšavskog geta
Ljubo R. Weiss

KUTAK ZA DJECU

46. Zbrkana palača
Gertruda Land

VIJESTI IZ ZAJEDNICE

48. Međureligijski susret
Redakcijski tekst

IN MEMORIAM

48. Rabi Ovadia Yosef
In memoriam
Rabin dr. Kotel Dadon
50. In memoriam Mirko Kovač
Nenad Popović

Poštivajući posebnosti, Uredništvo *Ruah Hadaša* prihvatilo je način pisanja samih autora i odlučilo je tekstove objavljivati u okvirima standardnih normi jezika kojima se autori služe.

IMPRESUM

RUAH HADAŠA • GLASILO ŽIDOVSKJE VJERSKE ZAJEDNICE BET ISRAEL U HRVATSKOJ • GODINA VI., BROJ 25, PROSINAC 2013./TEVET 5774.

GLAVNI UREDNIK: Sonja Samokovlija
UREDNIČKI SAVJET: Gabi Abramac, Dolores Bettini, Maya Cimeša Samokovlija i Dubravka Pleše
IZDAVAČ: Židovska vjerska zajednica Bet Israel u Hrvatskoj
10000 Zagreb, Mažuranićev trg 6/II., p.p. 880.
TEL: +385 1 4851 008 • FAX: +385 1 4851 376
www.bet-israel.com

UREDNIŠTVO: samokovlija@hotmail.com
ZA IZDAVAČA: dr. Vladimir Šalamon
LEKTURA I KOREKTURA: Ljiljana Cikota
GRAFIČKO OBLIKOVANJE I PRIPREMA: Žarko Jovanovski
TISAK: Skaner studio d.o.o. Zagreb
RABINI: Kotel Dadon i Dovid Goldwasser
KOLUMNISTI: Gabi Abramac, Dolores Bettini, Drago Pilsel

SURADNICI: Aron Albahari, Josef Baruhović, Maya Cimeša Samokovlija, Jasminka Domaš, Predrag Finci, Mladenka Ivanković, Julija Koš, Eliezer Papo, Dubravka Pleše, Nenad Popović, Vladimir Šalamon, Ljubo Ruben Weiss

Izlaženje *Ruah Hadaša* financijski pomaže
Savjet za nacionalne manjine RH.

Sonja Samokovlija

“Jer zapovijed je svijeća, a Tora je plamen”

Knjiga Salomonova 6.23

Inkvizicija, Kristallnacht, referendum “U ime obitelji”...

Sonja Samokovlija

Već nekoliko dana vrte mi se po glavi ove riječi. Netko bi možda pomislio kakve sve to veze ima s današnjim vremenom, vremenom “demokracije” u kome živimo. Neki kod nas demokraciju zloupotrebljavaju pa od nje čine kaos, sramotu, riječ koja već bljutavo zvuči a na licu izaziva izraz gadljivosti.

Drugačije sam zamišljala i učila o demokraciji, no naše društvo potpuno je preokrenulo vrijednosti i sada imamo to što imamo. Nadala sam se da će Vlada koja više nije nova, unijeti neke pozitivne trendove u ovo popprimitivljeno društvo, mislila sam, uz napor ali i našu podršku, izronit ćemo iz gliba u koji sve dublje tonemo. Izgleda jedino na što nisam mislila je činjenica da sada većina zapravo želi živjeti u kaljuzi u kojoj ne vidi dalje od svog nosa.

Zašto sam spomenula inkviziciju? Zato, što su inkvizitori i njihovi pomagači, većinom neuko stanovništvo slijepo slijedili naputke dobivene od krvožednih klerika koji su u to vrijeme vladali Španjolskom, Portugalom i u manjoj mjeri u nekim drugim zemljama Europe. Odakle tolika mržnja i želja za uništenjem slabijih i malobrojnijih? Nemoć, strah???

Zašto sam spomenula Kristallnacht? Zato što su nacisti i njihovi pomagači, većinom nezaposleno, neuko i očajno stanovništvo, našli krivca bez krivnje, slijedeći mržnjom napojene nacionalsocijaliste i svojom bestijalnošću nekada i nadmašivali nalogodavce. Gdje su rasli i stasali oni koji su ciglama razbijali stakla na dućanima, palili sinagoge, ubijali nejake i malobrojnije. Zakon čopora, jaki smo samo u mraku, strah???

I jedni i drugi radili su po tada važećim zakonima, dakle legalno. Odobrava li svijet danas takve postupke i zločine? Ne, naravno da ne, i rijetko će tko reći “ali to je bilo po zakonu”.

Zakone donosi vladajuća klasa, i bili njeni pripadnici lijevi, desni, umjereni, zeleni ili pak neki drugi, oni su odgovorni za donošenje zakona, a puk bi se tih zakona trebao pridržavati. U demokracijama, o kakvima sam ja učila i koje poznajem, vlast i sudstvo neovisni su i ne bi smjelo biti miješanja i utjecaja na njihove odluke.

Postoji u demokracijama i nešto što se zove referendum. Vlast može tražiti od naroda da se o nečemu izjasni, narod se organizira kako bi tražio referendum za neka bitna pitanja koja ne dolaze na dnevni red Vlade i traže da o tome odlučuje većina. U principu su referendumi skupi i komplicirani za provođenje. Kod nas svako malo izlazimo na referendum, a još se češće čuju zagovornici nekih novih referenduma.

Referendum “U ime obitelji” na koji ćemo izaći 2. 12. 2013. organizirala je najrasprostranjenija korporacija u Hrvata, (i šire) a

to je Katolička Crkva. U vrijeme dok novi papa Franjo šalje pomirljive poruke iz Vatikana i pokušava smanjiti bahatost u svojim redovima, naš Kaptol digao se na zadnje noge i gazi po svemu što njihov šef pokušava učiniti. Tko su ljudi koji su ponosno i agresivno prikupljali potpise pred svakom crkvom, na svakom trgu, vukli vas za rukave i prijetili vam paklom ako ne potpišete? Tko su profesori koji traže od djece da mobitelima slikaju listiće na kojima su glasali njihovi roditelji da bi dokazali da su “ZA” inače će dobiti negativnu ocjenu u školi? Kakvi se umovi kriju iza? Zbog čega normalnom čovjeku treba u Ustavu makar i ovakve banana države kao što je naša pisati da je brak zajednica muškarca i žene? Zar brak nije izraz ljubavi i odluke para da živote posvete jedan drugom? Zar postoji stereotip “mačo” i slabiji spol? Da li snaga klade valja, ali u ovom slučaju i umom caruje? Čemu ta rečenica u Ustavu? Nije li to lakrdija?

Nismo li baš mi, u većini primitivni, uskogrudni i egocentrični, krivi za banana državu u kojoj živimo?

Zar Crkvi nije stalo ni do čega osim do šarenih laža koje nude narodu? Gdje su tu pouke i poruke iz *Svetog pisma*? Što razmišlja naš kler dok pregledava kataloge najnovijih automobila i luksuznih predmeta za svoje vile? Zbog čega su se okomili na braću franjevece u Bosni? Gdje je njihovo milosrđe i razumijevanje za slabijega i manjega?

Mogla bih nabrajati još i još, ali pišući ove retke, počinje se u meni javljati ono što najmanje želim a to je netrpeljivost. Dovoljno mi se čini da su sve ove riječi itekako povezane, pomislite na to svaki put kada Vas netko pokušava uvući u mržnju i netoleranciju. Inkvizicija, Kristallnacht, Šoa, referendum “U ime obitelji”, sve to krije opasne presedane u sebi, sve to hrani mržnju prema drugima i drugačijima, sve se to iskaljuje na slabijima od sebe.

Dragi čitatelji, Hanuka je pred nama, mi smo svjedoci da nije važan broj već ispravna ideja, vjera u Stvoritelja i velika odgovornost koja leži na nama Židovima. Makabejci su naši preci, ne bojimo se sile! Mi smo svjetlost među narodima, upalite svoje hanukije, obznanite da je u svjetlu moć, mrak i tama su za neke druge, ne za nas!

Neka vam predstojeći blagdani budu obasjani Njegovom svjetlošću i neka Vaš put kroz život nikada ne naiđe na tamu i mrak. ■

Vaša Snjja

Rabin Kotel Dadon

Kislev 5774.

Rabin dr. Kotel Dadon

Dragi prijatelji,
nadam se da ste svi dobro i dobroga zdravlja.

Blagdani

Želim pohvaliti sve članove naše zajednice koji su sudjelovali u svim molitvama od Roš HaŠane preko Jom Kipura do Sukota. Bilo je to intenzivan mjesec pun blagdana, i uspjeli smo imati stabilan minjan i vrlo bogate molitve.

Europski dan židovske kulture i proslava desete godišnjice postojanja Židovske osnovne škole u Zagrebu

Ove godine proslava Europskog dana židovske kulture bila je iznimno bogata događanjima. Otvorenje je održano u Zajednici na Mažurancu i započelo je predavanjem pod naslovom "Židovska kulturna tradicija i priroda". Zbog velikog interesa, zamolio sam glavnu urednicu *Ruaha*, našu Sonju, da to objavi u našem glasilu.

Obilježavanje je nastavljeno u Muzeju za umjetnost i obrt gdje smo proslavili desetu godišnjicu postojanja Židovske osnovne škole u Zagrebu. Prikazan je i poseban film koji je pokazao kako smo počeli s devetero đaka u kita Alef, prvom razredu, a danas se u našoj školi provodi cijeli osnovnoškolski program te smo već ispratili dvije generacije učenika. Plesna grupa Maayan iz Novoga Sada plesala je izraelske plesove, a onda smo svi zajedno obišli zbirku judaike smještene u Muzeju. Bila je to prekrasna proslava, koja je potvrdila veliki uspjeh naše škole i naše Zajednice jer obrazovanje je naš put, put naših predaka, našeg naroda, naroda knjige.

U Mimari otvorena je izložba dvojice vrhunskih slikara, Jakova Bararona i Tonija Franovića, a dan je završio fantastičnim koncertom dvoje vrhunskih majstora, Monike Leskovar i Itamara Golana. Želim zahvaliti svima koji su pomogli da ovaj prekrasan projekt uspije, posebno dr. Vladimiru Šalamonu.

Europska rabinska konferencija

Od 10. studenog do 13. studenog u Berlinu sam prisustvovao Europskoj rabinskoj konferenciji na temu: *The Family – The Rab-*

Sudionici Europske rabinske konferencije u Berlinu.

bi – The Community (Obitelj – rabin – zajednica). Na konferenciji smo raspravljali o sljedećim temama: Brit Mila – Zakonska zaštita Brit Mila danas u Europi; Djeca s posebnim potrebama – vjerski aspekt; "Imaju li Židovi u Europi budućnost?"; Rabin, socijalni rad i mentalno zdravlje; Kašrut u Europi. Održana je i posebna komemoracija povodom 75. godišnjice Kristalne noći.

Otvorenje druge godine studija Judaistike na Filozofskom Fakultetu u Zagrebu

Dana 9. listopada 2013. započela je druga godina studija Judaistike u sklopu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Odaziv za upis na Judaistiku bio je velik i sva mjesta brzo su popunjena tako da na prvoj godini sada studira 28 studenata. Osim toga, ove smo godine pokrenuli nove izborne predmete kao što su: Židovi i arhitektura, Uvod u jidiš i Uvod u ladino (judeo-španjol). Predmet Židovska filozofija od ove je godine obavezni predmet.

Košer vina u Konzumu i u Vrutku

Odnedavno se može nabaviti košer vino vinarije Agrolaguna (sorte Malvazija, Merlot i Cabernet Sauvignon) u KONZUMU i u VRUTKU. Ovdje su navedene lokacije prodavaonica Konzuma u Hrvatskoj, u kojima se može nabaviti košer vina: Britanski trg 2, Zagreb, Draškovićeve 15, Zagreb, Frankopanska 1,

Ovako govori svemogući Gospodin: A kad vas očistim od svih bezakonja vaših, napučit ću opet vaše gradove i sagraditi razvaline; opustjela zemlja, nekoć pustinja, naočigled svakom prolazniku bit će opet obrađena. Tada će se reći: "Evo zemlje što bijaše pusta, a postade kao vrt edenski! Gle gradova što bijahu pusti, same razvaline i ruševine, a sada su utvrđeni i napućeni!"

Zagreb, Masarykova 16, Zagreb, Radnička 80, Zagreb, Hercegovačka 11, Zagreb, Praška 10, Zagreb, Mlinovi 161, Zagreb, Trg P. Preradovića 6, Zagreb, Trg na lokvi 3, Rovinj, M.Tita 126, Opatija, M.Vlašića 20, Poreč.

Gosti iz Sarajeva i iz Beograda – posjet Jevrejske Opštine Sarajevo i Beogradske Jevrejske Opštine

U mjesecu listopadu u goste su nam došli članovi Jevrejske opštine Sarajevo. Bio je to prekrasan Šabat, poslušali smo predavanja Jakoba Fincija te uživali u zajedničkoj šabatnoj večeri i ručku. U subotu navečer pogledali smo film o životu u Sarajevu, a u nedjelju izložbu o Židovskom groblju u Sarajevu. U prosincu su nas posjetili članovi Beogradske Jevrejske Opštine s rukovodstvom i rabinom. Proveli smo vrlo lijep Šabat sa pregršt sadržaja, međusobnog druženja uz izvrsnu hranu te smo uživali u koncertu zbora "Braća Baruh" u subotu navečer. Pozvani smo

da dođemo u Sarajevo i u Beograd i, uz Božju pomoć, pozivima ćemo se odazvati.

Skupština

Drago mi je da je godišnja Skupština bila konstruktivna. Skupština je ta koja održava važnu vezu između članstva i rukovodstva, ne dopušta rukovodstvu da ikada zaboravi tko ih bira i koga predstavljaju te im daje na znanje da su oni tu kako bi služili našem članstvu. Zahvaljujem svim članovima koji su došli na Skupštinu. ■

Vaš rabin
Dr. Kotel Dadon

S RABINOVOG STOLA / משולחן הרב / MIŠULHAN HARAV

Židovska kulturna tradicija i priroda¹

Rabin dr. Kotel Dadon

Honi Crtač krugova – חוני המעגל (Honi Hameagel)

Talmud pripovijeda o Honiju Crtaču krugova, suvremeniku nasija Šimona ben Šetaha, istaknutom tanaitu iz doba parova i ugledniku svoga naraštaja iz doba *Mišne*, s kraja 2. stoljeća prije nove ere. Kada bi židovskom narodu trebalo kiše, Honi bi nacrtao na zemlji krug, stao u njega te se molio. Njegovom bi zaslugom pala kiša narodu Izraelovom, a njemu su dali ime Honi Crtač krugova.²

*Honi Crtač krugova išao je putem i vidio čovjeka Izraelca kako sadi drvo rogača. Honi upita: "Za koliko vremena će ovakvo drvo dati plod?" Čovjek mu odgovori: "Za sedamdeset godina." Honi upita: "Jesi li siguran da ćeš živjeti još sedamdeset godina i jesti njegove plodove?" Onaj čovjek mu odgovori: "Kao što su moji očevi zasadili za mene prije nego što sam se rodio, tako i ja sadim za svoje sinove."*³

Talmud se na to nadovezuje i pripovijeda kako se Honiju dogodilo čudo te je zaspao i probudio se nakon sedamdeset godina. Vidio je sina onoga čovjeka kako jede plodove s onoga drveta. Nakon toga Honi je umro.⁴

Kako se ova priča odnosi na brigu o okolišu ili o prirodi?

Čini mi se da ova priča kazuje kako ljudi trebaju voditi brigu ne samo o vremenu u kojemu sami žive, već i o vremenu budućih generacija. Ova nas priča navodi na razmišljanje o čovjeku koji

sadi rogač iako on sam neće imati koristi od svojih plodova: ali on sadi za svoju unučad.

Ovo razmatranje aktivira čovjeka da očuva okoliš za buduće generacije. Takav pristup postoji danas, uglavnom, u održavanju prirodnih resursa (nafta, ugljen, minerali, i drugo).

Ekološki odgovoran pristup okruženju je stara Božja zapovijed sačuvana u židovskoj predaji – počevši od *Tanaha* i cijele *Mišne* sve do *Talmuda* i *Midraša*. Rabini su mnogo toga rekli o važnosti čuvanja okoliša i donijeli brojne zakone kako bi to osigurali. Čuvanje prirodnih vrijednosti zapovijedeno je čovjeku već u Edenskome vrtu:

I uzme Bog čovjeka i postavi ga u Edenski vrt da ga obrađuje i da ga čuva (Post 2,15).

Čovjek je dobio dvije obveze. Jedna je **obrađivanje** zemlje, tehnološki i industrijski razvitak u skladu s potrebama. Istodobno, mudrim promišljanjem o prirodi, čovjeku je zapovijedeno **čuvanje** zemlje, onoga što je stvoreno. Samo to dvoje zajedno može omogućiti čovjeku idealno korištenje onoga što je stvoreno u njegovu čast. *Midraš* kaže:

*Kad je Sveti, neka je blagoslovljen, stvorio prvog čovjeka, postavio ga i okrenuo ga prema svom drveću Edenskog vrta i rekao mu: Pogledaj kako su ugodna i hvalevrijedna moja djela. Sve što sam stvorio, za tebe sam stvorio. Pazi da ne pokvariš i uništiš moj svijet, jer ako ga pokvariš, nema ga tko nakon tebe popravljati.*⁵

Bog, tvorac svijeta, stvorio je savršeni svijet u kojemu postoji sve što je potrebno. Cijelo stvaranje u čovjekovu je čast, zato je čovjek i stvoren na kraju, nakon stvaranja temelja potrebnih za njegov opstanak. Kad je čovjek postavljen u Edenski vrt, u savršeni svijet, zrak je bio čist kao vino bez dodataka, vode su bile prozirne, jasne i čiste (kao na Plitvičkim jezerima), spoj kisika i vodika bez klorida i ostalih dodataka koje smo “zaradili” forsiranjem industrije. Raslinje je cvalo prirodnim bojama, a otpada još nije bilo na zemlji. Dolazeći u Edenski vrt, čovjek je znao da mu je široka vlast nad prirodom ograničena i da mu je zabranjeno biti neobuzdani i nepromišljeni diktator.

Međutim, čovjek se, vremenom, ponekad čak prezirno i oholo, usprotivio zapovijedi koju je dobio nakon stvaranja. Da je razuman, te da slijedi tu zapovijed, mi danas ne bismo morali poduzimati krajnje korake. Učinak zatoplivanja i ozonske rupe spadaju u ono: “Jer ako pokvariš, nema tko popravljati nakon tebe”.

Židovsko pravo nalaže halahičku i moralnu obvezu čuvanja ekološke ravnoteže. Židovski izvori puni su tekstova o očuvanju čovjekova okoliša od zagađenja; vrijeme je prekratko da prođemo kroz ekološke propise židovskog zakona koji ispunjavaju krhku ravnotežu ljudske slobode i nadmoći nad prirodom i dužnost očuvanja prirode u praksi. Stoga ću se ograničiti na svega nekoliko kratkih primjera kojima su naši mudraci iznijeli svoje mišljenje kad je riječ o okolišu.

Propisi protiv neugodnih mirisa

U *Talmudu* traktat *Baba Batra* 25a piše:

Lešine i grobove, te radionice za preradu kože smještamo izvan grada.

To se odnosi i na tvornice no Maimonid u svojoj knjizi *Mišne Tora* u propisima o susjedima piše:

*Tko gradi... zabod ili radionicu gdje ima pepela, prašine i sličnoga, treba ih udaljiti, kako prašina i smrad zaboda ili pepela ne bi došli do susjeda, kako mu ne bi smetali.*⁶

Propisi koji brinu o očuvanju okoliša

*Tko proljeva vodu na javnome prostoru, te time drugome učini štetu, mora mu je nadoknaditi. Tko ostavlja trnje i krhotine i tko gradi ogradu od trnja, pa ona padne na javni prostor i netko se time ozlijedi, onaj mu je dužan podmiriti štetu. Rabi Šimon ben Gamliel kaže: Svi koji kvare javni prostor i prouzroče štetu, dužni su platiti.*⁷

*Udaljavamo golubinjak [zbog prljavštine] od grada.*⁸

*Udaljavamo gumno od grada.*⁹

Propisi protiv buke

*Udaljavamo mlin... Zašto? Zato što potresa pod... zbog buke.*¹⁰

Propisi protiv uništavanja

Kad navališ na kakav grad pa ga moradneš dugo opsjedati da ga osvojiš, nemoj uništavati njegovih stabala zasijecajući u njih sjekirom. Možeš im jesti plod, a nemoj ih sjeći. Jer poljska stabla nisu ljudi da bi ispred tebe mogla bježati u utvrdi. (Pnz. 20,19).

Tora opisuje zabranu sječe stabala, ali mudraci tumače da je zabranjeno uništavati sve što bi moglo imati kakvu korist.¹¹

“Ne uništavaj!” בל-תשחית je zajednički halahički naziv za zabranu uništavanja bilo čega, živog ili neživog, privatnog ili javnog, samo zbog trenutne želje. Između ostalog, zabranjeno je ubrati divlji cvijet, razbiti posudu, uništiti plod, komad odjeće, novčić i slično. Isto tako u židovstvu je zabranjeno loviti životinje jer se ne mogu konzumirati budući da nisu prema propisima zaklane. Ova micva je 529. micva od 613 Božjih zapovjedi.

Propisi koji podržavaju uzgoj zelenila

*Rekao je rabi Huna: rabinski učenik ne smije stanovati u gradu u kojem nema zelenila.*¹²

Na kraju

Jučer smo čitali početak *Knjige Postanka*, kako je Bog stvorio čovjeka “po svojoj slici”. Po čemu smo slični Bogu? Ima različitih komentara; jedan od njih je “Mešeh Hohma” Rabina Meira Simche iz Dvinska koji objašnjava da židovska tradicija vidi čovjeka kao krunu prirode ne samo zbog njegove mudrosti, već uglavnom zato što je on biće koje ima slobodu izbora. Biće koje nije podložno svojim prirodnim instinktima, već je u stanju izdići se iznad njih. Ova sposobnost je ono što daje osobi dostojanstvo i status. Uloga je čovječanstva opravdati to povjerenje koje nam je Bog ukazao. ■

1 Povodom EUROPSKOG DANA ŽIDOVSKJE KULTURE, nedjelja, 29. rujan 2013.

2 Midraš Tanhuma Ki tavo 4.

3 BT Taanit 23a

4 Ibid.

5 Kohelet raba 7,1.

6 MT Hilhot šehanim 11,1, vidi i ostatak poglavlja

7 BT Bava kama 30a

8 BT Bava kama 83a

9 BT Bava batra 24b

10 BT Bava batra 20b

11 BT, Šabat, 129a

12 BT Eruvin 55b

Dr. Vladimir Šalamon

Bejahad 2013.

Dr. Vladimir Šalamon – predsjednik
Židovske vjerske zajednice Bet Israel u Hrvatskoj

Kao što je mnogima poznato, 2013. godine nije održan Bejahad – Židovska kulturna scena, manifestacija koja je u trajanju od sedam dana bila uvijek realizirana u VIII. mjesecu, u jednom od atraktivnijih turističkih destinacija jadranske obale, već trinaest godina zaredom!! Razlog neodržavanja ove, nama svima toliko važne manifestacije, jest, prije svega, solidarnost sa onima koji već niz godina nisu u mogućnosti prisustvovati ovom festivalu kulture i prijateljstva. Jednostavno, financijske (ne)prilike su ih svake godine činile neraspoloženim i udaljavale od susreta. 2013. godine, iste (ne)prilike su desetine Židova/Jevreja i prijatelja zajednice udaljile od susreta i smatrali smo svojom obavezom, solidarizirati se sa prijateljima i ne realizirati tradicionalni susret na Jadranu!

Ipak vrijednost susreta nismo htjeli dovoditi u pitanje i modificirali smo Bejahad na Jadranu u Bejahad u Zagrebu. Članovi židovskih i jevrejskih zajednica i njihovi prijatelji bi dolazili u posjet Zagrebu preko vikenda i prezentirali program, koji bi vjerovatno prezentirali na obali Jadrana 2013. godine. Domaćin susreta bili bi im Židovska vjerska zajednica Bet Israel i Bejahad – Židovska kulturna scena.

Prvi gosti projekta Bejahad u Zagrebu bili su članovi Jevrejske opštine Sarajevo koji su od 18. – 20. X. 2013. boravili u Zagrebu. Susret je počeo službom u petak 18. X. koju je vodio rabin Kotel Dadon u sinagogi Bet Israela i kojoj je prisustvovao veliki broj članova i prijatelja Bet Israela. Nakon službe slijedio je Obiteljski Šabat – večera, za oko 50 prisutnih. Sjajno raspoloženje i vrlo ugodan am-

bijent prostora Bet Israela su posvjedočili da je ideja transformacije Bejahada bila ispravna. U subotu su gosti iz Sarajeva u pratnji prijatelja iz Zagreba šetali i obilazili znamenitosti grada Zagreba.

U subotu uvečer, nakon Šabata, slijedilo je vrlo interesantno predavanje Jakoba Fincija, predsjednika Saveza jevrejskih opština Bosne i Hercegovine na temu "Jevreji Sarajeva jučer, danas, sutra". Gospodin Finci, poznat kao izuzetno šarmantan i atraktivan predavač, oduševio je svojim prikazom, dupke punu salu sinagoge Bet Israela. Potom je prikazan film *Adio kerida* koji je upotunio priču o Sarajevu i njegovim Jevrejima. Bilo je to vrlo dojmljivo i dirljivo večer u kome je bilo evidentno koliko su Jevreji Sarajeva davali svome gradu, kako jučer, tako i danas. Susret je završen izložbom eksponata o renoviranju jednog od značajnijih kulturnih spomenika Sarajeva, jevrejskog groblja na Kovačičima. Projekat obnove je predstavio gosp. Danilo Nikolić, jedan od vriednih aktivista Opštine, koji je uz impresivne fotografije groblja informirao prisutne o značaju i važnosti groblja, ne samo za Jevreje, nego i za grad Sarajevo. Ovo groblje je svjedok i dokument vremena kada je u Sarajevu živjelo desetak hiljada Jevreja i kada je Sarajevo blistalo multikulturalnošću i interkulturalnošću.

Bio je to susret starih prijatelja, susret novih ideja i razmišljanja, koji ćemo nastaviti, nadamo se, u proljeće 2014. godine u Sarajevu.

Želim vam svima veselu Hanuku! ■

Cedaka Box

Za rad zajednice

Ilya Zavelev	1.400,00 kn
Sonja i Jakov Bararon	60 eur
Yaniv Nisan	110,00 kn

Za sinagogu/vjerski odbor

N. N.	3.000,00 kn
Luka Cukerić	100,00 kn
N. N. – 850,00	
Zlatko Rabi	2.012,00 kn
ELC	400,00 kn
Obitelj Vaknin	500,00 kn
Obitelj Taub	400,00 kn

Za Roš Hašana

N. N.	2.000,00 kn
-------	-------------

Za Roš Hodeš

N. N.	520,00 kn
-------	-----------

Za socijalni odbor

N. N.	20.425,00 kn
-------	--------------

Za Ruah Hadaša

Sonja Samokovlija	2.000,00 kn
-------------------	-------------

Julija Koš za jarcajt majci Jelki Koš	100,00 kn
---------------------------------------	-----------

U prošlom broju *Ruaha*, u rubrici Cedaka box, potkrala nam se greška kod navođenja sponzorstva Obiteljskog Šabata 14. 6. Ggospoda Tamar Buchwald je sponzorirala Šabat u iznosu od 700,00 kuna a ne 6.700,00 kako piše u *Ruahu* broj 24.

Ispričavamo se Tamar i čitateljima. ■

Rabin Dovid Goldwasser

Soul to Soul

Hanuka

Rabin Dovid Goldwasser, prijevod Dubravka Pleše

Kada su Grci ušli u Hram, sa sobom su donijeli i svoje oznake idolopoklonstva te sve oko sebe u Beit HaMikdašu učinili duhovno nečistim, uključujući i posude s uljem.

Kasnije, nakon pobjede Makabejaca koji su ponovo zauzeli Hram, pronađena je jedna jedina posuda ulja, zakopana u zemlji. Poseban pečat Kohena Gadola bio je netaknut i bilo je jasno da Grci nisu vidjeli niti dirali ovu posudu.

Komentar Levuš primjećuje sljedeće: nakon što su Grci oskrvnuli Hram i onečistili njegov prostor, bilo je praktično besmisleno uopće razmišljati o mogućnosti pronalaska netaknute posude s uljem koju osvajači nisu oskrnavili. Zašto su se onda Hašmonejci uopće trudili pronaći čisto maslinovo ulje kojim bi mogli upaliti menoru?

Njihov nas postupak uči čudesnoj lekciji. Kada se radi o duhovnosti, nema nemogućega, svaki je cilj ostvariv. Osoba koja iskreno želi vršiti *micvot* u tome će i uspjeti.

Upravo je to pouka Hanuke. Mi smo narod koji čezne za duhovnim rastom, znanjem i spoznajom te podizanjem na višu razinu. Vjerujem da je ova *Dvar Tora* uistinu prikladna baš za zagrebačku zajednicu koja teži stalnom rastu i neprekidnom razvoju snažne židovske prisutnosti koja će svima služiti kao nadahnuće.

Budite blagoslovljeni i uspješni u svim svojim nastojanjima! Svakome od vas šaljem najtoplije čestitke povodom Hanuke!

Rabin Dovid Goldwasser ■

Zanimljivosti – Izrael – novi zakon o sklapanju braka

David Lev, prevela Dolores Bettini

Krajem listopada Kneset je izglasao Zakon koji će svakom budućem bračnom paru dopustiti da se vjenča u gradu ili mjestu po svom izboru. Zakon, poznat kao Cohar zakon, a koji je predložila stranka Bajit Jehudi, omogućuje paru da slobodnije odabere rabina koji će voditi obred.

Za Zakon je glasalo 57 članova Kneseta, a protiv je bilo njih 14. Novom Zakonu žestoko su se usprotivili članovi Kneseta pripadnici haredi stranaka.

Na "tržištu" vjenčanja koje sad postaje konkurentno, lokalne službe morat će se pobrinuti da baš sve – od prijave za sklapanje braka, preko čitave procedure, pa do obreda – mladencima bude ugodno, kažu iz stranke Bajit Jehudi.

Donošenju takvog Zakona omogućilo je prethodno stvaranje baze podataka na razini države. Tako će rabini u svim lokalnim institucijama imati pristup potrebnim podacima o paru koji se želi vjenčati.

Do sada su se Izraelci koji se žele vjenčati morali prijaviti u zajednici u kojoj žive, a ako žive u različitim mjestima, prijavljivali bi se u mladoženjinom rabinatu. Mnogi su se žalili da im ne odgovara nadležni rabin i da su prisiljeni pridržavati se ograničenja koje židovski zakon ne zahtjeva, već su nastali na osnovu običaja.

Prema novom zakonu, rabinima će biti izdana posebna dozvola za obavljanje vjenčanja. Dozvolu će dobiti tek nakon završene posebne obuke. Svaki rabin koji obavi vjenčanje bez te dozvole, podlijezat će kazni (što uključuje i dvije godine zatvora).

Naftali Benet, ministar ekonomije i predsjednik stranke Bajit Jehudi, rekao je da je taj Zakon bio predizborno obećanje koje je njegova stranka dala, a sad i ispunila: "Jednako kao što otvaramo tržište radi dobrobiti potrošača, tako smo otvorili i tržište vjerskih službi od čega će koristiti također imati potrošači."

Rabin David Stav, predsjednik grupe Cohar, uporni pristaša tog propisa, rekao je: "Kao netko tko je pomogao u pisanju Zakona, čestitam Coharu na pokretanju postupka otvaranja 'tržišta sklapanja brakova', na zadatku koji će sad provoditi rabini širom države. Taj je Zakon dugo bio potreban i omogućit će svim parovima, posebno sekularnim parovima, da se vjenčaju na halahički ispravan način (tj. u skladu sa židovskim zakonom), ali u ozračju koje će im biti ugodno. Vjerujem da će to biti početak revolucije koju židovski narod očajnički treba", dodao je. ■

TU BIŠVAT – nova godina drveća

Riječima pjesnika Hinka Gottlieba

Julija Koš

Hinko Gotlieb, znameniti međuratni cionistički aktivist, prevoditelj, književnik i pjesnik, objavio je ovu pjesmu u vrijeme kada se Holokaust pripremao, ali još gotovo nitko nije mogao povjerovati da bi se doista mogao dogoditi. Židovi su, osim u Njemačkoj, u Europi živjeli uobičajenim životom: suočeni na mnogim mjestima s antisemitizmom, ali neugrožene osnovne egzistencije. U Erecu, san Theodora Herzla o židovskoj državi na području stare domovine još je bio samo san, ugrožen zloćudnim okolnostima britanskoga mandata u Palestini. U takvim okolnostima, Gottlieb piše *Tri pjesme za Hamiša asar bišvat*. Te su tri pjesme zapravo jedna pjesma, ili tri pjesme koje vezuje zajednička nit: melankolično sjećanje na drevnu domovinu i ogorčenost zbog nedovoljnog zanimanja tadašnje židovske zajednice u dijaspori za obnovom stare domovine. Kroz simboliku specifično izraelskoga blagdana nove godine drveća, Tu bišvata ili 15. dana mjeseca švata, poznatoga i kao Hamiša asar bišvat, pjesnik predbacuje svojoj zajednici da o dragocjenosti svoje stare domovine misli samo jednom godišnje, na taj blagdan drveća. U prvoj pjesmi ili prvome dijelu trodijelne pjesme, Gottlieb se sjeća povijesne tragedije propasti stare židovske države i nesreće prognanika, koji su vremenom stali zaboravljati staru domovinu. U drugoj pjesmi autor razvija predbacivanje sunarodnjacima

zbog potpunog predavanja potrazi za materijalnim dobrima, u zaboravu na domovinu, koje se sjete samo na dan nove godine drveća, koji simbolizira opisom šume. Zanimljivo je da autor, u to doba dok se skoro proglašenje moderne izraelske države ni ne naslućuje, a prijetnja Holokausta se nadvija nad europsko židovstvo, opisuje zapravo europsku, a ne bliskoistočnu šumu, europske ptice u njoj, europske životinje i europsko drveće. Pjesnik optužuje sunarodnjake zbog zaborava na nekadašnju ljubav prema domovini: *Zabrtuljena su uba naša, odrodiše svi nam se čuti / Ne pjeva ništa nam šuma. Za nas je mrtva i šuti*. U trećoj pjesmi se također susreće europski izgled šume i livade, a autor naglašava da u doba blagdana nove godine drveća zima “još nije minula”, premda je tada u Erecu, dakako, već počelo proljeće. Ponovo se vraća osudi zaborava većine tadašnjih Židova, koji se domovine sjećaju samo na dan nove godine drveća: *A sutra se šuma i livada vraća / U davne daleke dubine*. Bez optimizma završava ova pjesma. Kao da je pjesnik slutio da će prije ostvarenja cionističkog sna židovski narod morati još proći kroz najveću nesreću koja ga je ikada zadesila, ali koja će istodobno biti i cijena za ostvarenje sna dugoga gotovo devetnaest stoljeća, od rušenja Drugoga Hrama do uspostave moderne židovske države. ■

Hinko Gottlieb Šuma

Tri pjesme za “hamiša asar bišvat”

(objavljeno u časopisu *Omanut* br. 6, veljača 1937.)

I.

A jednog se dana
Sve sunovraćat stalo.
Posljednje naše se raspalo ralo
I sagnjio posljednji plug
I sažgaše posljednji lug.
Opustješe polja, ogolio brijeg
Presahnula vrela –
Na golet i pustoš nevolja sjela.
S prosjačkim štapom od posljednje šumske grane
U bijeli odosmo svijet – na sve četiri strane.

A sobom smo ponesli
I miris rođene njive,
Modrinu našega neba
I punu dušu čežnje žive
Za poljem i selom, za putom i drumom
Za lozom i smokvom, za travom i šumom –
Sve je to u nama raslo i cvalo,
Sve nas je čekalo, sve nas je zvalo,
A nas je sve dalje vodio put
I sjećanje naše sahnuto je stalo.

II.

I što nam sad znači još šuma, to božje čudo?
 I znamo li slušati još njezinu pjesmu,
 Pjesmu koju na krilima svojim
 Jutarnji vjetrić ko pozdrav i molitvu svoju
 Pred zoru nosi ususret dobrome Suncu?
 Šaputanje lišća stoljetnog graba
 I trepet srebra u krošnji topole bijele
 I šušanj listinca pod nogom plašljive srne
 I kljuckanje žune i tetrijebov zov
 I zebina pjesma –
 Ah – sva ta simfonija ništa nam ne veli više:
 Mi ne znamo, živi li šuma, spava li, diše –
 Zabrtvljena su uha naša, odrodiše svi nam se čuti,
 Ne pjeva ništa nam šuma. Za nas je mrtva i šuti.

U crnom guštiku, gdje podno se bora i jele
 O nimfama bajke i priče o vilama splele,
 Za nas je mrak. Mi ne znamo što je to groza
 Pred šumskim vukodlakom; bozi nas šumski
 Ne plaše više. Što je još ostalo, pusta je proza
 I gola stvarnost merkantilne sfere.
 Bor i jela? Pa to je celuloza!
 Kad im u fabrici iscijede dušu
 Trideset vrsta od njih stvorit će papira:
 Papir za masti, papir za vreće,
 Za šećer, za kavu, za papar, za svijeće –
 Papir što samo još šuštati znade
 Ko mrtvo lišće što s granja pade

I ne zna ni slova više nam reći
 O šumskom pjevaču koji je s najviše grane
 O ljubavnoj pjevao sreći...
 Novine štampaju na njem i debele knjige
 U kojima sebi autori prave
 Po retku i arku plaćene knjige
 O pitanju Kine i španskoga rata
 I carinske unije i konkordata,
 Gdje pišu o zakonu, pravu i redu –
 Ukratko: svu svoju kulturnu bijedu
 Umotasmu u taj beskrajni papir,
 I svu svoju nemoćnu čežnju
 Za povratkom kući.

III.

I samo pred proljet, kad li u žilju
 Sokovi krenut se htjeli,
 Tada i šuma opet oživi
 Koju smo sobom ponijeli.

Tada se vraćamo. Livade zovu:
 Na travi rosa blista,
 A šuma ko ikad u zanosu pjeva
 I buja i cvate i lista.

Samo jedanput. Rano u proljet
 Kad zimi još nije da mine,
 A sutra se šuma i livada vraća
 U davne daleke dubine.

Iz pjesama progonstva

Shaul Tcherichovsky

Priredila Sonja Samokovlija

“Od kuda, ti, putniče?”

S Istoka. Bio sam u Kanaanu, ondje su planine,
 Plaču, a suze poput dijamantnog potoka
 Jure u hladnu utrobu Jordana.
 Glasno sam pozvao... Glasom ispunio prostranstvo,
 Šakal mi je odgovorio na visokom hrptu,
 Taj zvuk je sličio na pjesmu kćeri Cionskih.

“A što je s vašim utvrdama?”

Njihovi moćni zidovi – samo su hrpa ruševina,
 Odlomljeno kamenje na rodnom grobovima;
 Među njima ne gnijezde se pjesme i legende,
 Njihov je duh pomračen i beskrajno tužan,
 I suše se pod suncem na tužnim poljima
 Krvave rijeke prolivene u bitkama.

“A što je s pamćenjem zelota?”

Pitaj orlove koji su im oči isključivali,
 Pitaj pse koji su njihove kosti glodali s režanjem,
 Pitaj vjetar koji je raznio njihov prah pustinjom.
 Mudre ne pitaj! Što je njima do palih,
 Njihove knjige prešućuju heroje,
 U njihovim knjigama nema mjesta borcima za svetinje.

“A što je onda ostalo?”

Pećine u stijenama za hrabre i snažne,
 Pukotine u stijenama za one koji traže osvetu,
 Polja na kojima će narod prolići puno
 I znoja i krvi, obilnih potoka,
 Kada na rođenom a izgubljenom mjestu
 Živjet će opet ispod rodnog neba.

Jasminka Domaš

Besamim

Jasminka Domaš

Vrijeme Hanuke, vrijeme je ranog mraka u kojem palimo svjetla. Putokazi materijalne i duhovne naravi postaju vidljivi i prisutni i govore nam kako ne smijemo (o)staviti sebe ni druge u moru neznanja, u tami ne-spoznaje.

Možda baš zato volimo putovanja, trenutke kad odlučimo upoznati djelić Njegovog, još neotkrivenog kraljevstva i kad za otkriće nove ljepote, ma gdje ona bila, od srca zahvaljujemo Stvoritelju na onome što oči vide dok duša biva obasjana darovima ljudskog duha i genija.

U takvom momentu otvoren je u nama i pred nama novi vidik, kozmički prozor kroz koji gledamo boju mora koju dotad nismo vidjeli, boju pijeska na obali koja nije ona pustinjska i plovimo zatim rijekom čije nas trske gotovo dodiruju i ne možemo ne pomisliti na Mojsija u košarici, koja lagano plovi Nilom. I čujemo onaj zov upućen od Adonaja duši Abrahama: Idi, idi – idi sebi.

Tako i danas, u zimu 2013., paleći svjetla na hanukiji svjesni smo svojeg životnog putovanja i znamo koliko treba snage, hrabrosti i ustrajnosti da živimo i preživimo tamu ne zaboravljajući da svjetlo postoji i onda kada ga ne vidimo.

No ono što nosimo u sebi, u svjetiljci duše, kaže nam da putovanje još traje, da smo bili i jesmo od Svetog voljeni i da sve Plankove teorije o svjetlosti nisu drugo nego put Božje zrake do

nas kroz Stablo života koje je naše stope vodilo ka onom mjestu na kojem smo najpotrebniji i kako bismo samo u nama danom Jeruzalemu obasjali Božje kraljevstvo.

Paleći svjetla na hanukiji, svijet u svojoj vrtnji na čas zastane dok duhovna vatra plamti u očima baš kao što je gorjela i zračila iz Adama kadmona.

Možda nam se učini da smo mogli više, bolje, pravednije, strpljivije, brižnije, nježnije, ali sve je tek proces, sve je tek mogućnost ne da tugujemo nego da napredujemo.

Paleći svijeću po svijeću, sve dok ne upalimo svih osam, osjećamo kako iz dana u dan raste u nama svjetlo ljubavi, razumijevanja, suosjećanja. Tako i blagdan Hanuke postaje putovanje generacija, najviša razina odsjaja koji povezuje Gornji svijet s Donjim. I kako to već biva, onda kada smo vraćeni sebi, vraćeni smo u ljubavi i drugima, jer kada je putovanje u svjetlosti znamo da smo u Njemu.

I da je bilo koja vrsta osjećaja odvojenosti samo prividna. I zato i ona jedna, prva svijeća i prvi žižak upaljen na uljanici daje u sabranosti i miru božanske, svjetlosne arabeske, osjećaj da nismo sami. I upravo to svjetlo govori nam da smo dio Beskonačnog, ničim ograničenog Ein sofa, da smo ništa drugo nego ljubav Njegove ljubavi. ■

A moj brat šuti

Amir Gilboa, 1917. – 1984.

Priredila Sonja Samokovlija

Moj se brat vratio iz rata
u čudnoj sivoj odjeći.
Ja sam se uplašio da je moj san lažan,
i odmah sam počeo brojati njegove rane.
A moj brat šuti.

Potom sam pretraživao džepove njegova šinjela
i ondje pronašao zavoj sa smeđom mrljom
a ispod kitice od ranih makova
njezino ime na poderanoj slici.
A brat moj šuti.

Pretražio sam njegov ranac
i izvukao njegove stvari, uspomenu za uspomenom.
Hura! Moj brat je odlikovan, moj brat heroj.
Za hrabrost i zalaganje.
Hura! Moj odvažan brat, moj heroj!
Moje je ushićenje beskrajno.
A moj brat šuti.
A moj brat šuti.
Krv njegova više iz zemlje.

Dolores Bettini

Na obalama rijeka babilonskih

Još malo o Glavnom rabinatu

Dolores Bettini

Pred nama je Hanuka – blagdan kojem se svi vesele i koji budi nadu u čuda jer ona se ipak tu i tamo događaju, zar ne? Ljepše bi bilo pisati o junaštvu i čudu ulja, ali... Budući da se s uspostavom novog Glavnog rabinata još nije dogodilo nikakvo čudo, a priča oko rigidnosti te institucije do sada se nije ni malo raspetljala i stišala, ja ću, nadajući se i dalje čudu, opet malo o toj temi.

Prije dva mjeseca je rabin David Stav (direktor Cohar organizacije za vjerska prava u Izraelu) pozvao Rabinat da objavi popis rabina iz dijaspori koji imaju, odnosno kojima Rabinat priznaje, pravo da izdaju potvrdu o židovskom statusu neke osobe. Do danas lista nije objavljena, zato što, navodno, ne postoji, nego se svaki slučaj rješava zasebno (?).

Sve češće se piše o tome da je brojne rabine iz dijaspori posljednjih godina Rabinat skinuo s liste onih čije mišljenje uvažava, a dokumente koje su potpisali priznaje. Tako se iz dana u dan događa da parovi iz dijaspori dođu i Izrael s namjerom da se tamo vjenčaju. Sa sobom donose potvrde da su Židovi i da su neoženjeni. Potvrde su im izdali njihovi rabini. Međutim, dočeka ih hladan tuš: Rabinat više ne priznaje ništa što je taj i taj rabin napisao, potpisao, rekao. Do jučer su priznavali, ali danas više ne. Zašto? Iz ovog ili onog razloga (ili zato što im je neka ptičica šapnula) posumnjali su u strogost u poštivanja i provođenja halake dotičnog rabina.

Zbog bojazni da će dospjeti na drugu listu (onu crnu), ili da će Rabinat retroaktivno (jer i to se događa) poništiti konverzije koje su oni potpisali, većina rabina se do sada nije bunila, niti javno kritizirala ovakve i slične poteze Rabinata. Međutim, od američkih ortodoksnih rabina i organizacija čuje se sve više kritika ovako autističnog odnosa Rabinata prema dijaspori. Što se tiče europskih rabina, nisam uspjela nigdje uhvatiti ni jednu riječ kritike upućene Rabinatu ili negodovanja zbog odnosa prema dijaspori. I baš dok surfam netom i tražim neku informaciju, nailazim na vijest da je na upravo održanoj Konvenciji europskih rabina u Berlinu, potpisan povijesni sporazum između europskih i američkih rabinskih vijeća u kojem vodeći ortodoksni rabini svijeta izjavljuju da je izraelski Glavni rabinat vođa židov-

skog svijeta. Sporazum su tijekom konferencije potpisali glavni rabini Lau i Josef, predstavnici Europskog rabinskog vijeća (CER) i Američkog rabinskog vijeća (RCA). Rabin Eli Ben-Dahan, zamjenik Ministra za vjerska pitanja (Bajit Jehudi) također je potpisao sporazum. U tekstu sporazuma piše: "Mi, Vijeće europskih rabina i Američko rabinsko vijeće, smatramo Glavni rabinat Izraela plamenim stubom koji vodi svjetski židovski tabor, osvjetljava i usmjerava mu put... Ovim sporazumom objavljujemo zajedničku odluku da produbimo i učvrstimo međusobnu suradnju, uskladimo naše djelovanje na širenju *Tore* i učvršćivanju judaizma, jačanju pridržavanja židovskog zakona i židovskog obrazovanja." U sporazumu se spominje i da su dvije rabinske organizacije ponosne na svoju vezu s Glavnim rabinatom u Izraelu.

Ovaj sporazum je potpisan baš dok, osim američkih ortodoksnih rabina i organizacija, dvije istaknute izraelske ortodoksne organizacije (Cohar – rabin David Stav i ITIM – rabin Set Farber) javno kritiziraju odnos Glavnog rabinata prema ortodoksnim rabinima iz dijaspori. Europski rabini nikoga ne kritiziraju, bar ne javno. Oni o tom pitanju šute.

Činjenica je da se u proteklom desetljeću Rabinat na rabine iz dijaspori, ali i članove njihovih zajednica, gledao kao na drugorazredne Židove. Činjenica je i da su novi glavni rabini takvo stanje u Rabinatu zatekli i naslijedili. Hoće li ga svojom prisutnošću na berlinskoj konferenciji i potpisivanjem spomenutog sporazuma početi rješavati i mijenjati?

Na konferenciji u Berlinu europski su se rabini zapitali hoće li uz probleme s kojima se danas europski Židovi suočavaju (zabrana obrezivanja i košer klanja, jačanje antisemitizma) za dvadeset godina uopće biti Židovi u Europi. A ja se pitam, hoće li izraelski glavni rabini u tome pomoći ili odmoći? Hoće li i dalje s prezirom gledati na rabine iz dijaspori i tamo neke Židove koji možda baš i nisu više Židovi, pa je svedjedno hoće li ih za dvadesetak godina biti ili ne? Ili će možda sporazum koji su u Berlinu potpisali s rabinima iz dijaspori biti ovogodišnje čudo Hanuke, jer čuda se tu i tamo ipak događaju, zar ne? ■

Drago Pilsel

Pismo voljenoj i starijoj braći

Kada sam pokrenuo Autograf.hr, mislio sam i na Židove

Drago Pilsel

Autograf.hr želi svjedočiti o obnovi odnosa u društvu, o stvaranju politike koja će se vratiti svojim ishodišnim značenjima, a to podrazumijeva brigu za društvo koja je istodobno briga za opće dobro u svim postojećim segmentima. U interakciji novinara i naše (re)publike prepoznamo mogućnost iskazivanja zrelosti/prilika za iskazivanje zrelosti i odgovornosti, onih vitalnih pretpostavki bez kojih put u drukčiju budućnost nije ništa drugo nego iluzija (...) Potrebno nam je kvalitetno novinarstvo i potrebni su nam medijski projekti koji se neće gasiti zato što će njihovi urednici u rekordnom roku priznati da ne mogu – ili ne žele – ostati neovisni. Želimo otvorene i agresivne medije, ali samo u onoj mjeri u kojoj je agresivnost drugo ime za argumentaciju.

Ne zamjerite mi što ću zloupotrijebiti uredničko i vaše povjerenje da se malo reklamiram jer imam, a što da se lažemo, jednu jako dobru, ma što dobru, jednu izvanrednu dobru vijest. U petak 11. listopada pokrenuli smo čudo (jer smo startali sa nula kuna i okupili ekipu za “Ligu prvaka” pa si umišljamo da smo neka novinarska Barcelona), portal www.autograf.hr. Eh, o tome vam želim, o mojim motivima, frustracijama, potrebama i nadama, nešto danas kazati, ako mi, ponavljam, ne zamjerate na uzurpaciji ovoga prostora. Zdravko Zima i ja, pokretači *web sitea* Autograf.hr, umišljamo si da činimo nešto važno nudeći vam portal koji je posvećen političkim, gospodarskim, kulturnim, religijskim, filozofskim, psihološkim, sociološkim, povijesnim, pravnim i ostalim društvenim temama, Hrvatske, regije i svijeta.

Naslov “Autograf.hr” upućuje na potrebu obnove jedne, ne malim dijelom, kompromitirane profesije, jer pretpostavlja osoban, pa stoga odgovoran, beskompromisan, a to znači odlučan, moralan i angažiran stav. Temelj novinarstva leži na striktnom poštovanju činjenica i konzultiranju svih strana u eventualnom sporu: koliko se za to deklarativno zalažemo, toliko smo svjedoci svih mogućih odstupanja koje novinarstvo opet jednom svode na servis vidljivih ili prikrivenih centara moći. Problem je još veći kad znamo da je u Hrvatskoj i u široj regiji evidentan nedostatak kulture čitanja; s manjkom političke i ine kulture, taj nedostatak rezultirao je društvom s izuzetno zakržljanim javnim mnijenjem, društvom u kojem je solidarnost gotovo nepoznat pojam i koje u danom času nije u stanju reagirati na konkretne izazove.

Suočeni smo s potrebom vraćanja digniteta novinarstvu. Treba obnoviti njegova ključna načela, omogućujući mu da postane nezaobilazan faktor u izgrađivanju demokracije koja nije mrtvo slovo na papiru. Novinarstvo koje će biti korektiv vlasti, nepotkupljivi razotkrivač svih mogućih zala, sredstvo u borbi protiv šovinizma, ksenofobije i predrasuda – to je novinarstvo koje želimo i koje ćemo braniti svakim prilogom i svakom rečenicom

našeg portala. Drukčije novinarstvo nije potrebno nikome, osim onima koji brane politiku “što gore, to bolje” i koji u manipuliranju javnošću traže mogućnost učvršćivanja svojih ionako sumnjivih pozicija.

Autograf.hr želi svjedočiti o obnovi odnosa u društvu, o stvaranju politike koja će se vratiti svojim ishodišnim značenjima, a to podrazumijeva brigu za društvo koja je istodobno briga za opće dobro u svim postojećim segmentima. U interakciji novinara i naše (re)publike prepoznamo mogućnost iskazivanja zrelosti/prilika za iskazivanje zrelosti i odgovornosti, onih vitalnih pretpostavki bez kojih put u drukčiju budućnost nije ništa drugo nego iluzija. U tom nastojanju posebnu ulogu imat će redakcijski savjet, čija su imena, spojena s njihovom kompetentnošću i nepotkupljivošću, naša vjerodostojna preporuka.

Valja se legitimirati, tim imenima, jer ona su naše bogatstvo, naša snaga: Hildegard Auf-Franić, Mile Babić, Sonja Bašić, Joško Belamarić, Jadranka Brnčić, Vladimir Cvetković-Sever, Branko Čegec, Ivan Čolović, Jovan Ćirilov, Bora Ćosić, Filip David, Aleš Debeljak, Arsen Dedić, Predrag Finci, Silvije Foretić, Niko Gamulin, Milan Gavrović, Anna Maria Gruenfelder, Sinan Gudžević, Boris Gunjević, Željko Ivanković, Tvrtko Jakovina, Dejan Jović, Alfi Kabiljo, Dražen Katunarić, Claudia Keller-Pilsel, Snježana Kordić, Manca Košir, Mirjana Krizmanić, Peter Kuzmić, Andrea Latinović, Ivan Lovrenović, Igor Mandić, Dalibor Martinis, Ivica Maštruko, Vili Matula, Seadeta Midžić, Teofil Pančić, Borka Pavičević, Boris Perić, Sibila Petlevska, Drago Pilsel, Branimir Pofuk, Edo Popović, Alma Prica, Boris Rašeta, Urša Raukar, Janko Rožič, Božo Rudež, Seid Serdarević, Vladimir Šalamon, Zvonimir Šikić, Slobodan Šnajder, Vesna Teršelić, Dafinka Večerina, Jagoda Večerina, Nikola Visković, Milan Vlajčić, Milana Vuković-Runjić, Zdravko Zima (koordinator), Vjeran Zuppa, Viktor Žmegač (lista još raste).

Potrebno nam je kvalitetno novinarstvo i potrebni su nam medijski projekti koji se neće gasiti zato što će njihovi urednici u

rekordnom roku priznati da ne mogu – ili ne žele – ostati neovisni. Želimo otvorene i agresivne medije, ali samo u onoj mjeri u kojoj je agresivnost drugo ime za argumentaciju. S druge strane krajnje je vrijeme da stanemo nakraj nasilju, ne samo onom doslovnom i fizičkom, koje je postalo *modus vivendi* nad kojim još malo tko uistinu reagira. Ali treba isto tako podsjetiti javnost da se treba osloboditi drskosti i nasilja, koje nije samo privilegij nogometnih navijača i koje ozbiljno nagriza temelje naše demokratski definirane i europski programirane države. Stvarni lijek za ljudske nevolje uredništvo će tražiti u solidarnim modelima ponašanja, neovisno o nacionalnim, vjerskim ili nekim trećim, društveno zaštićenim atribucijama autora i čitatelja.

Na taj će se način, projektom koji neće hraniti nacionalističke mitove, koji neće komplimentirati vjeri tako da je identificira s nacijom, novinarstvom koje će promicati vrhunske kriterije i koje će biti prepoznatljivo po njegovanju kulture, bar do neke mjere utažiti žeđ za pravdom i smanjiti negativni efekti proistekli iz tajkunizacije, privatizacije i drugih zakonski verificiranih oblika ponašanja koji su materijalno i moralno opustošili Hrvatsku. Državu u koju se njeni vođe trijumfalno zaklinju, svodeći njene građane na marionete koje uporno aplaudiraju ili, od prilike do prilike, mašu zastavama, nalazeći u tome kakvu-takvu zadovoljštinu za izgubljene iluzije.

Danas nikome ne trebaju iluzije, još manje idoli, osim ako to nisu idoli rada, heroji kompetencije koji će probuditi toliko potrebnu nadu i pokrenuti osjećaj da je promjena moguća. Pogotovo ona koja znači boljitak za sve, a ne samo takve koji su stjecajem (po)ratnih okolnosti ili zahvaljujući izbornom marketingu stekli barnumske povlastice. Dakako, socijalno i mentalno očišćenje implicira odgovarajući odnos prema okolišu koji se bezočno uništava, dok se manjak bilo kakve akcije uvijek iznova pravda oskudicom. Nezanemariva je svrha stvaranje društvene klime odgovornosti odnosno napuštanje principa etnonacionalizma, širenje kulture snošljivosti, ekumenskog i međureligijskog dijaloga, praštanja i pomirenja, tim više što je Hrvatska prije nekoliko mjeseci postala članicom Europske unije.

Kulturi laži treba suprotstavljati kulturu istine i života. Istina ne znači tek puku točnost, suglasnost. Ona nije nešto što se može konstruirati i čime se može manipulirati. Ondje gdje nelogične sheme djelovanja više ne obuhvaćaju integralnu ili opipljivu stvarnost, javlja se potreba za obrazlaganjem i za analizom. Kao što liječnik ne smije ignorirati pacijenta, novinar ne smije zaobilaziti teška i delikatna pitanja. Zato uvijek iznova stoji pred rizikom sučeljavanja, svjestan da njegov poziv ne završava skupljanjem podataka. Činjenice su uvjet njegove djelatnosti, a kritički žalac ono što toj djelatnosti daje smisao. I razlog postojanja!

Novinarstvo ponajprije shvaćamo kao alat, dragocjen alat, pomoću kojeg želimo pridonijeti rekonstruiranju društvene i intelektualne klime, vjerujući da je najmanji pomak bolji od rezignacije. Ili od straha i od stagnacije koji su zahvatili sve pore našeg bića, prijeteći kolektivnim rasulom. Uvijek ćemo se boriti za napredak, za građansku i europsku Hrvatsku, za pomirene narode Balkana, za intenzivan dijalog i suradnju, ne tolerirajući

nepravdu, suprotstavljajući se demagozima svih vrsta i definirajući svoj angažman izvan stranačkih ili partikularnih interesa. Zalaganje za pravnu državu implicira borbu protiv privilegija, odanost načelima općeg dobra te senzibiliziranost za siromašne i socijalno degradirane, o kojima se ne vodi ni približno dovoljno računa.

Zato će redakcija, kojoj sam glavni urednik, okupiti, pored navedenih imena, široku paletu suradnika, pisaca, publicista i intelektualaca različitih profila koji imaju što ponuditi javnosti, ali koji iz ovih ili onih razloga nisu u dovoljnoj mjeri prisutni na javnoj sceni. Samo tako moći ćemo kreirati portal koji neće imati nacionalistički, nego nacionalni i kozmopolitski karakter, koji će biti lokalni, regionalni i univerzalni i koji će u kolopletu prezentiranih sadržaja naći mjeru nove i europski postulirane Hrvatske, zemlje koja se ne smije sramiti velikana koji su je željeli učiniti svjesnom i položaja i prioriteta. Hrvatske koja nije u Europi s figom u džepu, nego Hrvatske koja svakom gestom potvrđuje svoju posebnost, ali i davno uspostavljenu pripadnost starom kontinentu. Otuda krug kao prirodna i povijesna neminovnost: jer sve što osvještava našu posebnost, europskim indigenatom tu posebnost opetovano potvrđuje i povećava. Bez okorjele navike da svjesno analiziramo dok čitamo, govorimo i odlučujemo, većina nas jedva bi ikad pomislila da postoji potreba za boljim idejama, i ne bi se, kad se one pojave, za njih zainteresirala.

Pred sobom imamo otvorenu mogućnost da preuzmemo nevolju rekonstruiranja uvjeta, intelektualne, društvene ili vjerske klime nekog idealnog ili boljeg vremena i mjesta gdje bismo se željeli, kao pojedinci i društvo, naći. Pred nama je, kako je za vrijeme Marša na Washington u ljeto 1963. rekao Martin Luther King, mogućnost da unovčimo jedan ček. Kad je stvorena Republika Hrvatska, u Ustavu je potpisan ček za svakog hrvatskog građanina, da će neotuđiva prava na život, slobodu i traganje za srećom biti svakom zajamčena. Hrvatska i zemlje regije su mnogim našim sugrađanima u ruke dale lažan ček: ljudska prava nisu poštovana, bilo je neslobode, socijalna bijeda i lopovluk ukrali su nam sreću.

Mi ovim portalom obnavljamo vjeru da banka pravde nije propala. Ne želimo vjerovati da su fondovi morala naših zemalja nedovoljni. Tu smo zato jer mislimo da imamo pravo unovčiti ček koji će nam dati bogatstvo slobode i sigurnost pravde. Krajnje je vrijeme da Hrvatska i druge zemlje budu zemlje građanskih i socijalnih prava, zemlje u kojima će sa svake planine i otoka odjekivati sloboda. To je naša nada. To je uvjerenje s kojim stvaramo i s kojim se međusobno zbližavamo kako bismo zajedno počeli osjećati istinsku i plodnu pripadnost zajedničkom prostoru Europe. Zato vas najljubaznije molim: otvorite www.autograf.hr i podržite nas baš kao što čitate, volite i podržavate ovaj naš drag i prevažan list *Ruah Hadaša*. Zašto sam pokrenuo ovaj portal? Zbog vas! Da, vjerujte mi, dok sam sa Zimom razmišljao koji su naši modeli, koji su nam sve to ljudi obogatili život, na što sve moramo temeljiti naš poduhvat, što sve obuhvaća naš minuli rad, ja sam posebno bio motiviran Židovima i Židovkama, kojima sam toliko dužan i zahvalan. Dobrota vaša neka vas prati. ■

Gabi Abramac

Židovi Jamajke

Gabi Abramac

Temeljeno na knjizi Eda Kritzlera *Jewish Pirates of the Carribean* (New York, Doubleday, 2008.)

Autohtoni žitelji Jamajke bili su Tainosi. Godine 1494. na otok je stigao prvi Židov. Bio je to Luis de Torres, marrano, koji je bio prevoditelj Kristoferu Kolumbu.

Danas se Židovi smatraju prvim stalnim doseljenicima Jamajke. Tijekom pet stoljeća igrali su vitalnu i dominantnu ulogu u društvenom, ekonomskom i političkom razvoju zemlje. U dugoj povijesti dijaspore, priča Židova Jamajke posebno je i fascinantno poglavlje.

Od godine 1830., kada su ukinuti zadnji diskriminirajući zakoni protiv jamajčanske židovske zajednice, Židovi Jamajke bili su integrirani u multietničko društvo ovog otoka i predstavljali su cijenjenu, uspješnu i društveno aktivnu zajednicu.

Jamajka je bila španjolska kolonija od Kolumbovog dolaska do britanskog osvajanja 1655. godine. Veliki broj portugalskih Židova naselio se na Jamajci tijekom španjolske kolonizacije. Prvi brod s portugalsko-španjolskim Židovima pristao je na Jamajku 1530. godine. Doseljenici su se naselili u gradu zvanom Spanish Town, koji je prije toga bio poznat kao St. Jago de la Vega i koji je u to vrijeme bio jedini organizirani grad. Mnogi Židovi koji su došli na Jamajku bili su tzv. Conversosi koji su pobjegli iz Europe kako bi mogli otvoreno prakticirati judaizam. Kako bi prikrili svoj identitet nazivali su se Portugals. Na Jamajci su nastavili potajno prakticirati svoju vjeru u vlastitim kućama.

Kada su 1655. godine Britanci osvojili otok, marranosi su ih objuče prihvatili jer su do tada živjeli u strahu da će Inkvizicija otkriti njihov stvarni identitet. Glavni navigator koji je doveo engleske brodove do luke bio je marrano iz Nevisa, a dva Jamajčana koja su pregovarala uvjete predaje i koji su potpisali mirovni sporazum također su bili marranosi. Prema ovom sporazumu svi Španjolci bili su protjerani, a svim Portugalcima bilo je dozvoljeno ostati. Čim je britanska zastava bila podignuta, Portugalci su počeli prakticirati svoju vjeru otvoreno. Ubrzo su

im se pridružili Židovi iz Brazila, Surinama, Curaçaa, Barbadosa, Holandije i Engleske.

Englezi, kojima je bio cilj sudjelovati u profitabilnim trgovačkim poslovima dali su im englesko državljanstvo kao podstrek u naseljavanju. Windsorskim proglasom iz prosinca 1661. godine, odlučeno je da će djeca rođena na Jamajci biti slobodni državljani Engleske te da će uživati ista prava i privilegije kao i podanici krune rođeni u Engleskoj.

Unatoč odredbama kralja Charlesa II., u praksi je situacija na otoku udaljenom 3.000 milja bila drukčija. Ubrzo nakon što su Španjolci napustili otok, Jamajka se našla pod kontrolom trgovaca i plantažera koji su odlučili ignorirati odredbu iz Windsora i isključili su Židove i oslobođeno crnačko stanovništvo iz glasa u vladi.

Židovsko preživljavanje na otoku zahtijevalo je prilagodbu. Pronašavši utočište na otoku na kojemu su mogli otvoreno prakticirati svoju vjeru i gdje su se mogli slobodno priključiti poslovnoj zajednici, Židovi su odlučiti ne izazivati daljnje antagonizme zahtijevanjem političkih prava. Kao trgovci i plantažeri bili su uspješni, no i dalje su bili društveno prezreni a njihov je uspjeh dodatno osnaživao antisemitizam.

Aristokracija je odlučila da Židovi neće imati pravo glasa i da ne mogu biti zastupljeni u javnoj službi, ali mogu plaćati porez. Godine 1700., židovska zajednica od samo 80 članova, plaćala je glavninu poreza na otoku. Do sredine 18. stoljeća diskriminatorni porezi bili su ukinuti i članovi židovske zajednice bili su sigurni, tražeći istodobno ukidanje stigme građana drugog reda. Godine 1750. tražili su od skupštine ista prava i privilegije koja uživaju i drugi podanici krune. Kršćanska zajednica, koja se osjetila politički ugroženom, uzvratila je nizom peticija, prijeteci da će – ukoliko se Židovima omogućiti politička moć – započeti sveti rat. Proteklo je još 80 godina dok se aristokracija nije ujedinila sa Židovima na rasnoj osnovi.

Početkom 1880-ih, javno mnijenje u Engleskog počelo se zalagati za ukidanje ropstva. Godine 1807. ukinuta je trgovina robljem. Vladajuća klasa na Jamajci bila je u panici. Godine 1826. Jamajka je Židovima dala ista prava koja su imali i bijeli kršćani, no Kruna je odbila odobriti zakon sve dok Jamajka i crncima ne zajamči ista prava što se formalno dogodilo u veljači 1830. godine. Godinu dana nakon toga, kralj je odobrio židovski zakon (*Jewish Bill*).

Početkom 20. stoljeća židovska zajednica Jamajke imala je 1487 članova. Danas ih je oko 200. Jamajka, negdašnje utočište za Židove koji su tražili vjersku slobodu i povoljne ekonomske prilike, kasnije je bila zamijenjena većim i bogatijim zemljama,

Sinagoga u Kingstonu, Jamaica.

osobito Sjedinjenim Američkim Državama.

Premda je današnja židovska zajednica Jamajke najmanja, vrlo je ujedinjena. Razlike između sefardske i aškenaske kongregacije pomirene su 1921. godine kada su se sinagoge ujedinile u Kingstonu pod nazivom United Congregation of Israelites. Sinagoga Shaare Shalom jedina je sinagoga na otoku.

Prema riječima Eda Kritzlara, Židovi su bili dobri za Jamajku, jednako kao što je Jamajka bila dobra prema njima. "Out of Many, One People" je jamajčanski nacionalni motto koji od 1830. godine uključuje i svoju židovsku zajednicu. ■

Zanimljivosti – Deset dokaza da je Superman zapravo Židov

Svojevrsni semitski superheroj slavi 75. rođendan. David Lev, prevela Dubravka Pleše

Tko bi i pomislio da je Superman Židov? Pa, nekima od nas to je palo na pamet ali takvih je malo. Uz novi film što ga je snimio studio Warner Bros. pod nazivom *Man of Steel* (*Čovjek od čelika*) i s obzirom na činjenicu da ove godine superheroj slavi svoj 75. rođendan, činilo se da je prikladno vrijeme da autora knjige *Superman: The High-Flying History of America's Most Enduring Hero* zamolimo da s nama podijeli svoja razmišljanja o židovskim aspektima borca za istinu, pravdu i američki način života. Donosimo 10 glavnih dokaza da je *Čovjek od čelika* zapravo pripadnik židovskog naroda:

1) Supermanov tvorac Jerry Siegel u neobjavljenim memoarima priznaje da je na njega silno utjecao antisemitizam koji je vidio i osjećao oko sebe te da je glavni model za Supermana bio Samson. Osim toga, Jerry kaže i da je pisao o svijetu u kojem je odrastao: o predgrađu Clevelanda u kojem su 70 posto populacije činili Židovi, gdje su kazališta i novine koristile jidiš u jednakoj mjeri kao i engleski jezik i gdje se moglo birati između 24 ortodoksne sinagoge ali je postojao samo jedan dućan koji je prodavao stripove – Weinbergerov. Bilo je to mjesto i vrijeme kada su sitna djeca, a osobito ona koji su uz to još bila i Židovi, mogla očekivati da im susjedski nasilnik lice natrlja pijeskom. Upravo zato svi su tada sanjali da će jednoga dana postati superheroji koji će nasilnicima pokazati što ih ide.

2) Da smo bili pažljiviji, vidjeli bismo da nam Siegel diskretno ukazuje na etničku pripadnost svojega junaka u trenutku kada Superman napušta svoj daleki rodni planet Krypton. Na Kriptonu Supermanovo je ime bilo Kal-El što je slično imenu Izra-el te imenima nekih proroka, kao što je na primjer Samu-el i Dani-el. Nastavak El jedno je od Božjih imena dok Kal nalikuje riječima "glas" i "posuda" na hebrejskom.

3) Svemirska superbeba nije samo bila Židov nego vrlo poseban Židov, kao i Mojsije. Slično Mojsiju koji je plutao rijekom u košari od trstike u koju ga je stavila majka, nastojeći ga spasiti smrti izrečenoj po faraonovom nalogu, tako i Kal-Ela njegovi roditelji tek nekoliko trenutaka prije raspada rodnog planeta stavljaju u svemirski brod koji će ga odvesti na sigurno, na Zemlju. Oba djeteta spasili su nežidovi – Mojsija je spasila faraonova kći a Kal-Ela kanzaški farmeri, obitelj Kent; adoptivni roditelji vrlo su brzo shvatili da imaju posla sa vrlo neobičnom djecom. Priče o nastanku i smrti planeta Kriptona služe se jezikom *Postanka*. Kal-Elova priča

o bijegu na Zemlju oponaša priču o *Izlasku*.

4) Evo još dokaza: "Svijet opstaje zahvaljujući trima stvarima: pravdi, istini i miru".

5) Eksplozija Kriptona nalikuje na slike mistične Kabale koja govori o božanskoj posudi koja je razbijena te o Židovima koji su pozvani da izvrše *tikkun olam*, tj. da poprave posudu i svijet. Nitko se tome nije posvetio više od Čovjeka iz Metropolis.

6) Clark Kent je bio Superman koji se nastojao asimilirati. Superman je bio – mišićav kao poljski Židov, snagator Siegmund Breitbart i neuništiv kao Golem. Ujedno je bio i nadahnuće svakom Židovu koji je znao da u njemu čuči superčovjek. Čak je i kryptonit prepun simboličnosti – ukazuje na utjecaj koji je Clarkova domovina još uvijek imala na svojeg posljednjeg sina koji je živio u dijaspori.

7) Supermanova neprekidna čežnja za Kriptonom te nezadovoljstvo životom stranca na Zemlji, zapravo je klasični osjećaj krivice nekoga tko je preživio Holokaust.

8) Ako većina poklonika Supermana i nije prepoznala njegove židovske korijene, Treći Reich sigurno jest. U članku koji se 1940. godine pojavio u novinama *Das Schwarze Korps*, glasilu SS-a, Siegela je opisan kao "intelektualno i tjelesno obrezan momak čije je sjedište u New Yorku." Superman je definiran kao "ugodan mladić previše razvijenog tijela i premalo razvijenog uma". Nacisti su bili uvjereni da stvoritelj i stvorenje potajice zajedno rade kako bi "posijali sumnju, mržnju, zlo, lijenost i sklonost kriminalu" u srca američke mladeži.

9) Superman je kulturom bio čvrsto povezan s vjerom svojih predaka. Život je započeo kao iskreni liberal, zagovornik ciljeva kao što su razoružanje i socijalna država. Bio je ogledni primjerak stranca koji je u Ameriku pobjegao iz međuzvezdanog štetla i odrekao se svog židovskog imena te prihvatio ime Clark Kent. Živio je životom karakterističnim za većinu novopridošlih Židova, rastrganih između dva identiteta – onog iz Staroga svijeta te onoga iz Novoga svijeta. Takva podijeljena osobnost bila je jedini način na koji je Superman mogao preživjeti no ona ga je istovremeno ispunjala strahom, brigom i nelagodnom. Biti veći Židov od toga jednostavno nije moguće!

10) I konačno, općenito pravilo: osoba čije ime završava na "man" je Židov, superheroj ili, u ovom slučaju, i jedno i drugo. ■

Dr. Eliezer Papo

Iz knjige *Sefardske priče* IV. *Priče iz života, ondašnjeg i sadašnjeg*

Dr. Eliezer Papo

Pomirenje

Subota je. Hram je dupke pun. *Hazan*¹ privodi kraju jutarnju molitvu, i vrijeme je da sinjor Lijačo, *gabaj*² (blagajnik hrama), počne sa uobičajenom prodajom počasti koja je prethodila javnom čitanju iz *Tore*, jer običaj nalaže da se sve počasti vezane za ovu priliku, od otvaranja ormara u kome se *Tore* čuvaju, preko iznošenja svitka – pa do *alija*³, kojih subotom ima sedam, prodaju licitiranjem.

– *Gospodo, koliko se daje za petiha?*⁴

– *Deset*, povika neko.

– *Deset...*, *deset daju za petiha*, licitirao je sinjor Lijačo.

– *Petnaest*, povika neko drugi.

– *Petnaest daju za petiha, petnaest... petnaest daju za petiha*, ponavljao je sinjor Lijačo – pa, kako niko ne podiže sumu, zaključio – *kupio sinjor Ruven Albabari*.

Hazan počeo govoriti molitvu kojom se zaziva božanski blagoslov na darodavca, a *gabaj* nastavi sa licitacijom, nudeći na prodaju prvo uspinjanje na čitanje iz *Tore*, običajem rezervisano za *Koanim* – potomke prvosveštenika Arona: *Alijat Koen... koliko se daje za alijat Koen?* U tom trenutku *babam* dade znak Lijaču da mu pristupi, pa kad mu nešto promrmlja na uho – ovaj objavi prisutnima: *Alijat Koen je prodata sinjor Rafael Dajanu za sto akči*. Unatoč činjenici da je sinjor Rafael bio dobrostojeći trgovac, velikodušni prilog od sto akči začudi prisutne. Osim toga sinjor Rafael nije bio Koen. Još čudnije bilo je što je i sam sinjor Rafael djelovao začuđen prilogom koji mu se pripisivao. “*Pomirenje*”, *babam* sprovodi “*pomirenje*”, počeo se šaputati po hramu. Sada su već sve oči bile uprte ka *babamu* koji, podigavši se sa svoga mjesta kako bi pridao veću važnost onome što će reći, objavi da sinjor Rafael čini čast sinjor Salamonu Koenu. Oči prisutnih počeoše skakati sa sinjor Rafaela na sinjor Salomona i na trag. *Habam* se pravio da se ništa posebno ne dešava – te Lijačo nastavi sa licitacijom, prodajući drugo uspinjanje na čitanje iz *Tore*, običajem rezervisano za pripadnike plemena Levi:

– *Alijat a-Levi, gospodo, koliko se daje za alijat a-Levi?*

– *Dvadeset!* – povika neko, više da bi omogućio da se odmah pređe na prodaju sljedećeg – nego što se stvarno htio nadmetati oko kupovanja ove počasti.

– *Alijat a-Levi dvadeset, alijat a-Levi...dvadeset... drugi put. Alijat a-Levi dvadeset – prodato.*

Hazan zazva božanski blagoslov i na ovog darodavca, sve pogledajući ispod oka *babama*, i očekujući s nestrpljenjem, kao i ostatak opštinstva, da vidi kako će proći “pomirenje”. Rafael i Salamon bili su viđeni članovi opštinske uprave, dobri i pobožni Jevreji, imućni trgovci i veliki prijatelji. No, kako se to često dešava, prije nekoliko mjeseci nešto su se sporječkali oko nekog posla – i otad, ne samo što su prestali govoriti jedan s drugim – nego su, polako ali sigurno, počeli dijeliti i cijelu Opštinu. Prijatelji i saradnici sinjor Rafaela nisu se prijatno osjećali razgovarajući sa sinjor Salamonom, znajući da će se uvijek naći neko ko će sinjor Rafaelu prenijeti vijest o njihovom “približavanju” sinjor Salamonu. Isto se dešavalo ljudima bliskim sinjor Salamonu. Neki od onih koji su ovisili o njemu čak su otišli tako daleko da su okretali glavu ako bi naišao neko od “rafelista”. S vremenom, netrpeljivost između dvojice prvaka postade opštinskim problemom – te loše vijesti dodoše i do samog *hahama*, koji je pokušao posredovati pozvavši obojicu na kaficu u subotu popodne – ali su se obojica, nakon što su saznali da je i “druga strana” takođe pozvana, ispričali prilično neuvjerljivim objašnjenjima. Nakon toga stvari su postale još gore. Kada bi jedan od dvojice ušao na sjednicu opštinske uprave drugi bi odmah izašao. Mnogi od opštinskih prvaka pokušali su da se konsultuju sa *babamom* – ali njegovo rabinsko *Sve će doći na svoje mjesto* nije im ulivalo baš mnogo nade. Ove subote, međutim, svima postade jasno da je *babam* ipak odlučio uzeti stvar u svoje ruke, koristeći se starom institucijom “pomirenja”. Niko od prisutnih nikad dosad nije prisustvovao “pomirenju” – ali je većina čula od starijih koji su, opet, čuli od svojih starijih da je tad i tad taj i taj *haham* “prisilio” na pomirenje dvojicu namćora ili inadžija. Sada se ista stvar odvijala pred njihovim očima.

– *Treća alija, gospodo, koliko se daje za treću alija?* – nastavi sinjor Lijačo sa prodajom počasti.

Haham se zakašlja retorički, *gabaj* mu priđe, klimajući glavom saslušajući uputu – pa se okrenu prisutnima obznajući:

– *Treća alija je sačuvana za sinjor Rafaela. Kupio ju je, za sto i pedeset akči, sinjor Salamon Koen.*

Hazan se odmah dade na čantranje blagoslova za štedrog darodavca, dok je ovaj posljednji samo bacao ljutite poglede na *babama*. Ostatak počasti bjehu prodane u nekoliko trenutaka i za male pare – ne bi li se pozornica oslobodila za nastupajuću scenu. Svi su napeto iščekivali šta će se desiti sljedeće. Ako jedan prihvati da se uspne na čitanje iz *Tore* – i drugi će morati – i tako od njihove svađe neće ostati ništa. Istovremeno, onaj koji se ne uspne na čitanje iz *Tore* kada je pozvan – time je omalovažava,

a po jevrejskom narodnom vjerovanju takva se drskost kažnjava ili skraćanjem života – ili, u najmanju ruku, sigurnom propašću u poslu.

Nakon licitacije posljednje *alija*, *bazan* počeo pjevati stihove kojima se prati iznošenje svitka *Tore*, vjernici ustadoše da odaću počast svitku koji bi iznesen i postavljen na stalak za čitanje. Time je nastupio i trenutak u kome je sinjor Salamon morao progutati svoj ponos i uspeti se na čitanje iz *Tore* kao dobar Jevrejin. Svi su pogledi bili uprti u njega. Neki od prisutnih, oni učeniji ili bogatiji, ohrabrivahu ga pogledima i išareteći mu da se ne skanjuje – nego da prihvati ponuđenu počast. Pogledi ostalih ne odavahu ništa osim ustreperjele znatiželje. Sinjor Rafael se pravio da cijela stvar nema baš mnogo veze s njim, i prevrtao je po knjizi tražeći ovosedmično čitanje. Od trenutka kad je *babam* “presudio” dodjeljujući Salamonu “kaznu” od sto – a njemu od sto i pedeset akči, on je stupio u neko čudno stanje na pola puta od bijesa ka strahu. S jedne strane činilo mu se da je njegov udio u svađi bio manji od Salamonovog. S druge strane, *babam* je bio poznat kao bogobožazan sudac koji je bježao od nepravde – i ne bi donio ovakvu presudu da to ne nalaže Božiji Zakon – a ko je on, Rafael, da daje primjedbe na zapovijesti Tvorca. Nemajući baš mnogo izbora on odlučio da ako Salamon prihvati počast, i sam učini isto, a što se tiče sto akči – *đavo ih ponio*. Sinjor Salamon, sa svoje strane, osjećao se slično – ako ne i gore. Na koncu, na njega je palo da izađe prvi. *Šta ako Rafael kasnije ne prihvati da se uspne na treće čitanje?* Bilo je za pretpostaviti da se Rafael neće poigravati sa *babamovim* očiglednim uputstvom – ali, ipak, njemu ostaje otvorena mogućnost da pljune u Salamonovu ispruženu ruku. Lično, sinjor Salamon je već odavno bio umoran od ove glupe igre ponosa i časti koja je počela od sitnice – a završila ambisom između dvojice prijatelja. Na koncu, Rafael je bio njegov najbolji prijatelj – i tek otkako su prestali razgovarati shvatio je koliko je bilo stvari koje je govorio samo njemu – a koje su sada ostajale razbacane po njegovom mozgu kao neko teško kamenje koje čovjek sam ne može pomjeriti.

Misleći o mnogim lijepim stvarima koje su ga vezivale za sinjor Rafaela, sinjor Salamon se diže sa svog mjesta i krenu odmjerenim koracima ka stalku za čitanje. Kada je trebao proći pored sinjor Rafaela, najedanput se okrenu, i pružajući mu ruku reče:

– *Ne uče babamim džabe, vidiš kako je ovaj naš lijepo uzduris'o da bar bram vidi neke fajde od našeg inata i gluposti.*

Na šta sinjor Rafael, prihvatajući Salamonovu ispruženu ruku i zadržavajući suze odgovori:

– *I za svađu k'o i za ljubav neophodan je dobar drug. Sam sa sobom čovjek se ne može ni posvađat'.* ■

Šua zvani pismo

To što je radio nije bilo nimalo lijepo. – Ipak, da nije bilo toga – danas bi malo ko uopšte znao za njega – a ovako, evo, u Sarajevu još uvijek živi priča o Šui la letri. Nadimak *la letra*⁵ zaradio je zbog čudnog običaja da muškarcima s kojima se sretao potura u džepove ljubavna pisma pisana kitnjastim ženskim rukopisom

(majstorija koju je svještio beskrajnim pokušajima). Pisma bi kasnije pronalazile njihove žene – i... (nastavak je lako pretpostaviti). Kao olakšavajuća okolnost mogla bi mu se uzeti činjenica da iz svojih spletki nije izvlačio nikakvu materijalnu korist. – Jednostavno, spletkario je iz zadovoljstva, iz neke i njemu samom nejasne – ali zato ništa manje snažne, unutrašnje potrebe. Pisma je podmetao čak i svojim najbližim – tako da se mora isključiti pretpostavka da je motiv bila osveta ili mržnja. Bogataš ili siromah, ljepotan ili rugoba, Šui je bilo sasvim svedno. Džep je džep – i svaki je predstavljao jednak izazov. Osjećaj ugone koji ga je obuzimao prilikom podmetanja pisma nije znao da objasni ni sebi samome – a kamo li drugima. Pušio nije, pio nije, kockao nije – pisma su bila njegova jedina strast. – Strast kojoj se predao potpuno i nepovratno.

Prvog podmetnutog pisma nije se sjećao. Ni drugog. Uostalom, svakog je dana uredno zaboravljao pisma podmetnuta prethodnog dana, pišući stalno nova i nova pisma od kojih je svako predstavljalo malo umjetničko djelo.

Ispočetka je ta pisma smatrao uspjelim šalama – a bio je jedan od rijetkih ljudi koji su znali da se smiju sami. Moglo bi se, čak, pretpostaviti da je s početka u svemu tome bilo nekakvog smisla. Postojala je priča po kojoj je prva pisma Šua podmetao svojim pretpostavljenim u nakani da im se osveti za hirove koje je kao podređeni bio prinuđen trpjeti. Čaršija je poslije, kao i uvijek najbolje obaviještena, pričala je da su prva pisma osim cilja, obično imala i neki neposredan povod. Prema ovoj “provjerenoj informaciji”, Šua je sprva pisma podmetao samo onima koji su mu se žestoko zamjerili. Prva pisma su, dakle, bila čudno oružje u čudnoj borbi – a ne sasvim nerazumna strast. No, kao što se nakon izvjesnog vremena kod predanog i požrtvovanog alkoholičara razvije osjećaj tolerancije za sve vrste alkoholnih pića i svijest o ljepoti pluralizma (koja obično završava nemogućnošću pravljenja razlike između brlje i šampanjca) – tako je i Šua prestao razlikovati sredstvo i cilj, osvetu i opšti rat. Jednom riječju – prestao je praviti razliku između džepova. S vremenom, počeo je čak i da skraćuje pisma – koliko da bi ih stigao ispisati što više, ne polažući, više, odveć na kvalitet – opterećen samo potrebom da što je više moguće puta doživi vrhunac koji me je podmetanja pisma donosio. Kada bi žene otkrile u džepovima svojih neopreznih muževa (koji prava ljubavna pisma nesumnjivo kriju mnogo bolje) “neoborive” dokaze nevjere, počele bi im zagorčavati život. Uzalud su se muševi pravdali. – S ovakvim korpusom delikti u rukama trebalo je biti blesav pa povjerovati u proklamovanu muževljevu vjernost. Nehinjeno zaprepaštenje muževa, izraz lica koji je odavao snebivanje, nedoumicu i bol kako zbog nepovjerenja – tako i zbog neshvatanja situacije u kojoj su se našli, smirili bi poneku od žena, ali većini je, iz najrazličitijih razloga, odgovaralo da tvrde da se ipak radi o nevjeri.

Bilo kako bilo, mnogi (najčešće upravo oni koji osim ove izmišljene – stvarnijih afera nisu imali) su cijelu aferu zaboravljali čim bi je zaboravile njihove žene. Drugi (često baš oni koji su život proveli upadajući iz veze u vezu spretno pehlivaneci na tankom užetu – i koje je ljutilo da budu “otkriveni” upravo u nepostojećem flertu) su puno opreznije posmatrali ljude s kojima su dolazili u dodir – tražeći vinovnika da mu se osvete. Treći, u

želji da se osvete što prije, nemajući živaca da duže traže vinovnika – i sami su napisali par pisama i podmetnuli ih najsumnjivijima. Par idiota danima su tražili ženu koja im je poslala pismo – vjerujući, zajedno sa svojim ženama koje su konačno pronašle drugu u nevolji, da bi se u njih neko stvarno mogao zaljubiti.

No, kako je s poraslim brojem Šuinih žrtava cijela priča postala dijelom kolektivne svijesti – to su muškarci postajali sve oprezniji i oprezniji. Na koncu cijela stvar se otkrila kada je jedan Šuin dobar prijatelj, osjetio Šuinu ruku u svome džepu. Kada je odmah zatim u istom pronašao i ljubavno pismo postalo je jasno da je tajanstveni podmetač bio upravo Šua. Nije prošlo mnogo i stvar se raščula po cijeloj čaršiji – te uvrijeđeni muševi sastaviše tužbu protiv Šue i uputiše je na *habam-bašija*.

Nije potrebno govoriti da su se iskrenom gnjevu nepravedno optuženih muševa pridružili i poneki čije su žene otkrile stvarna a ne podmetnuta ljubavna pisma, i koji su nastojali iskoristiti opštu gužvu da bi obmanuli svoje žene. Ovi su nekako bili i najglasniji. *Habam-baši* je zakazao suđenje, i u tačno određeno vrijeme pred njim su se pojavile stranke, muševi koji su u jedan glas optuživali Šuu, i Šua koji se branio pukim slijeganjem ramena. Ma koliko je *habam* pokušavao da se uživi u događaj koji se odvijao pred njim – to mu nikako nije polazilo za rukom. Cijela stvar je bila toliko savremeno površna, toliko neozbiljna i bjelosvjetska da mu se činilo da je svako dalje bavljenje istom ne samo gubljenje vremena – nego i obesvećenje zakona koji je predstavljao. Pokušao je da zamisli kako bi se časne starine pred kojima je učio pravo i zakone našli u čudu pred ovim savremenim opštinarima i njihovim “problemima”. Sjećao se svih komplikovanih propisa o nasljeđivanju, rastavi, imovinskim sporovima. Svega što je učio o tome kako se vodi proces, kako se suočavaju svjedoci, kako se traži pravda. *I sve to za šta*, mislio je. *Da bi me oni danas izvirgavali podsmijehu sudeći se preda mnom za svoje nedotupavnosti*. Vidno iznerviran frivolnošću savremenih opština, haham prekide raspravu dosuđujući Šui kaznu od hiljadu groša koje će uplatiti u kasu *Abnasat Kala* – udruženja za pomoć siromašnim nevjestama, čime će se iskupiti za svoj grijeh prema porodici i kućnom miru. Što se muševa tiče, rekao je haham, neka im zadovoljština bude u tome što će javno biti proglašeni žrtvama intrige, i neka se tješe pomišlju da su nedaće kroz koje su prošli u domovima – evo, omogućili nekolicini djevojaka da se udaju po redu i zakonu. *Habam* je suđenje napustio prilično zadovoljan. Em je grješnika naučio pameti, em je napunio kasu udruženja za pomoć siromašnim nevjestama, em nije dozvolio savremenim ispraznjakovićima da se podruguju *Tori* svojim glupim i površnim sporovima.

Uveče, kada je njegova vlastita žena otkrila ljubavno pismo u njegovom džepu učini mu se da možda i nije najbolje odgovorio na pitanje kako se odnositi prema novim problemima koji nemaju ništa od starinske ljepote, dubine i ozbiljnosti. ■

Med' Istokom i Zapadom

Nekad sam bio ubjeđen da je zapadna kultura uspjela prodrijeti do svijesti većine ljudi našeg vremena, i nametnuti se, ako ne kao norma – a ono, barem, kao informacija. Držao sam da

istočnjaci, htjeli-nehtjeli, o zapadu znaju mnogo – dok zapadnjaci o istoku uglavnom ne znaju mnogo više od onog što su sami htjeli da saznaju. Prije nekoliko godina, imao sam priliku doći u Zagreb zajedno sa Avijem, prijateljem sa *ješive*, diplomiranim ekonomistom, rođenim Izraelcem čiji su roditelji u Izrael stigli iz Egipta (u koji su, opet, stigli iz Sirije). Za njega ovo je bilo prvo putovanje u Evropu. Iako se odjevao zapadnjački, a engleski govorio sa američkim naglaskom; iako je vidio bezbroj američkih i evropskih filmova – svejedno je odavao zbunjenost i uzbuđenje koji prate susret s novim i stranim. Po dolasku u Zagreb, ja sam odsjeo kod nekih prijatelja – a on u Hotelu Esplanadi. Kako se radilo o predvečerju *Roš ha-šana* – jevrejske Nove godine, uveče smo se vidjeli u sinagogi – da bi se poslije službe svako uputio tamo gdje se smjestio.

Sutradan smo se ponovo našli u sinagogi. Poslije službe, Avi me počeo ispitivati o propisima vezanim za obdržavanje hrišćanskih praznika. Iznenaden njegovim iznenadnim interesom za hrišćanstvo, ne mogoh se uzdržati a da ne zapitam za neposredni uzrok ovog interesa – na šta mi Avi ispriča kako se juče uveče vratio u Esplanadu, i kako mu je momak na recepciji predao magnetsku karticu koja je služila umjesto ključa. Kako je riječ o prazniku, i kako je Avi ortodoksni Jevrejin koji se subotom i praznikom običava uzdržavati od paljenja i gašenja svih strujnih naprava (koristeći samo one koje su uključene prije praznika) – on mrtvo ozbiljno saopšti recepcioneru na svom američkom engleskom da je danas praznik – te stoga ne može otvoriti vrata magnetnom karticom. (U Izraelu subotom i praznikom na recepcijama hotela, kao i u hotelskim restoranima, uglavnom rade pripadnici drugih vjerezakona koji nisu obavezni obdržavati propise *Šabata* i praznika. Dodatni problem, koji se sastoji u činjenici da je Jevrejima zabranjeno tražiti eksplicitno od podanika drugih vjerezakona da za njih obavljaju poslove čije je obavljanje na Šabat ili praznik samim Jevrejima zabranjeno, riješen je na različite načine – u zavisnosti od “stepena ozbiljnosti zabrane”, kao i od toga da li je riječ o ličnoj ili opštoj potrebi, ugodi ili vjerskoj obavezi i slično. U slučaju upravljanja električnim napravama uobičajeno je među ortodoksni Jevrejima da se ljudima drugog zakona ne govori direktno o radnji čije se nastupanje želi – nego se na nju, radije, aludira.)

No, da se mi vratimo našoj priči. Recepcioner, koji, naravno, nikako nije mogao povezati kakve bi veze praznik mogao imati sa otvaranjem i zatvaranjem vrata, dođe do zaključka da nije dobro razumio strančeve riječi – te, odlučivši da prvom prilikom malo obnovi engleski, pohita da privede kraju razgovor koji ga je dovodio u neugodnu situaciju. – Stoga se snishodljivo nasmješi Aviju – i, pružajući mu karticu, promrmlja:

Onda, sretan vam praznik.

Avi, naviknut da u Izraelu svi razumiju značenje njegove aluzije, doživje recepcionerovu nespremnost da mu sam otvori vrata sobe ako ne kao izraz antisemitizma – a ono, u najmanju ruku, kao izraz krajnje nepristojnosti. – Stoga ponovi glasnije: *Kažem, imamo praznik – pa ne mogu otvoriti vrata*. Na kraju rečenice još namignu na desno oko, kako bi sasvim odagnao svako eventualno nerezumijevanje.

Recepcioner, sada već zabrinut za strančevo zdravlje, zapita: *Schprechen Sie Deutsch?*

Na šta Avi, kako i priliči potomku aleksandrijskih Jevreja, odgovori sa: *Parlez Vous France?*

Šef recepcije koji je izdaleka uvidio da recepcioner ima problema sa gostom, sam pristupi strancu i, odgurnuvši svog podređenog pogledom, zapita na engleskom:

Kako vam mogu pomoći, gospodine?

Avi, ohrabren pojavom pretpostavljenog, još uvijek upućujući ljutite poglede ka recepcioneru, objasni smirenim glasom (kao da je to stvar koja se podrazumijeva) da je danas danas praznik – te stoga on ne može otvoriti vrata.

Šef recepcije, koji se sad sam zabrinu za strančevo zdravlje, na to upita:

Da li biste možda željeli da vam mi otvorimo vrata?

Avi, koji nije htio direktnim odgovorom prekršiti običaj koji nalaže da se u ovakvoj situaciji čovjeku drugog zakona samo da naslutiti šta se od njega očekuje – bez da se eksplicitno zahtijeva izvršenje određene radnje, odgovori:

Kako hoćete.

Na šta šef recepcije, koji očigledno nije imao baš mnogo smisla za pravne finese, odvrati:

Znate, naši gosti obično sami otvaraju vrata svojih soba – ali kako je vama praznik (ovde značajno pogleda Avija pogledom koji je trebalo da znači ako si normalan – onda se zavitlavaš), pa vi ne možete otvoriti vrata – mi smo spremni da to obavimo za vas, ako je to ono što vi hoćete.

Avi polako počne gubiti strpljenje, način na koji su se oba hotelska službenika pravila ljudim već je prelazio granice dobrog ukusa, stoga postade drskijim:

Ne vidim u čemu je problem, kao što mi je zabranjeno da otvorim vrata – tako mi je zabranjeno i da vama kažem da ih vi otvorite za mene. Ako ih, međutim, vi otvorite sami od sebe – onda ja mogu ući u sobu.

Šef, zainteresovan da se što prije riješi ekscentričnog gosta koji izmišlja praznike i propise vezane za iste, samo naloži recepcioneru da gostu otvori vrata.

Iznerviran bezobrazlukom službenika, ali i sretan što se cijela priča polako primicala kraju, Avi se polako uputi za službenikom.

– Ali, ne lezi vraže, ovaj pozva lift i okrenuvši se prema Aviju uljudno mu ponudi da uđe prije njega. Ne znajući da li da ovo shvati kao ličnu uvredu Avi počne tražiti na mladićevu licu tragove cinizma – pa, kako ih ne nađe, dođe do zaključka da je mladić ili glup ili neobrazovan – ali u svakom slučaju nije zlonamjeran – te, stoga, odgovori pomirljivo:

Znate, praznik je – pa ću ja, radije, pješke – na šta ga mladić samo pogleda sažaljivo i promrmlja:

Da, da, svakako – sretan praznik.

Na spratu, čekala su ga otvorena vrata i novo iznenađenje. So-barica je ugasila svjetlo koje je, krenuvši u sinagogu, ostavio upaljeno. Nemajući više živaca da se svađa sa recepcijom ili da im objašnjava kako je i zašto ostavio svjetlo, Avi, na svoju veliku radost otkri da je je svjetlo u kupatilu promaklo sobaričinoj kontroli – te, otvorivši vrata od kupatila ne bi li koliko-toliko svjetla ušlo u sobu, sjede da u polumraku pojede košer večeru koju je donio iz Izraela. Nemajući mnogo dodatnih opcija u mraku u kome se našao, Avi leže da spava.

Ujutru, poslije službe u sinagogi, Avi je jedva dočeka priliku da prodiskutuje čudno ponašanje službenika hotela s nekim ko poznaje obje kulture i oba mentaliteta. Pokušavao sam da mu objasnim da koncept praznika u hrišćanstvu ne počiva na ideji zakona i propisa, stvari koje se smiju, ne smiju ili moraju raditi na praznik. Da hrišćanski praznici slave ili neki događaj iz Isusovog života (koji, po hrišćanskom učenju, imaju kosmičku vrijednost) ili uspomenu na nekog sveca. Da hrišćanstvo ne počiva na ideji božanskih zapovjedi – nego božanske žrtve i milosti. Da, iako je na hrišćanske praznike zabranjen rad – on, ipak, nije definisan pravno – nego, radije konceptualno. No, kada me, nakon desetomitnog izlaganja, Avi prekide pitanjem *Da li to znači da Hrišćani na Božić, recimo – ili na Uskrs koriste struju?* uvidjeh da moje dodatašnje ubjeđenje, iskazano na početku ovog teksta, ipak, ne odgovara istini. ■

1 Hebrejski: *bazan* – predmolitelj.

2 Hebrejski: *gabay* – blagajnik sinagoge.

3 Hebrejski: *'aliya* – uspinjanje na čitanje iz svitka Petoknjžja prilikom javnog bogoslužjenja.

4 Hebrejski: *petiba* – otvaranje ormara Tore, prva počast koja se licitira.

5 Ladino: *la letra* – pismo.

Julija Koš

Židov: vječiti žrtveni jarac

Julija Koš

Foetor judaicus (židovski smrad): neizbrisiv razlikovni znak

U srednjem vijeku u kršćanskome svijetu nije bilo razvijeno mnogo higijenskih navika, a pranje tijela i, više od svega, kupališta, smatrani su poganskom ispraznošću i leglom sotonskih nagnuća. U to je doba, stoga očito nevezano uz opću lošu tjelesnu higijenu, već izravno uz mržnju prema drugome i drukčijem, nastala predrasuda da se Židovi u toj mjeri razlikuju od kršćana da ih odaje osobiti tjelesni miris, *foetor judaicus* (lat.: židovski smrad). Sljedbenici židovstva zauvijek su bili kažnjeni ovim mirisom zbog bogoubojstva koje su Isusovom smrću počinili njihovi predci. U društvu koje je mahom smrdilo zbog neodržavanja tjelesne čistoće, smatralo se da tijelo Židova odiše drukčije nego tijelo kršćana, ali među sobom na jednak, prepoznatljiv način.

Međutim, ovo vjerovanje bilo je vezano uz demoniziranje židovske religije a ne svakog pojedinog Židova kao mogućega i poželjnoga budućeg kršćanina, te bi krštenjem Židov "izgubio" taj znakoviti neugodni miris.

Ali od 17. stoljeća prepoznatljiv tjelesni smrad počeo se pripisivati i pokrštenim Židovima i njihovim potomcima. Tako je ova navodna tjelesna značajka prestala biti religijskim obilježjem i postala je neizbrisivim nasljednim znakom židovstva. Prihvatanje ovoga stava bilo je toliko prošireno i uobičajeno, da su ga prihvatili i najveći zagovornici i branitelji židovstva. Katolički svećenik otac Grégoire, koji je do kraja svoga života nastojao poboljšati društvene okolnosti života židovske zajednice, kao jednu od židovskih značajki naveo je 1789. da Židovi "trajno odišu lošim tjelesnim mirisom."

Uvjeranost u postojanje takvoga prepoznatljivog lošeg tjelesnog mirisa i u sve ostale neizbrisive loše židovske značajke, pripremila je u 19. stoljeću podlogu za građansko prihvaćanje rasističkog progona Židova u Holokaustu. Njemački protestantski autor Karl Wilhelm Friedrich Grattenauer objavio je 1803. svoje znanstveno objašnjenje izvora židovskoga smrada u tekstu *Über die physische und moralische Verfassung der heutigen Juden from 1791.*: taj osobiti smrad izaziva "amonium pyro-oleosum". Zašto bi upravo židovsko tijelo sadržavalo taj kemijski sastojak, a tijela kršćanskih naroda ga ne sadrže, za povijest je ostalo neotkriveno. Ali poruka iz kruga tadašnje znanosti bila je toliko jaka da je uskoro čak i sam znameniti filozof Arthur Schopenhauer spomenuo taj "*Judenpech*" (njem.: židovski smrad), čime je, uz druga svoja mišljenja, zaslužio da ga Adolf Hitler obilato citira u *Mein Kampf*. Poljski katolički časopis *Pro Christo (Za Krista)* je 1934., godinu dana prije objavljivanja njemačkih rasnih zakona, ustvrdio da i kršćani odišu prepoznatljivim smradom ako im je "čak i prije sedam naraštaja" jedan predak bio Židov. Iz toga je autor zaključio da je "utjecaj židovske krvi tako snažan da je zaustavljanje [sic] onečišćenja arijske krvi židovskom krvlju korisno, ispravno, razumljivo i moralno."

Vjerovanje u poseban židovski smrad u ruralnim se krajevima i među manje obrazovanim slojevima građanstva u istočnijim europskim krajevima održalo i u 21. stoljeću. Osobiti "židovski smrad" će, vjerovalo se, a premnogi vjeruju i danas, nedvojbeno odati i najbolje prikrivenoga Židova.

Prisila Židova na slušanje kršćanske propovijedi: *predica coatta*

Mnogi pripadnici Crkve nisu Židove kršćanstvu željeli privesti silom, već su željeli da se oni sami dragovoljno preobrate, da uvide istinitost kršćanstva i zabludu židovstva. Ali kako tvrdoglave Židove, koji se uza sve progone i nevolje ne odlučuju na krštenje, natjerati da se dragovoljno masovno pokrste? Sredinom 13. stoljeća kršćanstvo je zahvatio misionarski žar, osobito snažan u Španjolskoj nakon rekonkviste (ponovnog osvajanja zemlje od muslimana). Stoga su prvi na to pitanje 1242. odgovorili sami sebi aragonski dominikanci, naređivanjem prisilnoga slušanja kršćanske propovijedi za tamošnje Židove. Zatim je papska bula Nikole III. godine 1278. svim židovskim zajednicama odredila obvezu redovitoga tjednog pohađanja takvih propovijedi. Ovo je potvrđeno na saboru u Bazelu 1434., *Odredbom o Židovima i novokrštenima (Decretum de Judaeis et neophitis)*. Crkva je, makar i silom, svima nametnula upoznavanje s kršćanskom porukom o spasenju.

Tako su Židovi u svim svojim mjestima boravka morali dolaziti u obližnju crkvu na propovijed. Crkveni prostor je u nedragovoljnim slušačima propovijedi stvarao još više tjeskobe, stran i napučen kipovima u prirodnoj veličini, što židovstvo zabranjuje. Ali nazočnost je bila strogo obvezna i nezaobilazna: tijekom jednoga sata tjedno morali su slušati propovijed u kojoj su se lažnima nazivala njihova vjerovanja, okrivljavalo se njihove rabine da šire lažni nauk, a njihovu vjerničku praksu se proglašavalo otpadničkom. Često je predmetom tumačenja na kršćanski način u tim prisilnim propovijedima bio upravo onaj starozavjetni odlomak koji se toga tjedna čitao u sinagogi, prema rasporedu biblijskih tema u tjednima tijekom godine (sustav kojega je od židovstva preuzela i sama Crkva, uvodeći i novozavjetne teme uz starozavjetne). Tako se putem govora o temi o kojoj su neposredno prije toga slušali u sinagogi, pokušavalo Židove nagovoriti da učine taj jedan korak: da prihvate kršćansko tumačenje svoje religije (koju je kršćanstvo velikim dijelom obuhvatilo u svoj nauk), te da prezru ono čemu su ih učili roditelji i učitelji. Propovjednici na ovim obveznim propovijedima za Židove najčešće su bili iz reda dominikanaca, najvatrenijih misi-onara i najučenijega katoličkog reda, koji je sustavom teoloških postavki bio pripremljen za pridobijanje inovjernika, u praksi samo Židova. Često su ti propovjednici rođenjem i sami bili Židovi, preobraćeni na kršćanstvo, a oni su iskazivali još i više žara u

ponižavanju svoje dojučerašnje braće i sestara. Tako je upravo pod utjecajem nekadašnjega rabina Josefa Carfatija – kojega je krstio sam papa Julije III. – papa Grgur XIII. (vladao 1572. – 1585.) naredio daljnju primjenu odredbe o prisilnom slušanju propovijedi.

Vremenom se strogost obveze mijenjala: povremeno bi se određivala neka kvota Židova koja je na smjenu morala nazočiti propovijedima u ime ostalih, ili se mijenjala učestalost obvezne nazočnosti za židovskoga pojedinca. Papa Pio VI. je 1775. obnovio strogu obvezu prisilnog slušanja kršćanske propovijedi za Židove, uvjeren da je “propovijed najsnažnije i najdjelotvornije sredstvo za postizanje krštenja Židova”.

Na prijelazu 18. u 19. stoljeće, pod francuskom okupacijom Papinske države (1808. – 1814.), ova odredba je ukinuta. Kada se papa Pio VII. nakon povlačenja Francuza vratio u Rim, nije bio osobito zainteresiran za obnavljanje prisilne propovijedi za Židove, ali njegov nasljednik Lav XII. (vladao od 1823. do 1829.) obnovio ju je kao bitan dio temeljnoga crkvenog pristupa Židovima. Uveo je i obnovio druga ograničenja za njih: obvezno stanovanje u getu i zabranu noćenja izvan geta, zabranu posjedovanja prodavaonica izvan geta, vožnje u kočiji, putovanja izvan mjesta boravka bez posebne dozvole, zapošljavanja kršćanske posluge i spolnih odnosa s kršćanima. Obveza prisilnog slušanja propovijedi je u različitim političkim okolnostima postupno ukidana ili se napuštala u mnogim europskim katoličkim sredinama, a najdulje se zadržala u Papinskoj državi, koja je trajala do 1870. godine.

Obvezna sudska prisega *more judaico* (na židovski način)

Kada je pri pristupanju pred sud jedna od strana u sporu bila kršćanske vjere a druga židovske, Židov je tijekom srednjega vijeka, a u nekim krajevima sve do duboko u novi vijek, morao prisegnuti osobito propisanom *prisegom za Židove* (lat. *juramentum Judaeorum*), odnosno na židovski način (lat. *more judaico*). Obred se obavljao pred sinagogom ili, rjeđe, u sudskoj zgradi. Unatoč općem ponižavajućem ugođaju, osnovni tekst prisege – radi postizanja njezine valjanosti – bio je u skladu s predloškom koji je židovsko pravo odredilo za prigodu prisezanja na istinitost izjave. Židov je javno na sebe morao zazivati mnoštvo biblijskih nesreća, bolesti i prokletstava koji mu se trebaju dogoditi u slučaju da je lažno prisegnuo, uz navođenje pojedinosti kazne.

Međutim, velik dio teksta zakletve i, prije svega, popratne okolnosti, bili su izrazito ponižavajućeg značaja. U većini zabilježenih prisega *more judaico* ne spominje se, doduše, Židove kao bogoubojice, premda je i to ponekad bio dio formule, ali uvijek je naglašen podređeni položaj židovske osobe. Ovaj ponižavajući postupak primjenjivao se od ranoga srednjeg vijeka do 18. stoljeća, a u nekim područjima i mnogo kasnije. Formule prisege potječu iz doba Karla Velikoga i bizantskoga cara Konstantina V, a najvjerojatnije su nastale na temelju još starije sudske prakse. Sačuvano je više pisanih primjeraka prisege na raznim jezicima, od ranoga, nastalog u Njemačkoj u 12. stoljeću na njemačkome jeziku, do onoga iz Rumunjske, iz čak druge polovine 19. stoljeća (1886.), napisanoga na jidišu (hebrejskim i latiničnim pismom).

Više ponižavajući i od samih tekstova prisege bile su okolnosti njezina polaganja, različiti, ali uvijek smišljeni da što više ponize. Jedan običaj

je tražio da Židov dok izgovara prisegu stoji na koži krmače (i sam dodir sa svinjom u tradicijskome židovstvu je, premda sam po sebi nije zabranjen, odvratn). Drugdje je naglašeno još i to da Židov treba stajati na koži krmače koja se oprasila tijekom posljednjih dvaju tjedana, tako da “*kožu treba otvoriti duž leđa i raširiti, kako bi se [vidjele] sise; na njoj Židov treba stajati bos i neodjeven, pokriven samo ispod struka i pokrivene glave.*” – i same vlasti koje su određivale količinu i vrstu poniženja za “židovsku prisegu” shvaćale su da se od Židova ne može zahtijevati da, zaklinjući se, spomene Božje ime ako pritom ne bi pokrio glavu, kako nalaže vjerski propis. Jer neizbježnim pristankom na ovo krajnje poniženje, Židovi ipak nisu pristajali na obesvećenje. U nekome drugom običaju Židov pri zakletvi treba stajati na stolcu, odjeven samo u dugi prsluk i osobiti “židovski” šešir, licem okrenut prema izlazećem suncu. Prema starome njemačkom običaju podnositelj tužbe ili sudac bi za vrijeme zaklinjanja u ruci držao štap, kojega bi optuženi Židov tijekom izgovaranja prisege trebao dodirivati.

U staleškome srednjovjekovnom društvu za Židove nije bilo mjesta u skali feudalne hijerarhije. Oni su “stršali”, ne pripadajući ni u jedan stalež, te je prihvaćanje činjenice da ih se ne smatra punopravnim građanima bilo dio njihova svakodnevnog života i jedini način za opstanak.

Crna smrt i progoni Židova

Prva golema epidemija *crne smrti* odnosno visokosmrtonosne kuge (danas se smatra da je to bila biološka kombinacija hemoragične i bubonske kuge), koja je između 1348. i 1350. poharala europsko stanovništvo, označila je istodobno i veliku povijesnu prekretnicu. Epidemija je započela uz Mediteran, te se širila prema sjeveru. Bolest se početno proširila iz Kine, od kuda se trgovačkim putovima – isprva putem Krima, gdje je izbila 1346. – proširila do talijanskih gradova, nakon čega je brzo zahvatila sav europski jug. U južnim krajevima harala je nekoliko godina, a na europski sjever proširila se tijekom dviju godina. Sirenju bolesti je mnogo pridonijela velika gustoća stanovništva u gradovima, slaba prehrana i, prije svega, krajnje nedostatni higijenski uvjeti života.

Europsko stanovništvo se tako sredinom 14. stoljeća prvi put suočilo s ovakvom masovnom smrtonosnom bolešću, te su bili golemi gubitci stanovništva, koje do tada nije bilo u dodiru s uzročnikom te bolesti. Prije izbijanja epidemije europsko stanovništvo je brojalo 74 milijuna ljudi. Na jugu (u Italiji, Francuskoj, Grčkoj, Španjolskoj...), gdje je bolest harala dulje, umrlo je 75 do 80 posto stanovnika, a na sjeveru (u Njemačkoj, nordijskim zemljama i Engleskoj) oko 20 posto stanovništva, prosječno je oko trećine do polovine europskih stanovnika umrlo u toj epidemiji. Sve do 1400. godine europsko stanovništvo se nije oporavilo, brojeći samo 52 milijuna stanovnika, stoljeće nakon epidemije broj se popeo na 67 milijuna, a na visinu od prije epidemije vratio se tek u kasnim 1500-im godinama.

Ali taj golemi gubitak stanovništva sredinom 14. stoljeća uskoro je, prividno paradoksalno, pokrenuo novi, dotad neviđeni gospodarski uzlet. U izobilju imovine ostale nakon umrlih, te u nestašici seljaka i kmetova – čiji rad se zbog toga tek tada počeo poštovati – začela se iskra renesanse. Žarište života se sa sela

počelo premještati u naglo narastajuće gradove. Stalež u kojemu se osoba rodila prestao je biti 'bogomdan' pa time i nepromjenjiv, građanstvo je počelo brzo rasti brojem i društvenim utjecajem. Klase nakon sredine 14. stoljeća više nisu bile tako nepromjenjivo određene kao dotad, trgovačka klasa je burno narastala, a društvo se raslojilo na mnogo više dijelova od dotadašnja tri feudalna čvrsto odvojena sloja: svećenstva, plemstva i seljaštva. Tisućgodišnja društvena slika Europe bitno se promijenila i otvorila novim idejama, pa se, uz nešto sreće, osobnim sposobnostima i zalaganjem moglo popeti u višu društvenu klasu od one dodijeljene rođenjem, što je ranije bilo ne samo nemoguće, već i nezamislivo. Tako se i život pojedinca počeo više cijeniti, on je od svoga života počeo tražiti osobnu sreću, što je do tada bilo nepoznato. Nastajala je nova Europa, na čijem korijenu se razvila Europa kakvu poznajemo.

Samo se odnos prema Židovima nije promijenio ni za vrijeme haranja epidemije ni kasnije, već se čak u tim tragičnim okolnostima umnogome i pogoršao. Na židovsko stanovništvo obušila se tih godina dvostruka nesreća: kuga, kao na sve ostale, ali i progon, jer ih se smatralo krivcem za izbijanje i širenje epidemije. Ljudi su tražili krivca za neviđenu masovnu smrt koja nikoga nije pošteđjela od gubitka vlastitoga života ili života najbližih. Vjerovali su da je Bog kugom udario ljudski rod zbog grijeha. Okrivljavali su heretike i različite društvene otpadnike, napadali skitnice i beskućnike. Židovi, jedini nekršćani u tadašnjoj Europi, zbog čaga su već i do tada tijekom oko dvaju stoljeća bili teško progonjeni, u kršćanskim očima su kao skupina postali očitim krivcima za Božji gnjev.

Okrivljavalo ih se i za namjerno širenje bolesti, osobito tamo gdje bi koji Židov ostao pošteđen zaraze (vjerojatno zahvaljujući boljim higijenskim uvjetima koje su im nametali židovski religijski propisi). Židove su okrivili i za trovanje bunara, za većinu ljudi jedinoga izvora pitke vode. Već i prije epidemije kuge, u Francuskoj je 1321. zabilježeno da Židovi koriste bolest lepru kako bi njome zarazili bunare u svim kršćanskim zemljama (čini se da nikome nije palo na pamet da i sami Židovi piju vodu iz tih bunara). Općenito se smatralo da su Židovi krivi za namjeru uništenja kršćanstva, koja se epidemijom kuge počela uspješno ostvarivati. Autor Norman Cohn (*Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World-Conspiracy and the 'Protocols of the Elders of Zion'*) navodi da je još 1610. godine medicinski fakultet bečkog sveučilišta objavio da su židovski liječnici prema svojem religijskom zakonu obvezni otrovati svakog desetog pacijenta kršćanina.

Progon židovstva kao krivca za izbijanje epidemije kuge u 14. stoljeću često je bio praćen tada već više od dva stoljeća starom *krvnom optužbom*, objedom Židova da ubijaju kršćane, osobito dječake, kako bi njihovu krv rabili u navodne obredne svrhe. Nakon izbijanja velike epidemije, Židove su optužili da su ju izazvali trujući bunare smjesom mesa, srca i krvi kršćanske djece (koje su pribavili obrednim umorstvima) s paukovima, žabama i gušterima. A i mnogi od onih koji nisu vjerovali u tu praznovjericu, rado su se zauvijek rješavali svojih židovskih kreditora. Stoga su u to doba Europu, čak i više nego ranije, prošarale lomače na kojima su spaljivali Židove. Židovi su masovno ubijani u Francuskoj, Italiji, Švicarskoj, Njemačkoj... U fran-

cuskim gradovima Narbonne i Carcassonne stradalo je u to doba 2000 židovskih obitelji, u veljači 1349. je samo u gradu Strasbourgu na lomači spaljeno devet stotina Židova, a do kraja pokolja ukupno 2000, u Mainzu i Kölnu su 1349. židovske zajednice potpuno istrijebljene... Do 1351., kada je prvi, najsnažniji val epidemije završio, potpuno je uništeno 60 velikih i 150 manjih židovskih zajednica, a ukupno je 300 židovskih zajednica tako uništeno u Njemačkoj, Francuskoj i Španjolskoj. Pogromi su se ponavljali tijekom sljedećih tristotinjak godina, u okolnostima kada se epidemija povremeno vraćala, ali ona više nikada nije harala tom snagom, brzinom i širinom područja koje je zahvatila sredinom 14. stoljeća. Ljudi su se navikli živjeti s povremenom ali stalnom opasnošću od kuge, a Židovi su se navikli živjeti u Europi kasnoga srednjeg vijeka s obje opasnosti: od zaraznih bolesti, poput ostalih građana, ali i od neprestanih progona i istrebljenja pojedinih zajednica.

Stereotipni srednjovjekovni lik Židova-lihvara

"Zakonskom zabranom posjedovanja zemlje i onemogućeni u obrtništvu, kojim su upravljale [kršćanske] gilde, Židovi su u financijskom poslovanju i u posuđivanju novca pronašli jedini dostupan put zarade za opstanak.", kaže David I. Kertzer, u *The Popes Against the Jews. The Vatican Role in the Rise of Modern Anti-Semitism*.

Gotovo bez ikakvih prava, pa često i bez najosnovnijeg ljudskog prava, onog na život, srednjovjekovnim Židovima ostajalo je na raspolaganju malo zanimanja. U najvećem dijelu Europe sve do najnovijega doba nisu smjeli posjedovati zemlju, često ju čak niti unajmljivati, kao ni posjedovati zgrade. Uz brojna ograničenja u trgovini, bilo im je nemoguće sudjelovati i u obrtništvu, jer su obrtničke udruge bile pod zaštitom kršćanskih svetaca, te nisu primale Židove. Stoga su, uz to tjerani stalnim progonima, bili bitno pokretniji od ostalog puka. Ipak su se, unatoč kasnije nastalog stereotipa o židovskoj "lihvarskoj duši", Židovi uspijevali baviti najrazličitijim drugim djelatnostima, pa i poljodjelstvom, kada i gdje im se to dopuštalo. Za preživljavanje su prihvatili ili razvili zanimanja koja su do tada bila nepoznata kao izvor prihoda, neprivilačna ili kršćanima zabranjena.

U 12. i 13. stoljeću su gradski cehovi počeli istjerivati židovske članove iz obrta i iz uhodanih tržišnih putova. Bilo je to u doba kada je istodobno izdana i stroga crkvena zabrana uzimanja kamata na kredite. U tim okolnostima, postali su posuđivanje novca i zalagaonička djelatnost glavnim zanimanjima Židova, čime se istodobno održavalo tek probuđeno europsko gospodarstvo. Stoga su ih u gradovima i na dvorovima trpjeli i pozivali kada bi zatrebali sve češće potrebne novčarske poslove. Židovi nisu ni od koga silom otimali svoju zaradu niti su živjeli na štetu domaćeg puka, već je njihova djelatnost redovito bila na korist sredini u kojoj su živjeli. Strogo se držeći odredaba svoje religije, bili su zahvalni što mogu živjeti i raditi u europskome okruženju, tijekom mnogostoljetnoga izgnanstva iz svoje zemlje i tada bez stvarne nade u povratak. Jedinu nadu pružalo je očekivanje mesije, iskupitelja, koji će obnoviti židovsku državu. Upravo u tome je bio korijen problema.

Dok su kršćani držali da je mesija već bio došao u osobi Isusa, Židovi su ga – slušajući glas svojih drevnih proroka – još očekivali.

Ta teološka i u svakodnevnome životu nebitna razlika bila je dostatna za pokretanje mržnje, a mržnja je bila dostatna da se Židove počinje prikazivati kao krvopije kršćanskoga društva. A treba se prisjetiti da su u okolnostima srednjovjekovne Europe Židovi bili preslabi da bi bilo koga iskorištavali, čak i kada bi to željeli.

Zapravo, Židovi su svojim povijesnim iskustvom, pismošću i drugim znanjima i sposobnostima, žudeći za održavanjem svojih života i života svoje djece, otkrivali do tada neotkrivene izvore zarade. Time su u znatnoj mjeri pokrenuli Europu ka izlasku iz "mračnog" doba ranoga srednjovjekovlja, nakon pada Zapadnoga Rimskog Carstva. Povijest Europe, pa time i svijeta, zacijelo bi se odvijala drukčije, u nekom danas teško zamislivom smjeru, da u njoj stoljećima nisu prebivali i djelovali Židovi. Njihov prinos razvitku Europe, a time i svijeta, neizmjeran je, te ih je češki pisac Milan Kundera stoga nazvao "žbukom Europe".

Otkuda onda toliko mržnje koja je od židovskoga lika stvorila stereotip lihvara i krvopije? Jer europska književnost i folklor puni su stereotipa zlog Židova, lihvara i bogataša-krvopije, čiji prikaz je nastao iz predrasude, široko zastupljene u srednjovjekovlju. Zašto je zapravo malen postotak poslovno uspješnih Židova susjedima bio takav "trn u oku", a brojna židovska sirotinja prolazila je – u najboljem slučaju – neprimijećeno i bez sućuti, zašto se i na nju prenio stereotip "krvopije"? S jedne strane mržnja je nastajala kao mržnja na "drugoga i drukčijega", zbog religijske razlike i brojnih židovskih prehrambenih i drugih običaja vezanih uz religiju, a s druge strane iz zavisti prema onome koji zarađuje više, u vladarovo ime prikuplja novac ili dobra za porez, i – makar i prividno – živi boljim standardom. Pretežno seljački i izrabljivani srednjovjekovni puk je do tada malo poznatu bankarsku i trgovačku djelatnost doživljavao kao nepravedno bogaćenje na štetu kupaca, a ne kao ulaganje rada i znanja, ne priznavajući organiziranje posla i ulaganje kapitala kao rad koji zavrđuje nagradu. Stoga je stereotip Židova-lihvara redovito povezan i s neradništvom kao navodnom zajedničkom karakternom značajkom Židova.

"Istodobno optužuju Židove i da su lijeni i da su marljivi – zavidni su im na uspjehu u izgradnji moćnih i uspješnih poduzeća i poslova, a istodobno tvrde da Židovi nikada ništa nisu radili... da Židovi nikada nisu 'stvarno' radili, bavili se, primjerice, ratarstvom, već su se odlučivali za mešetarenje ili trgovinu – za djelatnosti kojima su se Židovi, naravno, tijekom povijesti okretali stoga što im je stoljećima u brojnim europskim državama bilo zabranjeno posjedovati zemlju.", piše Laurence Rees, u *Auschwitz: The Nazis & the "final solution"*.

Dolaskom novoga doba bankarstvo i trgovina su se visoko razvili, a njima su se počeli baviti i kršćani, te su ta zanimanja vremenom postala uglednima i svima korisnima, koje nitko razuman ne bi osporio kao rad. Međutim, svakome je poznato da uspješan bankar i trgovac zarađuju bolje od prosječnog građanina, ali građanin im to ne zamjera, jer razumije da bez njih ni sam ne bi uživao u životnom standardu kojega postiže. Bilo bi nerazumno da mrzi bankara, trgovca ili službenika u poreznoj upravi. Bankar daje kredite, trgovac do tada nedostupnu robu čini dostupnom i čak jeftinijom nego da se izravno i pojedinačno nabavlja iz daleka, a porezni službenik prikuplja porez koji je neophodan da bi djelovao društveni sustav, koji je građaninu koristan. Ipak se potomke prvih europskih bankara i sakupljača poreza, ranih trgovaca – Židova – i danas, kada se bave najrazličitijim drugim zanimanjima, često na temelju drevne mržnje doživljava i prikazuje kao krvopije i lihvaru. Često bankari, sakupljači poreza i trgovci nisu ni bili Židovi, ali kolektivno sjećanje ih je sve učinilo Židovima i lihvarima. Jer, kako kaže Laurence Rees u *Auschwitz: The Nazis & the final solution*, "... tako je [kršćanin] mogao krasti od Židova i prikazivati to kao neku vrstu 'pravedne osvete'..."

Iracionalna i dugotrajna mržnja nastala i razvijena u srednjem vijeku, bila je značajnim čimbenikom u oblikovanju okružja koje je, mnogo kasnije, bez većeg otpora prihvatilo politička i društvena kretanja što su dovela do Holokausta. ■

KULTURA I UMJETNOST / תרבות ואמנות / TAR BUT VEOMANUT

U izlozima knjižara – pripremila Dolores Bettini

Adriana Altaras: Titove naočale – Povijest moje naporene obitelji
izdavač: Mozaik knjiga, Zagreb, 2012 • prijevod: Branka Grubić • broj stranica: 227

Britkim smislom za humor i s velikom toplinom, njemačka glumica i redateljica Adriana Altaras, rođena u Zagrebu, u autobiografskom romanu *Titove naočale* isprepleće događaje iz svojega umjetničkog života u Berlinu s neobičnom poviješću svoje obitelji. Pripovijeda o ocu, cijenjenom liječniku koji je uvijek želio biti junak, koji je imao i nekoliko ljubavnica istodobno, i o usamljenoj majci, arhitektici, punoj snage. Autorica pripovijeda priču o svojoj zagrebačkoj obitelji koju su valovi povijesti potapali, izbacivali na puste obale i iskrcavali po cijelom svijetu. Politika, religija, povijest i ljubav zaigrali su šah s ljudima koji su završavali u plinskim komorama, lutali svijetom pitajući se tko su i gdje ime je dom, ali i pisali zanimljive knjige, dali velike doprinose medicini i umjetnosti. Od Zagreba i Splita preko Giessena i Berlina do New Yorka i Miamijske teče nezaboravna obiteljska priča koja ostavlja tragove po cijeloj Europi i uzburkanome 20. stoljeću. ■

U izlozima knjižara – pripremila Dolores Bettini

Ivan Klarić: Henok

izdavač: Naklada Bošković, Split, 2012. • prijevod: Božica Jakovlev • broj stranica: 110

Roman šibenskog autora koji se vraća na kraj tridesetih godina 20. stoljeća, u Prag, u vrijeme uspona Hitlera režima u Češkoj, te donosi priču viđenu iz kuta Židova Izaka, novinara *Praške riječi*. Smrt Izakove tete Ruth poslužila mu je da se vrati u svoje djetinjstvo i mladost, obiteljske odnose i tajne, propitujući i istražujući značenja i smisla smrti. Roman je premrežen skicama iz književnosti, filozofije, religije, slikarstva, glazbe... ■

Olga Grjasnova: Rusi vole breze

izdavač: Edicije Božičević, Zagreb, 2013. • prijevod: Marko Žarić • broj stranica: 232

Maša je mlada, temperamentna, svojeglava, obrazovana prevoditeljica koja govori pet jezika i sanja o karijeri u UN-u. Kao dijete iskusila je rat u rodnom Bakuu, odlazak s obitelji i u Njemačku gdje ubrzo upoznaje sva lica multikulturalnog društva. Nakon iznenadne smrti partnera Elijasa, Maša prihvaća posao u njemačkoj mirotnoj zakladi te odlazi u Tel Aviv gdje susreće svoju židovsku rodbinu izbjeglu u Izrael nakon Holokausta i rata u Azerbajdžanu. U Mašinoj glavi izmjenjuju se slike rata s grizodušjem zbog Elijasove smrti a izraelsko-palestinski sukob te nemoć zapadnih i lokalnih mirotnoraca u uspostavi mira pojačavaju njezinu osobnu traumu koja je i trauma suvremenog svijeta u stalnom izvanrednom stanju. No Maša nije nemoćna žrtva, već osoba koja zajedno s prijateljima različitih nacionalnosti, jednako svjesnih nametnutih sukoba, želi izboriti pravo svoje generacije na sadašnjost i budućnost. Tako se i njezin posao prevoditeljice može shvatiti kao metafora borbe za bolji svijet u kojemu babilonska kula neće biti sablast, već jedini mogući način nadvladavanja sukoba zbog bilo koje vrste različitosti i temelj za izgradnju sretnije budućnosti, makar ona bila utopija. ■

Michal Snunit: Ptica duše

izdavač: Mozaik knjiga, Zagreb, 2007. • prijevod: Luko Paljetak • ilustracije: Na'ama Golomb • br. stranica: 40

Odnos između nas i naše duše objašnjen je u ovoj nježnoj, poetičnoj priči, napisanoj za djecu, a koja je postala međunarodna uspješnica svih uzrasta. Njezina privlačnost slična je privlačnosti *Malog princa*, zato što jednostavnim jezikom djece izražava vrlo duboke filozofske poruke razumljive svakom čitatelju. ■

Julia Rabinowich: Rascijepljenost

izdavač: OceanMore, Zagreb, 2013. • prijevod: Helen Sinković • broj stranica: 168

Sedmogodišnja Miška potječe iz intelektualne židovske obitelji koja sedamdesetih godina emigrira iz Sovjetskog Saveza u Austriju. Stigavši u Beč, suočavaju se s useljeničkom mukom svladavanja novog jezika, upoznavanja s novom okolinom i osjećajem da ne pripadaju ni novom ni starom svijetu. No Miška se – što zbog barbika, što zbog prefinih voćnih jogurta – vrlo brzo prilagođava novom životu. Ali njezini roditelji, troma Laura i muževni, melankolični Lav, čeznu za domovinom koju su napustili. Živeći tijelom na zapadu, a srcem u Rusiji, svi zajedno pate od svojevrsnog shizofrenog sindroma, svi su rascijepljeni. Dok Miška stvara živopisnu sliku odrastanja u Austriji, Zlodu, drugi glavni lik u knjizi, vodi čitatelja natrag kroz vrijeme na istok, u mračnu predstalinističku, staljinističku i poststalinističku Rusiju, otkrivajući bolne obiteljske tajne i brutalne priče o antisemitizmu. Iako njezin otac, slikar, uspijeva u Beču, to neće poštediti obitelj od raspada, a nakon pada željezne zavjese, Lav se vraća u Rusiju, gdje umire. Miška, njezine majka i baka – Zloduheve prve žrtve – bore se za budućnost. ■

Hannah Arendt: Što je politika? – Fragmenti iz zaostavštine

izdavač: Disput, Zaprešić, 2013. • prijevod: Ivan Prpić • broj stranica: 160

Ima li politika još uopće kakav smisao? Čini se da povijesna iskustva totalitarne vladavine (nacističkog i staljinističkog tipa) i totalnog rata (proizvodnje i upotrebe atomske bombe) proistječu iz radikalnog zla politike koja je ne samo nespojiva sa slobodom nego i ugrožava sam opstanak čovječanstva. No politika u 'pravom smislu' nije dominacija, lukavstvo i laž nego je pojmljiva kao pluralni, zajednički svijet ljudi, koji je u povijesti bio ostvaren rijetko i iznimno. ■

Ulaznica za nebo – Hagada prvi put na modernom hrvatskom jeziku

Maya Cimeša Samokovlija

Najava novog nakladničkog projekta Bet Israela

Kao što smo najavili u Ruahu broj 24, neposredno smo pred značajnim nakladničkim projektom. Knjiga *Ulaznica za nebo: mesijanska značenja običaja i obreda uz židovski blagdan Pesah*, autorice Julije Koš, prva je u nizu knjiga u Biblioteci Židovski blagdani i običaji, koju u svome izdavačkom programu pokreće Židovska vjerska zajednica Bet Israel. Redaktor teksta *Hagade* na suvremenom hrvatskom jeziku je izraelski rabin dr. Eliezer Papo, a izdanje se planira za početak 2014. godine. Sljedeća izdanja u biblioteci pojavljivat će se prema našim skromnim materijalnim mogućnostima.

Skup relevantnih činjenica vezanih uz židovski blagdan Pesah pretočen je u ovoj prvoj knjizi u Biblioteci u 20 poglavlja, koja obrađuju različite aspekte povijesti toga blagdana i načina na koji se održava i slavi. Na osobito jasan i čitljiv način, uz navođenje brojnih manje poznatih činjenica, knjiga analizira mesijanske elemente blagdana kao njegove temeljne značajke i elemente koji su izravno nadahnuli židovskim vjerovanjem u buduću svijet i u dolazak Mesije kao konačnoga iskupitelja. Osobita je novost što knjiga obuhvaća i tekst tradicijskoga obrednika za dočekivanje blagdana Pesaha, *Hagade*, u jedinom dosadašnjem prijevodu na suvremeni hrvatski književni jezik. Ovo taj drevni hebrejski obredni tekst čini mnogo bližim suvremenome čitatelju nego

što je to bilo dosada. Uz donedavno jedino izdanje prijevoda *Hagade* na hrvatski jezik, autora križevačkoga rabina Engela, nastao na samom početkom 20. stoljeća, i prijevod u izdanju Bet Israela, objavljen prije nekoliko godina, bio je prearhaičan za suvremenoga čitatelja.

U knjizi je jasno izražen autoričin poznati i među čitateljskom publikom omiljen pitki stil, uz profinjen i bogat hrvatski jezik, te iscrpnost činjenica koju čitatelju predočuje na prijemčiv način. Julija Koš je hrvatskoj stručnoj i čitateljskoj javnosti, osobito onoj koju zanimaju židovske teme, poznata po mnogim objavljenim stručnim i književno-publicističkim radovima na različite židovske teme, prije svega po knjizi *Alef bet židovstva* (1999.). Julija Koš radove objavljuje u tiskanim i u elektroničkim medijima, uz leksikografske publikacije najuglednijih hrvatskih nakladnika enciklopedija i leksikona. Osim tema iz opće religije, pretežno se bavi užim područjem židovske religije, kulture, književnosti i povijesti. Njezini publicističko-književni tekstovi se zbog iscrpnosti obrade teme i istodobne sažetosti izražavanja rado prihvaćaju u čitateljskom krugu vrlo širokoga raspona, od znanstvenika i stručnjaka do studenata i građanstva. Stoga se očekuje posebno zanimanje hrvatskih židovskih i nežidovskih stručnih i širih čitateljskih krugova za ovo novo izdanje Bet Israela. ■

Ulomak iz knjige Julijane Koš *Ulaznica za nebo*

Hagada u svjetlu nove društvene korektnosti: politički utjecaji

U židovskoj povijesti i pripovijestima javlja se mnogo ženskih likova, a velik broj njih vezan je upravo uz priču o spašavanju iz egipatskoga ropstva, od Mojsijeve majke Joheved, njegove sestre proročice Mirijam, njegove pomajke – egipatske princeze, sve do dviju hrabrih primalja, Šifre i Pue, koje su se odlučile oglušiti o faraonovu naredbu o ubijanju izraelskih novorođenih dječaka. No uza sve njih i uz mnoge druge istaknute ženske likove u židovskoj tradiciji i povijesti, židovstvo je u svojoj biti usmjeren na ulogu muškarca u svijetu. To današnju ženu suočava s mnogim dvojabama. Stoga su obred *sedera*, kojim se dočekuje blagdan Pesah i slavi oslobođenje iz ropstva, i sama *Hagada*, kao tekst koji opisuje to oslobođenje, počeli dobivati nova značenja u sklopu napora brojnih skupina koje se bore za ostvarenje žen-

skih i općenito ljudskih prava, osobito u posljednjim desetljećima 20. stoljeća. Biblijska priča o spašavanju židovskih robova iz Egipta nadahnjuje mnoge, od američkih boraca za jednako-pravnost afroameričkih građana (u mnogim znamenitim pjesmama već mnogo desetljeća afro-američka zajednica sebe poistovjećuje sa židovskim robovima izašlim iz Egipta) do boraca za emancipaciju žena i popravljivanje njihova položaja u konzervativnim sredinama i do, u najnovije doba, boraca za prava svih društvenih manjina.

Od 1970-ih židovske žene na mnogo mjesta uz obiteljske slave i zasebne ženske sedere, te se do danas već tisuće žena priključuje ovim proslavama. Prvome "ženskom" *sederu* u izraelskoj Haifi 1975. uslijedilo je 1976. i prvo izdanje "ženske" *Hagade*. Ova *Hagada* slijedi redoslijed tradicijske, ali sudionicima sedera dublje približuje poznate ženske likove iz religije i tradicije,

podseća na povijesno i suvremeno ograničavanje građanskih sloboda žene, te poziva ženu na promišljanje o svojoj duhovnoj osobnosti. Od 1980-ih godina 20. stoljeća, u židovstvu se, u okviru nekih ogranaka konzervativnoga smjera i u različitim stupnjemima reformiranih pokreta, tiska i izmijenjeni prijevod *Hagade*, koji mnogobrojnim tekstualnim zahvatima unosi više spolne jednakopravnosti u ovaj tradicijski tekst. Tako je konzervativni pokret izdao *Hagadu* pod naslovom *Proslava slobode* (*Feast of Freedom*) u kojemu se, premda hebrejski tekst ostaje nepromijenjen, tradicijska "četiri sina" koji postavljaju pitanja o biblijskome Izlasku, u prijevodu spominju kao "četiri djeteta", a u komentarima se uz pripovijest o Izlasku iz Egipta navodi i uloga žena. Javio se čak i novi izvorni tekst za obred *sedera*, posve nezvan uz stari hebrejski izvornik, a stvorile su ga žene u Sjedinjenim Američkim Državama. Zahvaljujući ovome pokretu židovskih žena iz liberalnijih židovskih sredina, i u tradicijskim sredinama žene su sve više predvoditeljice obreda *sedera* u svojim domovima, a izvan tradicijskih zajednica žene ga često predvode i javno.

Daljnji pomak se dogodio od 1990-ih, kada se u SAD-u javio običaj postavljanja pehara vode na stolu za *seder*, namijenjena proročici Mirijam, pored tradicijskoga pehara vina za proroka Eljahua. Ovim se podsjeća na midraš, pripovijedno tumačenje biblijskih tema, koji tumači da su, upravo zahvaljujući Mirijam, u lutanjima nakon Izlaska Židovi u pustinji dobili izvor svježe vode. Javljaju se i novi, tradiciji nepoznati plodovi na pladnju sa simboličnim jelima na stolu za kojim se dočekuje blagdan:

naranča, mandarina i masline. Narančom se želi simbolično prikazati snagu židovske žene, a mandarina se tijekom posljednjih dvaju desetljeća 20. stoljeća počela pojavljivati kao poticaj židovskim pojedincima iz manjinskih spolnih zajednica za uključivanje u svjetsku nacionalnu proslavu židovske slobode. Početkom 21. stoljeća su se ponegdje na pladnju za *seder* počele pojavljivati i masline, kao simbol "drveta pomirbe" sa susjedima Palestincima (ovo nailazi na široku osudu zbog pogrešnog tumačenja drevne židovske simbolike masline, ali prije svega zbog miješanja vrhunskog nacionalnog židovskog blagdana oslobođenja sa svakodnevnim politikom). Ovaj trend se, čini se, s odmicanjem mnogih od čvrste tradicije razvija i dalje, pa se u najnovije doba svjedoči pokušajima da se među simbolična jela na pladnju za *seder* uvede čak i artičoka, s opravdanjem da ova namirnica, grubo izvana, ima "meko srce", pa se čak javljaju i prijedlozi da se na pladnju za tradicijska simbolična jela nađe i egzotični kivi...

Hoće li ove sve češće i brojnije političke i pomodarske promjene i dodatci utjecati na šire prihvaćanje dubljih promjena u tradicijskome tekstu *Hagade*? Zacijelo ne uskoro, sve dok god bude dovoljno pripadnika tradicijskih struja u židovstvu, koje danas ukupno broji nešto više od trinaest milijuna pripadnika, a broj sljedbenika ortodoksije ne opada već raste. No nedvojbeno je da će se utjecaj novih pogleda odraziti na proširenje vidika i muškaraca i žena, u židovskoj zajednici i izvan nje, ne samo među liberalnim strujama već i među tradicionalistima, pa donekle i među raznim strujama ortodoksije. ■

Kompanija Seraphim Sense stvara narukvicu tzv. "Anđela čuvara" koja nadzire zdravstveno stanje

Adam Van Heerden, NoCamels, prijevod Dubravka Pleše

Samo Izraelci mogu staro vjerovanje pretvoriti u biomedicinsku stvarnost koju se može nositi na ruci. Anđeoski monitor srčanog rada je narukvica koja nadzire kretanje, tjelesnu temperaturu, zasićenost krvi kisikom te brzinu rada srca. Baš kao mitski anđeo čuvar, ova narukvica nadzire svaki pokret korisnika te tako brine o njegovom zdravlju. Narukvica je sinkronizirana s pametnim telefonom i prijenosnim računalom putem Bluetootha te tako osigurava precizne podatke o radu organizma u stvarnom vremenu.

Nova kompanija Seraphim Sense, bazirana u Tel Avivu, proizvela je Anđeoski monitor za čiji joj je razvoj trebalo dvije godine. Izvršni direktor kompanije Eugene Jorov, koji je zajedno s Amirom Shlomovichem osnovao kompaniju, rekao je: "Kao dječak tinejdžerske dobi ostao sam bez oca. Preminuo je nakon iznenadnog masivnog srčanog udara. Od tada tražim način da tehnologijom pridonesem poboljšanju zdravlja."

Čini se da je Jorov vrlo uvjerljiv u svojem nastojanju jer je za "Anđela" već prikupio 60 000 dolara (cilj im je 100 000 dolara) a do kraja kampanje za prikupljanje sredstava ostalo je još

nekoliko tjedana. Tijekom prvog dana kampanje, kompanija je prikupila dvadeset tisuća dolara.

Mnogobrojni vitalni znakovi

Anđeoski senzor neće biti prva narukvica koja šalje biometrijske podatke na tržištu (tu su već Fitbitov Flex i Jawboneov Up), ali čini se da je najambicioznija. Prema izjavama proizvođača, "Anđeo" je poseban zbog toga što prati mnogobrojne vitalne znakove, uključujući broj otkucaja srca, temperaturu kože, oksigenaciju krvi i tjelesnu aktivnost dok su druge narukvice znatno siromašnije podacima.

Proizvođači "Anđela" tvrde da narukvica može pratiti i dnevne kardio vježbe kao što je trčanje, penjanje stepenicama i plivanje kao i pojave prilikom spavanja.

Izumitelji "Anđela" namjeravaju zatražiti i dopuštenje Američke agencije za hranu i lijekove kako bi monitor dobio status medicinskog pomagala. Jorov je izjavio da će monitor podržavati i Android i iPhone te da će biti dostupan preko weba. Procjenjuje se da će na tržište stići u travnju 2014. godine. ■

Prof. dr Predrag Finci

Kratka kronologija jevrejske zajednice u Bosni i Hercegovini – Iz *Pinkasa* Jevrejske opštine Sarajevo

Autor teksta prof. dr Predrag Finci

Obrada teksta i izbor slika Aron Albahari

Izvorni tekst objavljen je u časopisu "Lamed" i na "El mundo Sefarad"

Šta je *Pinkas*?

Tabla, ploča za pisanje. Zapisnik. Registar kongregacije. Katkada i matična knjiga rođenih, vjenčanih, umrlih. Kronika jedne zajednice.

Kako izgleda?

Knjiga formata 15x25 cm. Tamnosmeđa, ukoričena. Sadržaj na hebrejskom i judeo-španjolskom. Listovi požutjeli, pohabani. Ispisani raši pismom.

Što je u *Pinkasu* zapisano?

U *Pinkasu* je oslikan život jedne zajednice. U njemu je zabilježeno gotovo sve što je za bosanske Sefarde, za jednu kongregaciju bilo značajno. Zabilježeno je kada se što dogodilo. I onaj koji je što dugovao, i kome

je dugovano. Zabilježene su liste poreznika i poglavara, i bilješke o mjestima rabina i kantora i zaključci kolegija rabina. I ko je šta u Opštini bio i ko je šta radio. I ko je Jevrejima valjao i ko nije. Sve šta je u životu i za život sarajevskih Sefarda imalo značaja. To je u *Pinkasu* zapisano.

Prvi je *Pinkas* započeo 1580./1, ali je odavno izgorio u jednom od sarajevskih požara.

Drugi je *Pinkas* iz 1720., bio je najstariji dokument jevrejske zajednice.

"Najnoviji" *Pinkas* je bio iz 1925.

U *Pinkasu* je mogla biti zabilježena ova-
kva kronologija jevrejske zajednice:

1492. Jevreji protjerani iz Španjolske.

1496. Jevreji protjerani iz Portugala.

Početak XVI. stoljeća izbjegli iz Španjolske i Portugala naseljavaju se glavnom u zemljama pod Otomanskom upravom. Neki jevrejski trgovci posjetili Bosnu.

1551. Pretpostavlja se da se naselilo nekoliko jevrejskih porodica u Sarajevu. Moguće je da su neki trgovci došli desetak godina ranije.

1565. Jevreji osnivaju općinu u Sarajevu.

1581. Prva poznata nastamba Jevreja u Sarajevu bila je Sagrački Hadži Mahmudova mahala (Ulomljenica), a prva dokumentirano zajamčena nastamba bio je zaseban objekt, Sijavuš-pašina दौर, koju su Jevreji nazivali Kortizo i Kortiziko, a drugi Velika avlija, zbog njena izgleda ili Čifuthana, zbog njenih stanovnika. U jednom kasnijem sidžilu (br. 4, str. 85. u Gazi Husrevbegovoj biblioteci), nastalom 1728.-1729. godine, stoji: "Godine 989 (1581.) Sijavuš-paša, bivši rumelijski beglerbeg, bio je nekim važnim poslom u Sarajevu. Toga vremena Jevreji Sarajeva živjeli su u nekoliko mahala, a, uistinu, taj milet bio je prljav i nedisciplinovan, pa je više puta izbijao požar među njima. Zbog toga su ugledni ljudi (ajani) zamolili rečenog pašu da napravi uslugu i da Jevreje preseli i udalji iz muslimanskih mahala. Na to je paša, stojeći na pragu pomaganja muslimanima, a istodobno vodeći računa i o tome da ne razbije srca spomenutog mileta, poslije obavljenog dogovora, dao da se za sarajevske Jevreje sagradi jedan poseban veliki han i taj han zavijestao je kao vakuf vezan za njegovo potom-

stvo. Istodobno je dao dozvolu za gradnju sinagoge". Iako ovaj paša, koji je porijeklom bio Hrvat, nije po svom nahodjenju mogao izdati dozvolu za izgradnju bogomolje, jer je takvo šta mogao odobriti samo sultan, ipak stoji činjenica da je dozvola izdata i da su Jevreji *ipso facto* takvo odobrenje tražili. A time potvrdili da su se stalno nastanili u Sarajevu. Taj stari hram su Jevreji zvali "Il Kal Grandi" i "Il Kal Viježu" ("Veliki hram" i "Stari hram") (slike dolje).

Trgovci koji su isprva dolazili u Sarajevo nisu odmah planirali da se u gradu i nastane, a kako su bili zauzeti praktičnim poslovima, nisu mnogo držali ni do pisanih svjedočanstava o svojim aktivnostima, ali onog trenutka kada je izgrađena sinagoga bilo je jasno da su Jevreji izabrali Sarajevo za trajno utočište. Što se tiče zajedničke nastambe, ona nikada nije dobila karakter klasičnog geta. U njoj se vrata nisu zatvarala, u njoj bogatiji Jevreji nisu stanovali, a oni siromašniji se mogli, ako bi se domogli kakvih para, iseliti u bilo koji dio grada. Istaknuta figura bosanske sefardske zajednice, Moše (Rafaela) Atijas, poznatiji kao Zeki-efendija (slika desno, gore), čak smatra da su izgradnju ovakve nastam-

be tražili sami Jevreji, kako bi stanovali bliže jedni drugima i da bi se mogli lakše okupiti "prilikom svečanosti, zaruka i smrtnih slučajeva". (La Alborada, No 18, str. 74.), a tome u prilog ide i činjenica da su u Sarajevu u doba nastanka Sijavuš-pašine daire sve nacionalne skupine živjele podvojeno, "među svojim". Tako je bilo sve do 8. augusta 1879., kada je nastamba nestala u velikom požaru što je izbio u starom dijelu grada.

1602. Dželali Hasan-paša upravlja Bosnom. Neki od jevrejskih trgovaca napuštaju Bosnu, ali se vraćaju kada je paša smijenjen i pogubljen (vjerojatno 1606). Gazi Hasan-paša naređuje Jevrejima da se konačno nasele ili napuste zemlju.

1614. Baltadži Mehmed-paša postavljen je za guvernera. Povratak jevrejskih porodica iz Dubrovnika i Mađarske.

1623. Samuel Baruh iz Soluna imenovan prvim rabinom u Sarajevu. Bio rabin do 1649.

oko 1630. Staro Jevrejsko groblje na padinama sarajevskog brežuljka Borak (slika dolje i na sljedećoj strani). Najstariji nadgrobni spomenik je onaj rabina Baruha.

1665. U Smirni Šabatej Cevi (1626.-1676.) (slika ispod) oglašava da je on Mesi-ja. Polemika između Nehemija Hija Hajona (u Sarajevu rođenog rabina) i Cevijevog sljedbenika, i rabina hahama Cevi Hirša (Cevi Aškenazi, 1658.-1718.), koji je bio sarajevski rabin od 1686. do 1689.

1686. U Bosnu dolaze Jevreji iz Budima.
 1691. Rabin Haham Isak Cevi (do 1716).
 1697. U oktobru, princ Eugen Savojski zapalio Sarajevo. Prvi *Pinkas* vjerojatno izgorio u požaru.
 1713. Banjalučki jevrejski trgovci traže da Francuska imenuje jednog od njih za trgovačkog konzula grada.
 1716. Rabin Šem – Tov Cevi (do 1732.).
 1720. Novi *Pinkas*, produžetak prvog, koji je vjerojatno uništen u požaru 1697.
 1731. Jevrejska zajednica u Sarajevu inaugurirala najstariji do danas sačuvani Statut.
 1765. Rabin David Pardo osniva ješivu (talmudsku školu) u Sarajevu.

1768. Sinagoga “Il Kal Santo” sagrađena u Travniku. Iste godine Jevreji dobivaju svoju višu talmudsku školu ješivu, koju je osnovao čuveni rabin David Pardo.

1781. Rabin Isak Pardo (do 1810.).

1788. Veliki požar u Sarajevu, u kome je izgorjela i sinagoga.

1794. Hasamudin-paša naređuje koje boje i vrste odjeće može nositi raja. Na slici dolje – sefardska ženska nošnja u Bosni. Sultan odobrava rekonstrukciju sinagoge.

1806. Početak rekonstrukcije sinagoge u Sarajevu.

1815. Rabin Moše Danon.

1818. Jevreji u Travniku optuženi za navodno “ritualno ubistvo”.

1819. Sarajevski muslimani oslobađaju ugledne Jevreje koje je zatočio Rušdi-paša.

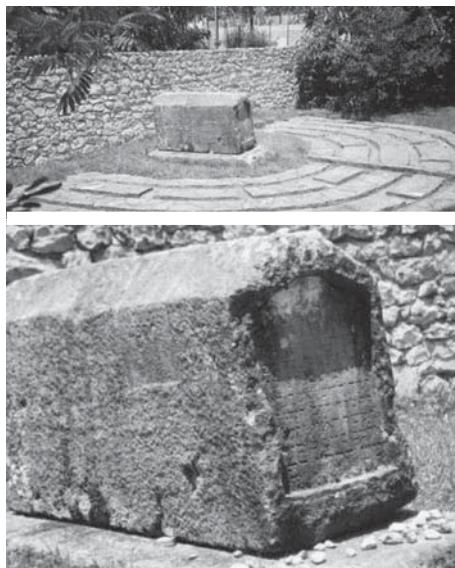
1821. Završena rekonstrukcija sinagoge.

1830. Moše Danon, sarajevski rabin, umire na putu za Palestinu. Potkraj života Danon je odlučio da ode u Jerusalem i tamo umre, ali umire na putu, u Stocu. Sarajevski Jevreji su rab Moši Danonu podigli spomenik i ogradili grob (slike dole). Bogati Danijel Salom, zvani “Ušćuplija”, otkupi to zemljište, sagrađi jednu zgradu i obnovi spomenik. Svake godine do II. svjetskog rata, na dan Danonove smrti, Jevreji iz Sarajeva su obilazili spomenik, na kome piše da je “spomenik ukopa jedne svete osobe čija su djela čudesna” (U nastavku je dat puni tekst sa pročelja njegova spomenika, ispisan na hebrejskom jeziku, na kojem piše) (slika dolje):

OVAJ KAMEN KOJI JE OVDE PODIGNUT, NEKA BUDE KAO ZNAK I SPOMENIK UKOPA JEDNE SVETE OSOBE, ČIJA SU DJELA ČUDESNJA. O NJEMU SE MOŽE KAZATI DA JE BIO POBOŽAN I SVET. RABIN MOŠE DANON BIO JE NAŠ UČITELJ I RABIN. NJEGOVA DJELA NEKA NAM POMOGNU. AMEN. ODIJELIO SE OD OVOGA SVIJETA DANA 20. SIVANA 5590 (1830.g.)

Moše Danona je naslijedio na dužnosti rabina Meir Menahem Danon (do 1839.). Započet treći *Pinkas* koji sadrži samo račune od 1830. do 1888. Veće skupine Sefarda u Bugojnu, Jajcu, Tešnju, Zenici...

oko 1830. Isak efendija Salom (rođen u Sarajevu 1804.) završava svoje studije medicine u Parmi i postaje prvi bosanski doktor sa univerzitetskom diplomom.

1839. Rabin Moše Perera (do 1849.).

1840. Sultan Abdul Medžid potvrđuje beratom (dekretom) inauguraciju rabina Perere.

1849. (do 1852.) Rabin Benjamin Danon.

1850. Jevreji se nastanjuju u Mostaru. Osnovana Jevrejska opština u Brčkom i Sefardska izraelitska bogoštovna opština u Banja Luci.

1852. Bet-Din (do 1856.).

1856. Proglašena jednaka prava za sve vjerske zajednice u Otomanskom Carstvu. Rabin Šimon Hasson (znan kao Rav de la Kisela), bio na dužnosti do 1858.

1863. Masivni templ u Travniku ("Kalkadoš" – slika dolje) kojim je zamijenjena drvena kapela sagrađena oko 1840.

1866. Prva štamparija u Sarajevu.

oko 1870 Sinagoga "Il kal nuevu" ("Novi hram") sagrađena pored Starog hrama u Sarajevu (slike dolje).

1870. Sagrađena prva sefardska sinagoga u Banja Luci, sa meldarom – osnovnom jevrejskom školom koju su pohađala 23 dječaka.

1874. Juda ben-Solomon Alkalaj (rođen u Sarajevu 1798. umro u Jerusalemu 1878.) (slika dolje), rabin iz Zemuna i prethodnik cionizma, nastanio se u Palestini. 1852. posjetio Britaniju, gdje je objavio pamflet "Harbinger of Good Tidings – An Address to the Jewish Nation".

1877. U Travniku sagrađena jevrejska škola. Jevreji dobili svoje predstavnike u Vilajetskom vijeću i Carigradskom Medžlisu.

1878. Hadži Lojo organizira odbranu Bosne. Sefardska Jevrejska opština ga financijski podržava. U njegovoj delegaciji, koja je pregovarala sa generalom Filipovićem, bio je i jedan Jevrejin.

16. augusta 1878. Austrijanci porazili bosansku armiju u bitci kod Kikota (blizu Viteza), 18. augusta ušli u Sarajevo, a 20. oktobra okupirali cijelu Bosnu i Hercegovinu.

1879. Osnovana Aškenaska opština u Sarajevu. 6. novembra otvorena Prva gimnazija, najstarija kulturna i obrazovna institucija u Bosni i Hercegovini. U prvom pripremnom razredu od 46 polaznika 16 Jevreja. Bosna i Hercegovina ima 1.158.440 stanovnika, a među njima 3.426 Jevreja (slika *Prve gimnazije* dolje).

1880. Sagrađena druga sefardska sinagoga u Banja Luci, jer je prva 1878. zapaljena i izgorjela.

1882. Pokrajinska vlada Bosne i Hercegovine odobrava novi statut Sefardske Opštine u Sarajevu.

1883. Podignuto staro jevrejsko groblje u Banja Luci sa malom kapelom. U zidom ograđenom prostoru u redovima su bili spomenici od bijelog mermerske (po petnaest u svakom redu), koji su nalikovali srednjovjekovnim stećcima. Spomenici su vremenom dobili patinu. Groblje je trajalo sve do kraja 1976.g. (slika desno gore).

1884. Rabin Juda (Leon) Josef Finzi (do 1887.) sarajevski nadrabini između 1886.-1889. godine (slika dolje).

1885. (do 1896.) Bernhard Buchvald, rabin u Aškenaskoj opštini.

1886. Sefardska sinagoga u Visokom.

1887. Rabin Avram Abinun (do 1902.).

1889. Sinagoga u Mostaru, jedina u Hercegovini (slika dole). Od 1952. u zgradi sinagoge je smješteno Lutkarsko pozorište Mostar).

1890. Sinagoga u Gračanici. Groblje u Žepču.

1892. U Sarajevu osnovano društvo "La Benevolencija".

Fotografija prvog predsjednika Jevrejskog kulturno-prosvjetnog i humanitarnog društva "La Benevolencija" Isahar Z. Danona (slika skroz gore) i grupa osnivača tog društva, 20 godina kasnije

1894. Bosanski jezik uveden u jevrejske škole u Sarajevu.

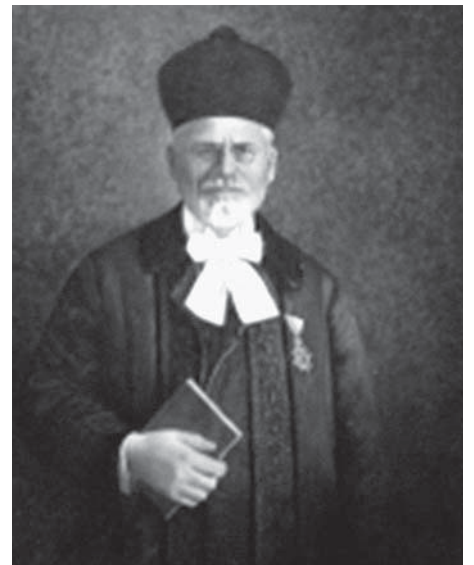
1895. U Sarajevu osnovano Sefardsko žensko društvo "La Humanidad", koje je brinulo o ženskom šegrtskom podmlatku, a 1903. "La Glorija", čiji je cilj bio pomaganje siromašnih jevrejskih udavača. Zemaljski muzej u Sarajevu otkupio čuvenu *Sarajevsku bagadu* od porodice Koen (slika dolje i desno gore).

1896. Dr. N. Funk, rabin u Aškenaskoj zajednici (do 1898.).

1898. Rabin dr. Samuel Vesel (do 1928.) (slika dole). 1902. godine unaprijeđen za nadrabina prilikom osvećenja novog aškenaskog hrama u Sarajevu. Na funkciji rabina i nadrabina ostao je skoro punih 30 godina. Bio je član vjerskog suda zajedno sa sefardskim rabinima, za aškenaske slučajeve.

Dr. Mavro Rotkopf izabran za predsjednika Aškenaske zajednice i bio na toj dužnosti do 1933.

1900. U Sarajevu počinje izlaziti sedmični časopis na latinu *La Alborada*.

1901. Osnovano pjevačko društvo "La Lira" (slika dolje).

1901. Sagrađena sinagoga u Bijeljini (slike dolje).

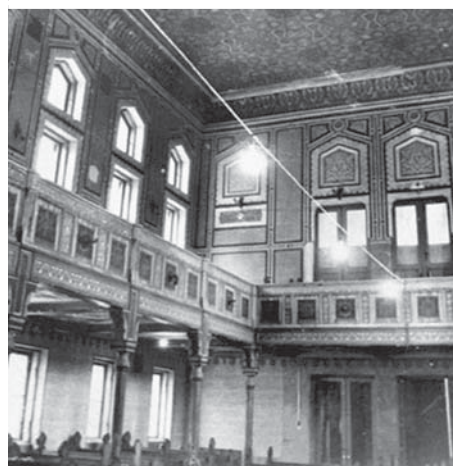
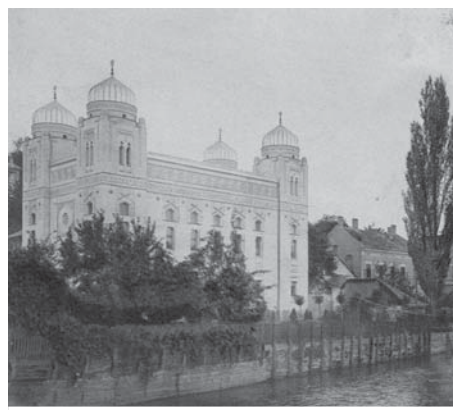
1900./1901. U Sarajevu na Bjelavama podignut Templ "Il Kal di la Bilava" (slika desno – njegov vanjski izgled, i njegova unutrašnjost prije II. svjetskog rata, slika gore desno).

Reljefi menorâ i Davidovih zvijezdi na zidu ove sinagoge, vide se i danas.

26. aprila 1901. Počela izgradnja aškenaskog hrama po projektu Karela Paržika. Unutarnju ornamentiku je načinio Ludvig Oisner.

1902. sinagoga je otvorena i jedina je koja je i danas aktivna (slike dolje i desno gore – izvana i njezina unutrašnjost).

Te, iste 1902. g., osnovano društvo "Ezrat Dalim", i podignute aškenaska sinagoga u Banja Luci (slika dolje) i Tuzli (slika skroz dolje).

Treći Bet-Din (do 1917.) u sefardskoj zajednici.

1903. U Travniku izgorjela školska zgrada i hram. Izgrađene sefardske sinagoge u Zenici (slika desno) i Žepču.

1904. U Državnoj višoj djevojačkoj školi bilo je 187 učenica, od toga 67 Jevrejki, u Zavodu časnih sestara "Sv. Augustin" od 133 učenice 22 bile su Jevrejke, a u gimnaziji od 630 učenika 66 Jevreja. Od prve generacije prosvjetnih radnika bilo je 65 učitelja, 20 nastavnika i 60 srednjoškolskih profesora Jevreja.

1905. U Višegradu posvećena sinagoga (slika dolje).

1906. U Sarajevu osnovano jevrejsko tamburaško društvo "La Glorija" koje je njegovalo muzičku tradiciju španskih i bosanskih Sefarda. 1907. njemački snimatelj Franc Hampe snimio je 12 muzičkih snimaka "La Glorije", koje je čuo na plesnoj zabavi u svečanoj sali Društvenog doma.

1906. Podignuta sinagoga "Novi hram" u Bihaću (slika dole).

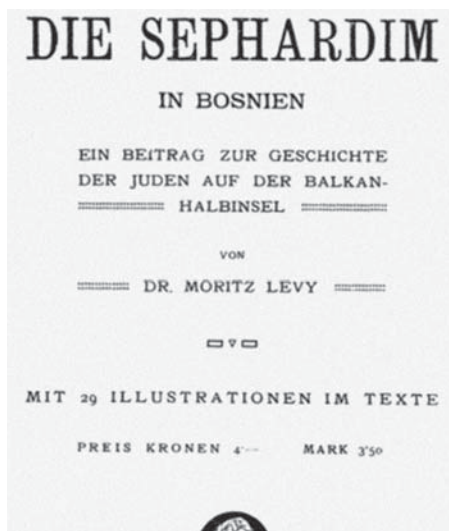
oko 1908. Humanitarno društvo istočnoevropskih Jevreja "Ahduš". Osnovana sportska društva "Makabi" (1908) i "Bar-Kohba" (1909).

(Slika gore) – Fudbalski jevrejski klub "Makabi" na Skenderiji, omladinski slet u Sarajevu, 4.10.1920., iz albuma fotografija Ferida Kulića, Biblioteka grada Sarajeva

1910. Bosna i Hercegovina ima 1,911.812 stanovnika, od kojih su 11.869 njih jevrejskog porijekla, od kojih je 85 % Sefarda.

1911. Izlazi knjiga M. Levya *Die Sephardim in Bosnien* (1911.), koja je izvor za proučavanje života Jevreja, točnije Sefarda u Bosni i Hercegovini (slika dolje).

1911. Izgrađena sinagoga u Derventi (slika dolje).

1914. Bosanski glasnik piše da u Sanskom Mostu živi "41 španski Jevrej, 14 Jevreja Aškenaza" (str. 166.). Jevreji imaju dva predstavnika u Bosanskom saboru, od kojih je jedan iz redova klera. Atentat na nadvojvodu Ferdinanda u Sarajevu. Počinje I. svjetski rat.

1917. Rabin dr. Moritz Levy. Bio je sefardski rabin do smrti u nacističkom zatvoru u Gratzu u Austriji (1941.) (slika dolje).

1918. Kraj I. svjetskog rata. 320.000 Jevreja je bilo u austrougarskoj armiji, od njih 40.000 poginulo. 1.200 u srpskoj armiji, 250 ih poginulo. Osnovana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije, Kraljevina Jugoslavija).

1919. Osnivački kongres Federacije Jevrejskih religijskih zajednica u kraljevini SHS. U Sarajevu osnovano Jevrejsko socijalističko radničko društvo "Poale Cion". Počinje izlaziti tjednik *Jevrejska svijest*, kulturno-politički tjednik sa cionističkom orijentacijom (do 1924.).

1920. FJRZ protestira protiv antijevrejskih incidenata. Vlada garantira jednaka prava Jevreja sa drugim građanima nove države.

1921. List *Jevrejska tribuna*, izašla samo četiri broja. Osnovano društvo "Degel Tora".

1923. Savez Jevrejskih opština u Beogradu je odlučio da se osnuje Srednji teološki seminar u Sarajevu, zbog toga što je sarajevska opština bila

najstarija, imala veliki broj sinagoga, i sefardsku i aškenasku općinu, dva nadrabina i najviše prostora za smještaj. U Sarajevu osnovano Jevrejsko radničko društvo "Matatja". Unapređenju zanata pomaže osnivanje prve kreditne zadruge u Jugoslaviji "Melehe" ("Rad") osnovane 1923. Slična joj je bila "Geula" ("Spas"), koja je djelovala od 1930. do 1941. Niske kamatne stope i jeftini krediti su dali zamah sitnoj privredi i štednji. Učešće Jevreja u industriji građevinskog materijala (što je doprinijelo i izgradnji Marijinog Dvora), drvnoj, prehrambenoj (Pivara u Sarajevu), kemijskoj (fabrika šibica u Docu) i tekstilnoj (fabrika "Ključ") industriji, hotelijerstvu diljem Bosne (prvi hotel u Sarajevu je bio jevrejsko vlasništvo) i bankarstvu. Deset knjižara i četiri štamparije u Sarajevu su također pripadale Jevrejima.

1924. Časopisi *Narodna židovska svijest* i *Jevrejski život*. Oba časopisa su izlazila do 1928.

1924. Literarno omladinsko udruženje "Jehuda Halevi".

1924. David Levi otvara u Sarajevu privatnu školu "Merkator".

1925. Mehmed Spaho poziva na bojkot jevrejskih trgovaca u Bosni, ali njegovi vlastiti glasači odbijaju takav pokušaj.

1926. Jevrejski klub, čitaonica domaće i strane štampe.

1928. Rabin dr. Hinko Urbah u Aškenaskoj općini (do 1941.) (slika dolje). Jevrejski glas, politički magazin koji je izlazio do 1941. Otvoren srednji teološki zavod. Podignuta sinagoga u Rogatici (slike gore desno).

1930. Posvećena nova sefardska sinagoga u Sarajevu ("Veliki novi hram" – Templ), u to doba najveća nadsvodena građevina na Balkanu (slike dolje i desno gore).

Iste godine u Beogradu održana konferencija balkanskih Sefarda, koja nije dala nikakve "praktične rezultate" (B. Poljokan u *Jevrejskom glasu*, 6. juna 1930.).

1937. Osnovan sefardski "Novi hram" i Jevrejski dom u Banja Luci (slika dolje), koji je blagoslovio Vrhovni rabin Jugoslavije, senator, dr Isak Alkalaj (slika skroz dolje).

23. aprila 1939. Održan Kongres Jevrejskih zajednica Kraljevine Jugoslavije.

1940. Antun Korošec potpisuje Odluku kojom se ograničava pravo jevrejske djece na upis u srednje škole. Ograničen upis Jevreja na univerzitetu, kao i učešće u prehrambenoj industriji i trgovini. U Bosni i Hercegovini su bile 24 jevrejske opštine. Sarajevo, Tuzla i Banja Luka su imale i sefardsku i aškenasku, ostala mjesta zajedničku opštinu.

1941. Njemačka 6. aprila napada Jugoslaviju. Poslije 11 dana armija kapitulira (17./4.). Bosna i Hercegovina postaje dio Nezavisne države Hrvatske. Ustaške vlasti postavljaju Srećka Bujasa da se stara o Jevrejskoj opštini u Sarajevu.

U aprilu je njemačka armija ušla u Sarajevo.

U aprilu je zapaljen i opljačkan "Veliki novi hram". Fukara i gradska ološ dočekaše svoje. Ustremili se najprije na molitveni prostor Hrama, srušili luster sa hiljadu svijeća (neka cikne staklo, neka bude mrak), po podu bacali relikvije, gazili knjige Mojsijeve, noževima parali tkanine, međusobno se tukli oko zlata i srebra, sa kupole odvaljivali bakreni pokrov, bacali namještaj iz kancelarija. I onda, zamoreni i uvjereni da su odnijeli sve što se odnijeti može, u kasno popodne otišli. Prolaznici su odvrćali pogled, pognutih glava žurno zamicali. Na suprotnoj strani ulice stajali su Moric Papo, sekretar sarajevske Jevrejske općine, Moric Daniti, kurir i Albert Finci, koji priča ovu priču. Stajali su i nemoćno promatrali. Kada su se uvjerali da su otišli i njemački vojnici i pljačkaši zaputiše se u opustošeni sefardski hram. Rulja je doduše pokušala razvaliti i gvozdenu kasu, ali sigurno ne knjiga radi. Kurir Daniti je natovarivao sve knjige na kolica i odnese ih u jedan privatni stan.

Slike desno i na sljedećoj strani – prikaz pljačke, devastiranja, paljevine i uništavanja Velikog sefardskog hrama

Poslije su matične knjige povjerene vjeroučitelju Jakovu Maestru, a Pin-

kasi, i onaj noviji, iz 1925., i stari iz 1720. Finciju, koji ih je smjestio u kasu.

I sada je ovaj njemački oficir, koji jedva i da je pozdravio a kamoli se predstavio, tražio *Pinkas*. Zašto je oficir tražio knjigu. Došao je da uništi dokaze o postojanju jedne kulture i historije, dokaze o postojanju jedne zajednice, jednog naroda. Onaj mlađi, na oko ljepši *Pinkas* jedva da je i pogledao, a manji, iz 1720, stavi u tašku. Nije ostavio revers. A kako to dolikuje siledžiji i lopovu, ni svoje ime nije rekao. Ne znam tko je bio njemački oficir. Istorija nije zabilježila njegovo ime. Jedni kažu da je bio u pratnji nekog profesora iz Leipziga (ili je onaj drugi oficir bio profesor?). Poslije rata su mnogi pokušavali pronaći *Pinkas*. Govorkalo se da bi mogao biti zaturen u nekoj austrijskoj biblioteci ili negdje u Njemačkoj, možda baš u Leipzigu. Neki su se dugo nadali da bi ipak možda, jednom...

A nakon oduzimanja *Pinkasa* još bi moralo biti zapisano i slijedeće:

1941. Bosna i Hercegovina postaje dio Nezavisne države Hrvatske. Ustaške vlasti postavljaju Srećka Bujasa da se stara o Jevrejskoj opštini u Sarajevu. Konfiskacija *Pinkasa*. Jevrejima naređeno da nose žutu zvijezdu (24./5.). Organizirane deportacije na prisilni rad (29./5.). Mandatorno registriranje svih Jevreja u Sarajevu (26./7.). Blizu 5.000 sarajevskih Jevreja deportirano u koncentracijske logore. Uzaludni protesti nekih uglednih građana.
1942. 2.000 sarajevskih Jevreja deportirano u logore, mahom u Jasenovac i Aušvic.
1945. Kapitulacija Trećeg Reicha. Od 14.000 Jevreja u Bosni i Hercegovini oko 10.000 ubijeno. Prema popisu iz 1926. u Bosni i Hercegovini je bilo 13.643 Jevreja. Poslije II. svjetskog rata, godine 1945. u BiH su bile samo 1.292 osobe jevrejskog porijekla. Danas u Bosni i Hercegovini živi nešto preko 1.000 Jevreja.

1946. Ujedinjenje aškenaske i sefardske opštine u Sarajevu.

1952. U Sarajevu podignut spomenik jevrejskim žrtvama fašizma, djelo Jahiela Fincija (slika dolje).

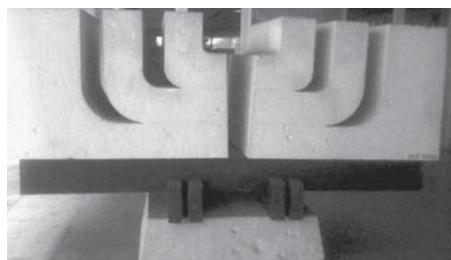
1955. Umire književnik Isak Samokovlija (slika dolje).

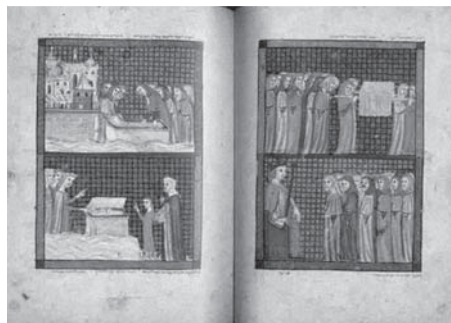
1958. Ekshumacija aškenaskog groblja u Sarajevu.

1960. Fikret Ibrahimpašić uspjeva smjestiti historijsku zbirku u uništenoj sinagogi u Zenici.

1966. U Sarajevu mnoge manifestacije obilježile 400 godina od dolaska Jevreja u BiH. Najstarija sinagoga "Il Kal Vježo" adaptirana u Muzej Jevreja, a na ostacima sefardske sinagoge napravljen radnički univerzitet "Đuro Đaković" (danas Bosanski institut) u čijem je foajeu postavljena spomen-menora, u znak sjećanja na 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu (slika desno gore).

Iste godine, a tim povodom, objavljena je i knjiga *Spomenica* sa 30 naučnih radova koji govore o 400 godina kulturnog, graditeljskog, privrednog, sportskog i svakog drugog istorijskog traga i nasljeđa Jevreja u Bosni i Hercegovini (slika dolje), kao i reprint izdanje *Sarajevske Hagade* (slika dolje).

Iste godine izvršena i obimna adaptacija aškenaske sinagoge koja je građevinski uređena tako da je njen gornji dio zadržao funkciju hramsinagoge (slika gore desno), a donji prostor je uređen u kancelarijske i radne prostorije, i dvije velike i funkcionalne sale za društveni, kulturni i zabavni sadržaj i okupljanje članova zajednice, prijatelja i javne programe.

Preuređeni gornji sprat u rekonstruisanoj aškenaskoj sinagogi sa molitvenim prostorom

1970.-1990. Kulturne i humanitarne aktivnosti u jevrejskoj opštini. Umire Menaham Romano, posljednji sarajevski rabin. Memorijalni centar Vraca (1981.) (slika dolje). Osnovana pjevačka grupa Ladino. Jevrej Emerik Blum gradonačelnik Sarajeva (1981.).

Memorijalni kompleks Spomen-parka Vraca na Vracama, uređen i otvoren 1981.g., gdje su u dva atrija bila upisana imena 9.091 žrtve fašističkog terora sa nekadašnjeg užeg područja grada Sarajeva, od kojih je 7.092 Jevreja, 1.427 Srba, 412 Muslimana, 106 Hrvata i 55 ostalih

1990. Pobjeda nacionalnih stranaka na prvim slobodnim izborima.

1991. Ponovo počinje izlaziti *Bilten* Jevrejske opštine.

1992. Bosna i Hercegovina postaje neovisna država. U Sarajevu višednevnom kulturnom manifestacijom Sefarad '92 obilježeno 500 godina od izgon Jevreja iz Španije. Tom prilikom izdata je i prigodna knjiga – *Zbornik radova* (slika na sljedećoj strani).

6. aprila 1992. Početak rata u BiH.

Jevrejska opština organizira nabavku hrane, lijekova i svake vrste pomoći, a i nekoliko konvoja s bjeguncima iz opkoljenog grada.

1994. Nekadašnji veliki sefardski rabin dr. Solomon Gaon (Travnik, 1912.) umire u New Yorku.

14. decembra 1994. Država Izrael je zbog sakrivanja i spašavanja Jevrejke Mire-Donkice Papo tokom II. svjetskog rata, proglasila bračni par Sarajlija, Derviša i Servetu Korkut, "Pravednicima među narodima" (slike desno). Ovo simbolično pri-

znanje ljudske humanosti i hrabrosti nosi 47 "dobrih ljudi" iz Bosne i Hercegovine.

Derviš efendi Korkut poštovanje među Jevrejima uživa još od 1942. godine, kada je kao bibliotekar i kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu, sa kolegom Jozom Petrovićem, vješto izbjegao da njemačkom generalu Johan Hans Fortneru preda vrijednu knjigu iz fonda njihovog Muzeja – poznatu *Sarajevsku Hagadu*. Time je ovo svjetski poznato kulturno blago sarajevskih Jevreja, vjerovatno spasio od uništenja.

1995. Dejtonskim sporazumom završen rat u Bosni i Hercegovini. Jevrejska opština danas ima 1.100 članova. Opština ima svoju apoteku i kuhinju, koji stoje na raspolaganju članstvu. Stalno se održavaju mnoge kulturne manifestacije, objavljeno više značajnih publikacija, *Bilten* redovno izlazi četiri puta godišnje, a društvo La Benevolencija proslavilo 100 godina postojanja. Danilo Nikolić je izabran za prvog poslijeratnog predsjednika Jevrejske opštine Sarajevo, a Jakob Finci za predsjednika Jevrejske zajednice Bosne i Hercegovine. Opština i pojedinci su dobili mnoge državne nagrade i međunarodna priznanja za svoju djelatnost.

Kraj pada

Dalia Ravikovich (1936.)

Priredila Sonja Samokovlija

Ako čovjek pada iz zrakoplova usred noći,
jedino ga Gospod – Bog može dići.
Gospod se pojavljuje pored njega usred noći
i dotiče čovjeka kako bi mu umanjio muke.
Gospod ne briše ono što je okrvavljeno,
jer krv nije duša.
Gospod ne njeguje čovječje tijelo
jer čovjek nije meso.
Gospod se saginje nad čovjeka podignuvši mu glavu i
gleda u njega.

U očima Gospoda čovjek je maleno dijete.
Ustao je – teško, četveronoške kako bi

počeo hodati,
i onda je osjetio da ima krila za let.
Čovjek je još izgubljen i još ne zna
da je puno prijetnije lebdjeti iznad zemlje, nego puzati po
njoj.
Gospod bi htio pomaziti čovjeka po glavi
ali odugovlači,
jer ga ne želi uplašiti
znacima ljubavi.

Ako čovjek pada – iz zrakoplova – usred noći
jedino Bog znade što će biti na kraju pada.

Msc. Jozef Baruhović

Još jednom o rešenju izraelsko-palestinskog konflikta

Prevod i obrada Msc. Josef Baruhović /
Preuzeto iz *International Jerusalem Posta*

Pre nekoliko meseci započeli su ponovo izraelsko-palestinski razgovori o miru na Bliskom istoku, sada pod dirigentskom palicom državnog sekretara US-a, gospodina J. Kerryja. G. Kerry uspeo je za sada da dovede obe strane za pregovarački sto najverovatnije uz primenu taktike "štapa i šargarepe". Pregovori bi trebali da traju devet meseci iza zatvorenih vrata, u tajnosti, tj. bez prisustva medija. G. Kerry zastupa stav Sjedinjenih Američkih Država: da jedna pored druge treba da postoje dve države na teritoriji bivše Palestine, jedna jevrejska i jedna palestinska.

Postoji i još jedan predlog rešenja: jedna zajednička, arapsko-jevrejska država.

Od dva predložena rešenja verovatnije je ono prvo, tj. dve odvojene države jedna pored druge, ali je pitanje da li i to rešenje može da dovede do mira u regionu.

Uporno se održava priča da za rešenje naizgled nerešivog izraelsko-arapskog sukoba u Svetoj Zemlji, koji traje skoro jedan vek, postoje samo dva moguća, već ovdje navedena rešenja. Ali da li je to istina?... Ili postoji i treće rešenje?

Razmotrimo činjenice?

REŠENJE SA JEDNOM DRŽAVOM. Neki komentatori zagovaraju rešenje jedne države za dva naroda, gde bi Arapi i Jevreji živeli u jednoj zajedničkoj državi i gde bi imali jedno državljanstvo pa bilo da se zove izraelsko ili palestinsko. Ali ovo rešenje za većinu jevrejske populacije je potpuno neprihvatljivo, imajući u vidu duboko usađenu mržnju koja se prema Jevrejima iskazuje svakodnevno u državno kontrolisanim palestinskim medijima. To bi moglo da dovede do još jednog holokausta u toku jedne generacije. Arapi sa visokim demografskim rastom i sa emigracijom sa strane, mogli bi da postanu većina u zajedničkoj državi; to bi izazvalo građanski rat koji bi bio daleko suroviji od onog koji se sada vodi u Siriji ili onoga koji se odigrao u Libanonu. Danas više od polovine svetske jevrejske populacije živi u Izraelu i ispunila bi se dobrim delom želja Adolfa Hitlera da potpuno unište jevrejski narod.

REŠENJE SA DVE DRŽAVE. Za ovo drugo rešenje naklonjen je veći deo svetske javnosti uključivo i Vladu Sjedinjenih Američkih Država. Ali i ovo drugo rešenje nije ništa bolje od prvog i skoro neprihvatljivo za one koji podržavaju jevrejsku državu i vode brigu o njenoj bezbednosti. Primer Gaze je vrlo poučan. Da bi unapredio mirovni proces i primirio svetsko javno mnjenje, premijer Arije Sharon napustio je pojas Gaze bez ikakvih garancija i protivusluga sa palestinske strane. Svi Jevreji od kojih su mnogi živeli u pojasu Gaze generacijama, morali su da napuste svoja ognjišta i da se presele u Izrael. Kakva je nagrada bila za jedan tako velikodušan postupak? Skoro svakodnevno ispaljivanje raketa iz pojasa Gaze od strane terorističke

organizacije Hamas, na južne delove Izraela i njegovih skoro milion stanovnika, koji su sada prisiljeni da se skoro svakodnevno sklanjaju po skloništim. Može se samo zamisliti kako bi se ponašale Sjedinjene Države kada bi, naprimer, iz Meksika počeli da svakodnevno ispaljuju na stotine raketa na, recimo, San Diego u US. Lako je predvideti i šta bi se desilo kada bi Izrael sasvim napustio Judeju i Samariju ili kako se sada naziva – Zapadnu Obalu. Gusto naseljeni delovi Izraela i njegovi industrijski i vojni objekti bili bi pod stalnom kišom raketa sa Zapadne Obale. Život bi postao nepodnošljiv. Susedne arapske države bi se svakako pridružile ovom poslu i pomogle da se uništi opkoljena i bespomoćna jevrejska država.

Koje rešenje bi onda Izrael trebao da izabere? Skoro da je jasno da ni rešenje sa jednom ili sa dve države "jedne pored druge" neće dovesti do mira u regionu. Oni koji smatraju da Izrael treba da odabere jedno od ta dva rešenja, ili ne shvataju dovoljno problem ili su protiv postojanja države Izraela. Stvarnost je da svaki palestinski vođa, uključivo i predsednika Mahmouda Abbasa, nije zainteresovan za rešenje sukoba i za stvaranje dvadeset i treće arapske države. Njihov cilj je uništenje jevrejske države i istrebljenje njenih stanovnika. Uzrok sukoba nisu sporne teritorije.

Arapske države pokrivaju teritorije veće od teritorije US zajedno sa Aljaskom. Izrael je država veličine New Jerseyja. Da li će arapsko-muslimanski svet konačno ući u "mirne vode" i biti zadovoljan ako osvoji ovo malo parče zemlje.

Jasno je da Izrael ne može da prihvati rešenje koje eventualno može da dovede do uništenja jevrejske države i istrebljenja njenog stanovništva. Izrael mora da zadrži kontrolu nad Zapadnom Obalom zbog razloga bezbednosti, bez obzira da li se to dopadalo nekome ili ne dopadalo. Ipak nema razloga da i pod današnjim uslovima Palestinci ne dobiju punu autonomiju koju su delimično već ostvarili na svojoj "posebnoj teritoriji". Situacija nije završena sve dok Palestinci ne prihvate puni mir sa Izraelom i pod uslovom da ne obnove terorizam. Oni mogu biti dobrodošli kao partneri u izraelskoj ekonomiji i mogu u potpunosti učestvovati u izraelskom komercijalnom i kreativnom životu i bez državnosti. Za manje od jedne generacije Palestinci mogu postati najperspektivniji i najnapredniji u arapskom svetu.

Da se podsetimo, Izrael se povukao iz pojasa Gaze bez ikakvih uslova prema palestinskoj strani i dobio je kao odgovor rakete. Za vreme Baraka, Izrael je ponudio da vrati 97 posto teritorije Zapadne Obale i prepusti arapski deo Jerusalima Palestincima kao njihovu prestonicu i kao odgovor došla je druga Intifada. Vreme je da se Arapi prilagode realnosti i prihvate prednosti koje donosi život pored jedne od najnaprednijih država u svetu. Njihov san o uništenju Izraela nikad se neće ostvariti. ■

Jevrejski intelektualci i studentska omladina među prvim žrtvama masovnih egzekucija kao prva mera “kulture arijanizacije” Nezavisne Države Hrvatske (II. dio)

Dr. Mladenka Ivanković

Ustaško povjereništvo za grad i kotar Koprivnicu uputilo je dvadesetak dana kasnije (30. lipnja) Ustaškom redarstvenom povjereništvu – Židovskom odsjeku u Zagrebu – opširno obrazloženje koje navodimo (bez ispravaka) u celosti: “Prije svega se naslov upozorava na poznatu činjenicu, da je samo mjesto Koprivnica tzv. židovski eldorado”, pa da u tom gradu, obzirom na broj stanovništva, imade razmjerno najveći broj židova, koji su do sada imali svu privredu i vodeće uloge u svojim rukama. Židovima imade grad Koprivnica i njegova okolica zahvaliti, da je sva ovdašnja industrija prešla u Srbiju, a radništvo i sirotinja ostali bez kruha. Ovdašnji su židovi ugnjetavali domaće pučanstvo i građane, svojim spekulativnim poslovima mnoge i mnoge natjerali na prosjački štap, pa i još danas imaju smjelosti prijetiti se Hrvatima najgorim stvarima! K svemu tomu, opaža se posljednjih dana sumnjivo kretanje ovdašnjih židova, tajni sastanci i dogovori, koji se tako brižljivo priređuju, da nam uz najpomniju pažnju, nije moguće ući u trag, o čemu se tu radi i s kakvim namjerama. Uz to ovo povjereništvo ne raspolaže niti sa dovoljnim brojem spretnog i povjerljivog osoblja, koje bi bilo u stanju provesti izvide i toj tajni ući u trag. Uvaživši gornje, odluka naslova, tj. židovskog odsjeka Ispostave Ustaškog redarstva, kojom se odobrava preseljenje židovskih omladinaca iz Zagreba u ovdašnju uljaru, otvaranje židovske Bogoštovne općine (koja uostalom u Koprivnici postoji), izdanje trajne propusnice za pomenuti logor ovdašnjim židovima (najistaknutijim propagatorima i protivnicima N. D. H. i danjašnjeg poredka) Reichu Milanu, dr. Slavku Hirschleru i Jakobu Rosenbergu i uvođenje telefona!? pa ma i pod redarstvenom paskom, nikako se ne može kod ovog povjereništva primiti sa odobravanjem. Ovo povjereništvo je slobodno izraziti svoje mišljenje, da bi bilo najuputnije sav taj židovski živalj, bez razlike spola i dobi, strpati u ovdašnji koncentracioni logor “Danica” u jednu posebnu zgradu i staviti pod najstrožu pasku Ustaške straže, gdje bi imali ostati sve dotle dok se ne bi pružila mogućnost da ih se iz Države Hrvatske uopće odstrani.”³⁵

Početkom juna 1941. zatvor okružnog suda u Gospiću pretvoren je u koncentracioni logor. U ovaj logor je masovan dolazak zatvorenika počeo početkom jula i trajao do rasformiranja logora, 21. avgusta 1941. godine. Iz logora u Koprivnici prebačena je u Gospić na početku jula i grupa jevrejskih omladinaca iz logora “Danica”, a iz logora u Gospiću bili su odvedeni u logor Jadovno.

Roditelji su, ne znajući za tragičnu sudbinu dece, upućivali molbe individualno ili skupno Ministarstvu unutrašnjih poslova da

im se “djeca oslobode”. Tako je npr. 20. septembra 1941. ukupno 41 roditelj³⁶ uputio izravno ministru sljedeću molbu:

“Dne 31. svibnja o. g. odpremljeno je 165 židovskih omladinaca, glasom priloženog popisa, na đačku radnu službu u logoru “Danica”, Koprivnica. Sva su djeca otišla sa velikim veseljem, jer su znala, da će raditi i da će se nakon 8 tjedana vratiti kući. Radi toga obaskrila su se djeca samo na ljetnim i najpotrebnijim stvarima. Nakon 8 tjedana logorovanja u Koprivnici nadala su se djeca da će se vratiti kući, te da će ih drugi zamijeniti, ali otpremljena su u logor Jadovno na Velebitu. Svi su ti dječaci odgojeni za cijelo vrijeme školovanja u hrvatskom duhu, te su dušom i tijelom osjećali se Hrvatima. Bili su članovi samo hrvatskih i športskih društava, a družili su se samo svojim hrvatskim školskim drugovima.³⁷ Bili su većinom dobri učenici i dobrog vladanja. Poznato je, da je velik broj imućnih židovskih đaka stalno podupirao svoje siromašne kolege i podupiralo sve hrvatske školske ustanove. To sve mogu posvjedočiti njihovi profesori.”³⁸

Desetorica omladinaca prebačena iz Jadovna u Gospić nekoliko dana pred masovnu likvidaciju zatočenika u Jadovnom neposredno prije konačnog rasformiranja logora bili su to: Ivo Wollner, Boris i Viktor Rosenwasser, Dragan Mautner, Saša Blivajs,³⁹ Emil Frojndlih, Ervin Guttman, Srećko Tkalić, Božo Schwarz i Aleksander, kome nije utvrđeno prezime. Saša Blivajs je bio oslobođen ranijom zaslugom njegovog oca, koji je lečio jednog ustašu.⁴⁰ Od ove grupe koja je bila zadužena da čisti ulice u Gospiću, rat je preživio Emil Frojndlich. Preostala osmorica iz Gospića su bila odvedena u logor u Jastrebarskom, a zatim u Jasenovac.

U Jadovno, koji je prvi logor uništenja “elemenata koji truju hrvatsku naciju”, formiran na samom početku postojanja Nezavisne Države Hrvatske, su dopremani, na početku prvih masovnih egzekucija jevrejski učenici, studentska omladina i intelektualci. Pred intelektualaca, koji su bili najproduktivniji u nacionalnoj kulturi, posebno je indikativno hapšenje i kasnija likvidacija jevrejskih studenata i omladinaca u Zagrebu. Bio je to naročito težak udarac, jer se nameravalo potpuno uništiti predstavnike kulturne elite Jevreja sa prostora Nezavisne Države Hrvatske.

Summary:

Key words: Independent State of Croatia, genocide, Holocaust, Jewish intellectuals, Jewish students.

The creation of Independent State of Croatia has roots in the

world map changes instigated by its “mentor” the Third Reich. Historically and legally, the creation of this state was not based on defined legal principles, and consequently, in historiography, this state is called “a puppet state”. The political organizational form of the Independent State of Croatia does not have legitimacy and effective authority. The Independent State of Croatia was founded on a national basis. In the new (ISC) NDH state, a pattern and a principle were established defining a desirable nation.

The explicit nationalism and decisive racism were the basis of the internal policy. Such an ideology, popularly named “national community ideology”, propagated both by the Croatian political leadership and catholic clergy, requested racial and national purity and unity. Healthy nation could be raised only by physical destruction of internal and external enemies “poisoning” the Croatian nation. The most dangerous for the Croatian nation were its internal and external enemies: the Serbs, the Jews, intellectuals, communists. Readiness of the (ISC) NDH consistently and cooperatively to carry out, within its territories, all stipulations of the “racial law” had deeper roots, which reached into the projected aspects of reestablishment of the real origin of the Croatian nation. The new political elite spoke of the Croats as being a nation of Gothic, and not of Slavic, origin from ancient times. Accepting the facts on the German origin of the Croatian peoples, to which he himself belonged, Pavelić carried out all facts and entire policy in the state following everything done in the Third Reich. The Internal policy was based on explicit nationalism and decisive racism.

Process of aryanization of cultural environment was accelerated following the example of the Third Reich, and the process of creating the “clean and healthy nation” started with the arrest and subsequent liquidation of Jewish intellectuals, students and young people in Zagreb, as the first aim was to eliminate the representatives of the Jewish cultural elite from the territory of Independent State of Croatia.

The Gospić group of camps and camp Jadovno were founded at very beginning of the existence of the Independent State of Croatia as the first camps for destruction of “elements poisoning the Croatian nation” and there were brought, at the start of mass executions, Jewish pupils, student youth and intellectuals. Beside the intellectuals who were the most productive force in national culture, the arrest and later liquidation of Jewish student and youth in Zagreb is particularly indicative. It was a specially heavy blow, because the aim was to destroy completely representatives of the Jewish cultural elite within the territory of the Independent State of Croatia. ■

35 N. Lengel-Krizman, M. Sobolevski, Zagreb 1998. str. 5-6.

36 “Za besprikorno vladanje naše djece i da će učiti i marljivo raditi, jamčimo solidarno kao njihovi roditelji svojim životima.” Đuro Zatezalo, I, Beograd 2007, str. 390. Postoji mesto u molbi roditelja, te oni zamoljavaju vlasti države Nezavisne Države Hrvatske mole da omladinu otpuste kući da privremeno nastave nauku i zanat.

“Molbu su vlastoručno potpisali: Maria Schlenger, Marija Abraham, Ljubica Frohlich, Etuška ud. Berger, Adela Deutsch, Maria Hirš, Mirko Pichler, Marija Abend, Leni Winter, Elsa Reiss, Nada Svečenski, Berta Levinger, Julija udova Weinberger, Olga Pollak, Ana Leitner, Katica Lichtner, Dara Taussig, Julija Mandlović, Rosenzweig (ime nečitko), Berta Walter, Stella Berger, Marga Dragić, Hedy Klein, Mici Wusler, Deri (ime nečitko), Ana Schreiber, Margita Fuchs, Ida Braun, Olga Geselin, Gizela Blühweiss, Ignatz Katz, Olga Schotten, Hela Weill, Frida Krešić, Berta Kraus, Jelka Kraus, Robert Hercog, Elizabeta (prezime nečitko) i Eugen (prezime nečitko) s napomenom: djed za unuka”. Đuro Zatezalo, I, Beograd 2007, str. 391.

“Molba je protokolirana u Ministarstvu unutarnjih poslova NDH 2. listopada 1941. (pod r. br. 732) s naznakom: Za Ravnateljstvo za javni red i sigurnost – E. Kvaternik. U arhivskim izvorima nismo pronašli ni jedan podatak da li je uslijedio odgovor.” N. Lengel-Krizman, M. Sobolevski, Zagreb 1998. str. 6.

37 Čak i da nisu bili osuđeni i većinom bila izvršena egzekucija, kod nekih, roditelji su tim rečima izjavljivali da su im deca odgojena u pravom hrvatskom nacionalnim osećanjem. Protiv svoje volje roditelji su “odobravali” svoju decu da oni “srastu u hrvatsku naciju”. Ta “izvesnost” je budila posebno ogorčenje antisemita, a posebno ustaštva.

38 Đuro Zatezalo, I, Beograd 2007, str. 390.

39 Dr Aleksandar Blajsavaj (Bleisweiss) u svojoj izjavi spominje da je i on kamionom vraćen iz Jadovna u Gospić. “Đuro Zatezalo, I, Beograd 2007, str. 101. Izjava Aleksandra Blajsavaja je data 30. oktobra 1987. godine. U njoj je on dao svoje ime, i u slovenskoj verziji izgovora, i u nemačkom originalu, kako se to ime pisalo. Time je ono potvrđeno.

Istraživačima, koji traže istinite podatke, o žrtvama, bilo bi neophodno, ukoliko su one sa drugog jezičkog područja ili im se prezime piše drugačijom ortografijom, navesti uvek prezime kako ga je pisala žrtva, ukoliko je to moguće. U navedenom tekstu Narcise Lengel-Krizman i Mihaela Sobolevskog, “Hapšenje 165 jevrejskih omladinaca u Zagrebu u maju 1941. Godine”, u časopis *Novi Omanut*, Zagreb, novembar – decembar 1998, nije uvek pravilno naznačeno prezime. U njihovom članku i na Spomen-ploči židovskim omladincima ubijenim 1941. godine u logoru Jadovno, navedeno je prezime pod rednim brojem sedamnaest Blivajvs Saša. Pošto je on pušten kući, nije bio na spisku u fondu “Žrtve” u Arhivu jevrejskog Muzeja u Beogradu. Pod rednim šesnaest na istoj toj ploči se nalazi Blivajvs Josip.

Upoređujući spisak žrtava iz Arhivu jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu i onoga iz knjige Đure Zatezala, *Jadovno. Kompleks ustaških logora 1941*, knjiga I, Beograd 2007. godine, pronašla sam prezime Blivajvs Josipa u nemačkom originalu – Bluhweiss (nemačko u, sa dve tačke). U slovenskom izgovoru se, značici, najmanje dva prezimena sa nemačkom ortografijom izgovaraju – Blivajvs.

U ustaškom kompleksu logora Jadovno, stradale su mnoge familije. Na primer: Bluhweiss Bruno, lekar, stradao na Pagu; Bluhweiss Veljko, student, stradao u Jadovnu; Bluhweiss Ida, domaćica, stradala na Pagu; Bluhweiss Josip, trgovac, stradao u Jadovnu; Bluhweiss Oto, trgovac, stradao u Jadovnu. Podaci se mogu pronaći u AJIM, Žrtve.

40 “Blajsavaja je oslobodio Juco Rukavina, kojeg je liječio njegov otac još u vrijeme Jucinih emigrantskih dana. Iz Gospića je otišao u Zagreb 15. augusta, prije no što su pogubljeni logoraši u Jadovnu.” Đuro Zatezalo, I, Beograd 2007, str. 118.

Prema svedočenju jedinog preživelog omladinca donosimo sledeće svedočenje: “Kada sam se jednog dana kretao po gradu (on je bio u logoru u Gospiću) ugledao sam grupu mojih prijatelja iz Zagreba. Pričali su mi da su bili u logoru na Jadovnu, sa svim ostalim omladincima iz Zagreba. Prilike su tamo bile užasne. Oko deset dana nakon njihovog dolaska u logor, stigao je tamo ustaški oficir Janko Mihajlović i prepoznao nekoliko svojih židovskih znanaca i školskih drugova. Naredio je da se deseterica prebace u Gospić i tamo rade na čišćenju ulica. To su većinom bili moji prijatelji i znanci. Nekoliko dana nakon njihovog dolaska u Gospić, pušten je na slobodu jedan od njih (Saša Blivajvs) intervencijom svog oca. Ostali su zatražili da im se popuni broj i da im se doda još nekoliko zatočenika iz njihove grupe, da bi ih tako doveli na lakši rad. Bilo je odobreno da im se priključi samo još jedan, ali to ne sa Jadovna. I tako su odlučili da zatraže mene iz logora u Gospiću. (...) Tako sam bio priključen maloj grupi “gradskih smetlara”, kako smo se sami zvali. Tek mnogo vremena kasnije bilo mi je jasno da ustaše nisu odobrile priključak jednog zatvorenika iz Jadovna jer su ti zatočenici već početkom kolovoza svi bili ubijeni.” Emil Freundlich, “Tragedija židovskih omladinaca u Zagrebu”, u *Mi smo preživeli*, knjiga 3, Beograd 2005.

O suzama, ciglama, knjigama i hrabrima Varšavskog geta

Ljubo R. Weiss

In memoriam Marcelu Reichu-Ranickom

Objavljeno 20. 9. 2013., u tjedniku *Novosti*.

Marcel Reich-Ranicki.

U kasne noćne sate, ili ranojutarnje, kako želite, rujna 2013., Facebook prijatelj Predrag Finci, iz Londona, obavještava nas nekolicinu budnih da je u Njemačkoj umro književni kritičar Marcel Reich-Ranicki, za mene gospodin EMEREM, literarna legenda moderne evropske književnosti. Doživio je, kako to Hašem hoće, određujući nam dužinu životne staze, 93 godine. A još prije više od godine i po, iako teško bolestan, prisustvuje – obilježavanju međunarodnog dana Holokausta, u njemačkom Bundestagu, gdje ga do govornice dovodi njemačka kancelarka Angela Merkel, držeći ga pod ruku. Govorio je, ta starina i stije-na od čovjeka, o svom životnom putu na kome je stanica bio i Varšavski geto, o Holokaustu, o obvezi antifašista, da vizentalovski prenose djeci, mladima, poruke i pouke rata, kako bi ta djeca govorila svojoj djeci... U zemlji gdje je literarni kritičar cijenjeno zanimanje, bio je tog 27. 1. 2012., njegov zadnji javni nastup, kada je dojmljivim riječima opisao kako je doživio deportacije u logore uništenja, osobno protjerivanje iz Berlina u Varšavu...

Govorit ćemo još najmanje tisuću godina!

U Bundestagu, svojevremeno, govorio je i jedan od izraelskih predsjednika da bi ga, nakon govora, upitao jedan zastupnik:

“Dobro, do kada ćete vi, Židovi, govoriti o Holokaustu, zar nije vrijeme da podvučemo crtu...?”

“Još najmanje tisuću godina!” odgovorio mu je izraelski predsjednik.

Nije dobro kada se vijest o nečijoj smrti primi noću, nije dobro ili baš jest, ne znam, jer danju nas odvuku dalje obični, svakodnevni poslovi, a noću, pred svitanje, usredotočimo se na tu vijest, s mišlju da umiru ljudi koji su nam u životu bili važni, a nismo ih nikada osobno upoznali. Zato ćete razumjeti da su mi se na vijest o smrti MMR-a, Marcela Reicha-Ranickog, orosile oči, klinule suze, jer osim što ima fizičkog oca, gotovo svaki čovjek ima svog duhovnog, ili više duhovnih očeva. Pročitao sam ukratko njegovu biografiju, zatim tražio tko je i što pisao o njemu, gospodinu nad gospodom, EMEREMU. Naišao sam na odličan zapis Miljenka Jergovića iz 2010. (subotnja matineja: “Književnost kao domovina”), u kojem se Jergović zalaže za hrvatski prijevod autobiografije M. R. Ranickog *Mein Leben (Moj život)*, u kojoj je zapravo tematizirao vrijeme i događaje vezane za Varšavski geto, i koja je postala svjetski bestseller. Zatim sam uzeo u ruke album, gdje je moj pokojni otac naljepio tekst iz zagrebačkog *Studentskog lista* (17. svibnja 1973.) pod naslovom “Za smrt dostojnu čovjeka i nadnaslovom Varšavski geto, travnja 1943.”

I tu, na prostoru Varšavskog geta, prepliće se sudbina Reicha-Ranickog i moga sada pokojnog oca, logoraški broj Auschwitz – Birkenau 121 729. Naime, Reich-Ranicki deportiran je 1938. godine iz nacističkog Berlina u rodnu Poljsku da bi se našao u strogoj izolaciji Varšavskog geta, gdje su stražari budno motrili da zatočenici geta ne dođu u kontakt s vanjskim svijetom. Marcel Reich-Ranicki nije doživio sudbinu 56.065 sunarodnjaka koji su u rujnu 1943. precizno evidentirani kao mrtvi ili zarobljeni "Židovska stambena četvrt više ne postoji. Dizanjem u zrak varšavske sinagoge veleakcija je završena u 20 sati i 15 minuta", izvijestio je Juergen Strop svoje nadređene. Zadnji oružani sukobi zabilježeni su u rujnu 1943., točno prije 70 godina. Tako je završio prvi organizirani oružani otpor evropskih Židova nacistima; ustankom su pokazali hrabrost, odlučnost, otpor, jednostavno da ne žele ići kao ovce na klanje. Slučaj je htio da je moj otac bio u logoru koji je formiran na prostoru Varšavskog geta nakon što je ovaj srušen sa zemljom, jer, kako ništa nije smjelo propasti i ostati neiskorišteno, raščišćavali su i skupljali cigle razrušenih zgrada.

Iz tog geta pobjegao je Reich-Ranicki i spasio glavu, a upravo na prostoru Geta, pod spomenik stradalim Židovima, past će 1970. na koljena Willy Brandt, njemački kancelar, i u ime Nijemaca moliti za oprost. Dana 7. 12. 1970. njemački kancelar Willy Brandt napravio je gestu koja je pokrenula svijet. Trebalo je to biti tek protokolarno polaganje vijenaca na spomenik žrtvama ustanka u Varšavskom getu, ali Brandt se svojim postupkom upisao u povijest. Zato nije čudo da je moj otac, na vijest o smrti Willija Brandta, otišao do pošte i kao građanin i predsjednik male Židovske općine Virovitica uputio ambasadi Njemačke u Zagrebu, 1992. telegram sućuti na koji je dobio odgovor zahvale. Zanimljivo, ovaj časn gest Brandta pisac Günter Grass tumačit će pogrešno, i Reich-Ranicki i zbog toga, ali i drugih pitanja, doći će u dramatičan sudar s Grassom.

Nakon moralnog kolapsa, vjerovao u kulturu

MMR rođen je 1920. u Włocławeku, gradu u kojemu se između 1489. i 1451. školovao Nikola Kopernik. Premda rođenjem Poljak, materinji jezik bio mu je njemački. Roditelji su mu bili poluasimilirani Židovi, otac neuspješni trgovac, majka rođena u Njemačkoj nikada nije kako treba naučila poljski jezik. Znao je za sebe reći: "Pola sam Poljak, pola Nijemac i jedan cijeli Židov!" Kada mu je otac 1929. bankrotirao, preselili su se u Berlin, grad u kojem će Marcel maturirati, a zatim 1938. biti protjeran, temeljem protužidovskih, rasnih zakona, u Poljsku kao poljski državljani. Rat ga je zatekao u Varšavi, u vrijeme prvih transporta za Treblinku; nakon bijega iz Varšavskog geta, sakrio se na selu, kod jednog Poljaka, i 1944. pridružio se pokretu otpora... Ostalo je već povijest – medija, knjiga, literature, njegova osobna misija, da na svoj osebujan način popularizira knjigu i čitanje, kao što i dolikuje pripadniku "naroda knjige".

Suosnivač lista *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Frank Schirrmacher, posjetio je još u srijedu 93-godišnjaka u domu za njegu

starih i nemoćnih u Frankfurtu: "Posjetio sam ga u dva popodne. Prepoznao me je." MMR, zvan i literarni papa, godinama je radio za *FAZ* koji je prvi objavio: "Marcel Reich-Ranicki ist tod!" (M. Reich-Ranicki je mrtav, op. autora). Umro je u četvrtak, dan poslije posjete prijatelja.

MMR, zna to i njegov prijatelj Schirrmacher, ali i mnogi koji se bave literaturom te njemačkim suočavanjem s prošlošću, bio je više i značajnije od literarnog kritičara. "To je bio onaj koji je nakon užasa koje je preživio, nakon protjerivanja, nakon uništenja njegove obitelji, potpunog moralnog kolapsa Nijemaca, došao natrag u Njemačku i vjerovao u kulturu".

Život je htio da budem jedan od onih koji je s velikom pažnjom i radošću gledao u Austriji, kao i drugi u milijunskoj TV gledatelji Literarni kvartet, emisiju o novim knjigama, književnicima, literaturi koju je vodio gotovo 14 godina. Helmut Karasek. Kolega iz Literarnog kvarteta i prijatelj, označio ga je kao genijalnog čovjeka.

Vidimo se, Marcel!

Da, treba zaista biti građaninom svijeta, odlučan, hrabar i u vremenu kada je materijalno zamalo sve, uvjeravati ljude u moć duha, literature i knjige, vjerovati u kulturu. U vremenima oportunisti i glavoklimavaca, kada se malo njih usudi reći caru da je gol, nije se ženirao pred TV kamerama poderati knjigu koja mu se nije sviđala, pred uključenim TV kamerama odbiti nagradu njemačke televizije koja mu je dodijeljena, uz obrazloženje da je ne želi primiti dok TV emitira većinom "dnevne gluposti" (listopad 2008.). Legendarne su njegove javne polemike s književnicima Günterom Grassom, nobelovcem, i Martinom Walserom, koje su postale ogledni primjerci žestokih povijesno-literarnih polemika.

Reich-Ranicki, koji nije smio studirati u nacističko vrijeme, koji zapravo nije proveo ni dana na nekom fakultetu, imajući svoje samostalno učilište, crpeći znanja svaki dan i cijeli život, primio je za svoj rad brojna priznanja i čak devet počasnih doktorata, zadnje, od Humboldt univerziteta u Berlinu i sveučilišta u Tel Avivu.

Ima li u nas, u Hrvatskoj književne kritike, ima li je u medijima ex-Jugoslavije, zar je nogomet postao sto puta važniji od dobre literature, tko se sjeća još Veselka Tenžere, gdje pišu Zdravko Zima, Igor Mandić (da li je i zašto zanijemio Igor?), zar samo uistinu postali masovno glavoklimavci, zar uistinu ne možemo bar nešto naučiti od promicatelja demokratskih vrijednosti i erudite Reicha-Ranickog? Od onoga koji se usudio reći da kada se spomene njemstvo u zadnjih sto godina, prvo mu padaju na um Adolf Hitler i Thomas Mann, i naravno opredjeljenje za – Thomasa Manna!

זכרונו לברכה ZIHRONO LIVRAHA, יי! Blessed memory! Pokoj mu duši! Mir s tobom, pokojnim!

Vidimo se Marcel, ako ne prije, u mesijanskom vremenu! ■

Mala La i
Kohav

The Project Gutenberg eBook

Zbrkana palača

Židovske bajke i legende Gertrude Landa, prevela Dubravka Pleše

Sara, žena patrijarha Abrahama i velika majka židovskog naroda, bila je najljepša žena koja je ikada živjela. Tko god ju je vidio divio se blještavoj ljepoti njezinog lica, stajao je kao začaran pred veličanstvenim svjetlom koje je zračilo iz njezinih očiju i čudesnom čistoćom njezinog tena. Sve je ovo silno brinulo Abrahama dok je iz Kanaana bježao u Egipat. Brinulo ga je što gomile putnika zure u njegovu suprugu kao da nije obična žena. Osim toga, strahovao je da će Egipćani oteti Saru i odvesti je u kraljev harem.

I stoga, poslije dugog razmišljanja, sakrio je Saru u veliku kutiju. Kada je stigao do egipatske granice, carinici su ga upitali što se nalazi u kutiji.

“Ječam”, odgovorio je Abraham.

“To kažeš samo zato što je carina na ječam najniža”, optužili su carinici Abrahama. “Sigurni smo da je kutija prepuna pšenice.”

“Platiti ću carinu na pšenicu”, rekao je Abraham, koji ni pod koju cijenu nije želio da carinici otvore kutiju.

“Ako si spreman platiti veći iznos carine”, posumnjali su carinici, “u kutiji je sigurno nešto još vrednije. Možda začini?”

Abraham im je dao do znanja da je spreman platiti carinu i za začine.

“Oh, Oh!” nasmijali su se carinici. “Gle čudaka koji je spreman platiti velike namete. Sigurno želi prikriti nešto – možda zlato?”

“Platiti ću carinu na zlato”, tiho je rekao Abraham.

Carinici su bili šokirani.

“Naša najviša carina”, rekao je njihov predvodnik, “je na drago kamenje a kako ne želiš otvoriti kutiju, moramo tražiti da platiš carinu na najskuplji dragi kamen.”

“Platit ću”, jednostavno je rekao Abraham.

Carinici ga uopće nisu mogli shvatiti i nakon kraćeg međusobnog razgovora, odlučili su da se kutija mora otvoriti.

“Možda je u njoj nešto strašno opasno”, pravdali su svoj zahtjev.

Abraham se bunio ali stražari su ga uhitili i kutija je na silu otvorena. Kada su u kutiji ugledali Saru, carinici su bili začuđeni i oduševljeni.

“Uistinu, rijedak dragi kamen”, rekao je predvodnik carinika.

Odmah je odlučeno da će Saru poslati kralju. Kad ju je faraon ugledao, bio je izbezumljen. Sara je bila jednostavno odjevena u odjeću seljanke, bez ukrasa ili nakita ali kralj je bio uvjeren da nikada ranije nije vidio ženu takve neopisive ljepote. No, kada je ugledao Abrahama, počeo se mrštiti.

“Tko je ovaj čovjek?” pitao je faraon Saru.

Bojeći se da će ga baciti u tamnicu ili čak pogubiti prizna li da je njezin muž, Sara je odgovorila da joj je Abraham brat.

Faraonu kao da je pao kamen sa srca. Nasmiješio se Abrahamu i ljubazno ga pozdravio.

“Tvoja je sestra izuzetno lijepa”, rekao je faraon. “Očarala me svojim neusporedivim šarmom. Zauzet će mjesto moje favoritkinje u haremu. Dobro ću ti platiti za nju, otići ćeš s mnoštvom darova.”

Abraham je mudro odlučio prikriti bijes koji mu je plamtio u srcu.

“Hrabro, voljena moja”, šapnuo je Sari. “Hašem nas neće napustiti.”

Pravio se da pristaje na faraonov prijedlog pa je od glavnog faraonovog službenika dobio obilje zlata i srebra, dragog kamenja, ovaca, volova i deva.

Abrahama su odveli u prekrasnu palaču gdje se o njemu skrbilo mnoštvo robova koji su mu se klanjali jer onaj kojega je faraon obasuo tolikim počastima sigurno je značajan i velik čovjek u zemlji faraona. Kada je ostao sam, Abraham je počeo žarko moliti.

Za to su vrijeme Saru odveli u fantastično uređenu sobu gdje su je kraljičini sluge odjenuli u najbogatiju kraljevsku odjeću. Zatim su je doveli faraonu koji je odmah otpustio sve sluge.

“Želim s tobom biti nasamo”, rekao je kralj Sari. “Imam ti mnogo za reći i želim oči odmoriti na tvojoj rijetkoj ljepoti.”

Ali, Sara mu nije dopustila da joj priđe blizu. Činio joj se ružnim i odbojnim. Njegov osmjeh izgledao joj je kao zlobno cerenje, a glas mu je u Sarinim ušima zvučao kao graktanje vrana.

“Ne boj se”, rekao je faraon, trudeći se govoriti nježno i toplo.

“Neću te ozlijediti. Ne, obasut ću te svim počastima, ispunit ću

ti svaku želju.”

“Dopusti mi onda da odem”, brzo je rekla Sara. “Želim samo otići odavde sa svojim bratom.” “Ti se šališ!” rekao je faraon. “To ne može biti, ti ćeš postati moja kraljica”, uzviknuo je strastveno i krenuo prema njoj.

“Stani!” vrisnula je Sara. “Priđeš li mi i korak bliže...”

Prekinuo ju je faraonov smijeh. Prijetiti kralju bilo je tako smiješno da se nije mogao uzdržati i morao se nasmijati. Ali, Sara je odjednom zašutjela. Nije gledala kralja nego nekamo iza njega. Faraon se okrenuo ali ništa nije vidio. Nije mogao vidjeti ono što je Sari bilo očito – figuru, duha, koji je u rukama držao veliki štap.

“Dodji!” rekao je kralj, “ne budi glupa. Ne mogu se ljutiti na ženu tvoje ljepote ali to ne znači – ne, ni u kojem slučaju – da je mudro prijetiti onome koji na glavi nosi krunu.”

Sara nije odgovarala. Više se nije bojala. Znala je da su njezine i Abrahamove molitve uslišane i da joj se nikakvo zlo neće dogoditi. Faraon je njezinu šutnju pogrešno protumačio i zakoračio prema njoj. No, istoga je trenutka osjetio silan udarac u glavu. Kada je došao k sebi, pretražio je sobu ali nikoga nije vidio. Sara je i dalje nepomično stajala.

“Čudno”, promrmeljao je faraon, “Mislio sam da je netko ušao u sobu.”

Ponovo je krenuo prema Sari i ponovo osjetio silovit udarac – ovoga puta u rame. Samo zahvaljujući velikoj samokontroli nije vrisnuo od boli. Zaključio je da se odjednom razbolio ali nakon nekoliko trenutaka osjećao se bolje i hrabro se pokušao nasmijšiti Sari.

“Upravo mi je na pamet palo nešto izuzetno važno”, rekao je, nastojeći objasniti zašto se zamalo tako nedostojanstveno srušio. Približio se Sari i podignuo ruku kako bi je dotaknuo.

“Staviš li na mene makar i mali prst, sam ćeš biti odgovoran za ono što će te zadesiti”, ljutito je uzviknula Sara, dok su joj oči blještale.

“Ha!” viknuo je faraon gubeći strpljenje i podigao ruku.

Ovoga puta štap duha kojeg faraon nije mogao vidjeti nježno se spustio na kraljevu ispruženu ruku. A faraon ju više nije mogao niti pomaknuti. Problijedio je i počeo drhtati.

“Jesi li ti vještica?” promucuo je.

Sara je bila toliko ljuta čuvši ovu uvredu da je duhu dala znak očima. Duh je zavrtio štap i kralja raspalio po glavi i ramenima

tolikom snagom da je faraon zaurao od boli.

“Oprosti mi, oprosti mi!” uspio je viknuti. “Nisam tako mislio. Bolestan sam, jako sam bolestan. Cijelo me tijelo boli, ruka mi je oduzeta.”

Na te su riječi udarci prestali a faraon je ponovno mogao pomaknuti ruku. Vrpeljio se od silne boli jer mu je cijelo tijelo bilo prepuno modrica. Brzo je odjurio uz obećanje da će se sutra vratiti. Sara je otkrila da je zaključana u prostoriji ali više joj nitko nije dolazio smetati.

Ali, faraonove avanture još nisu završile. Duh je bio veselo raspoložen i cijelu se noć zabavljao na kraljev račun. Tek što je kralj legao na krevet ne bi li se odmorio, duh je nagnuo krevet i faraon se našao na podu. Kad god je pokušao leći, dogodilo bi se isto. Hodao je faraon iz sobe u sobu ali pomoći nije bilo. Svaki krevet ga je odbio kao i svaki stolac i svaki naslonjač iako su drugi ljudi, kojima je faraon tako naredio, udobno lijegali na iste te krevete. Pokušao je leći i uz jednoga od svojih slugu ali dok je sluga udobno ležao, faraonovo tijelo bilo je podignuto, postavljeno na glavu, zatim se tako zavrtjelo oko vlastite osi te se srušilo na zemlju.

Liječnici mu nisu mogli pomoći a čarobnjaci, koje je digao od noćnog poćinka, nisu mu mogli objasniti što se to zbiva. Tako je faraon proveo strašnu noć, lutajući hodnicima dok mu se činilo da se uglovi hodnika naročito trude udariti ga, a stepeništa su se penjala kada se on njima želio spuštati. Nitko nikada nije vidio takvu zbrkanu palaču. I, da sve bude još gore, kada je palaču preplavila svjetlost zore, faraon je otkrio da je zaražen gubom. Brzo je poslao po Abrahama i rekao mu: “Ne znam tko si ti. Ti i tvoja sestra na mene ste navukli pošast. Želio sam je učiniti svojom kraljicom ali sada ti naređujem da me očistiš od ove gube i odeš daleko od mene, zajedno sa svojom sestrom. Obdarit ću vas bogatstvima, samo brzo otidite.”

Pomoću čarobnog dragog kamena koji je nosio na prsima, Abraham je faraonu vratio zdravlje te zatim otišao sa Sarom. Na oproštaju, ovako je rekao faraonu: “Sara nije moja sestra nego moja žena. Poslušaj moje upozorenje! Budu li tvoji potomci ikada zlostavljali naše potomke, naš će Bog, Hašem, Vladar svemira, kralja ponovo kazniti gubom.”

I, mnogo godina kasnije, kao što čitate u *Bibliji*, ovo se upozorenje obistinilo. ■

Međureligijski susret

Redakcijski tekst

12. studenog 2013. održan je u Hrvatskoj biskupskoj konferenciji Deveti međureligijski susret visokih predstavnika vjerskih zajednica u Hrvatskoj. Glavna tema susreta i simpozija bila je Preventivni i kurativni aspekti očuvanja braka i obitelji u Hrvatskoj–iskustva vjerskih zajednica.

Nakon uvodnih riječi predsjednika Vijeća HBK za ekumenizam i dijalog, sisačkog biskupa msgr. Vlade Košića i tajnika istoga Vijeća, prof. dr. sc. Jure Zečevića, predstavnici vjerskih zajednica govorili su o iskustvima skrbi za brak i obitelj. Poznato je da u Hrvatskoj ima vrlo mnogo razvoda brakova. Očito je da na to s jedne strane utječe ekonomska kriza, a s druge nepripremljenost za svakodnevicu bračnog života i obitelji.

Izlaganja su bila otvorena i zanimljiva. U izjavi sa tog skupa zabilježeno je da unatoč mnogim oblicima skrbi za brak i obitelj, prema postojećim rezultatima, to još uvijek nije dovoljno. S tim

u vezi naglašena je važnost preventivnog djelovanja kako prije sklapanja braka tako i poslije u cilju pomaganja obitelji.

Na tom skupu bilo je i riječi o referendumu i glasovanju za zaštitu braka kao zajednici žene i muškarca. Iz izjave sa skupa citiramo: “Važno je da vjernici, a tako se izjašnjava velika većina građana, imaju priliku donijeti objektivnu i slobodnu odluku.”

S održavanjem referenduma pokazao je i Ustavni sud da ima problema. Mnogi građani izrazili su protivljenje održavanju referenduma, no Ustavni sud, prema trenutačnim zakonima tvrdi da referendum nije pravno nego tehničko pitanje i da neće ograničiti ničija prava. Podijeljena su u javnosti mišljenja i oko ljudskih prava glede tog pitanja.

Bet Israel na Devetom međureligijskom susretu zastupala je glasnogovornica zajednice i članica Vijeća Jasminka Domaš.

IN MEMORIAM / לעילוי נשמת

Rabi Ovadia Yosef

Rabi Ovadia Yosef In memoriam

Rabin dr. Kotel Dadon

Zajedno s domom Izraelovim, tugujemo zbog smrti Marana Harava Ovadie Yosefa, blagoslovljeno bilo sjećanje na njega. Naši rabini u *Talmudu* kažu: *Jednako je smrti pravednika spaljivanje doma B-ga našega*,¹ a u *Midrašu* se kaže da je smrt pravednika još teža od uništenja Hrama. Kada su drugi pravednici u prijašnjim naraštajima odlazili iz naše sredine, morali smo ove riječi *Talmuda* i *Midraša* objasniti na drukčiji način. Što smrti pravednika priskrbljuje najveće značenje? Zar smo smatrali da će pravednik živjeti zauvijek? Naročito za one koji su živjeli dug život, smatramo li da će živjeti zauvijek?”

No, zapravo, kod Marana, blagoslovljeno bilo sjećanje na njega, nije nam teško shvatiti ove riječi iz *Talmuda* i *Midraša*. Nećemo pretjerati ako kažemo da se u prethodnim naraštajima, nakon ovako velikog gubitka, smrti velikog rabina, pojavio drugi veliki rabin. Moše Rabenu je otišao, a došao je Jošua, i tako dalje, kod svakog naraštaja, uvijek se pojavio netko tko je popunio prazninu.

No sada smo duhovno ostavljeni kao siročad, i na nama se ispunilo *proputovasmo sva četiri kraja svijeta, no lijeka ne*

nađosmo.² Tugujemo ne samo zato što smo ostali bez voljenog rabina, tugujemo zbog naše cjelokupne situacije, ostali smo bez njega, i sada nemamo istinskog pastira, čovjeka tako golemog duha kao što je Maranov.

Pogreb rabina Ovadie Yosefa (Bagdad, 24. rujna, 1920. – Jeruzalem, 7. listopada, 2013.), kojem je prisustvovalo više od 800.000 ljudi, smatra se najvećim pogrebom u povijesti suvremenog Izraela. Od svoje rane mladosti, rabin Ovadia Yosef iskazivao je dvije najvažnije značajke velikog učenjaka *Tore*: strast prema izučavanju *Tore* i izvanredno pamćenje. No u Izraelu 30-ih godina prošlog stoljeća to nije bilo dovoljno. U to doba financijske depresije ekonomska situacija u svijetu bila je kaotična, a Izrael (u to vrijeme: Palestina) očito nije bio iznimka. Obitelj Yosef nije si mogla dopustiti da se jedan sin ne nalazi na tržištu rada. Neko vrijeme rabinu Yosefu bilo je dopušteno da uči na najprestižnijoj sefardskoj ješivi, Porat Yosef, u starom gradu Jeruzalemu. Ali potom je bio primoran napustiti svoje školovanje i raditi u trgovini svoga oca u Jeruzalemu.

Ješivu Porat Yosef vodio je veliki rabin rođen u Alepu, u Siriji, rabin Ezra Attie (1887. – 1970.) koji je pored toga što je bio pobožan čovjek i jedan od najvećih učenjaka *Tore* svoga vremena, imao sposobnost da prepozna potencijal vođe među svojim studentima. Za kratko vrijeme koliko je rabin Yosef studirao u Porat Yosef, rabin Attie je u njemu otkrio kvalitete vođe: njegovu karizmu, njegov izuzetan um i njegov karakter. A sada mu se srce slamalo kada je saznao da mladi Ovadia mora napustiti svoje školovanje. On se nije predao, te je učinio nešto nesvakidašnje. Rabin Attie došao je ocu rabina Yosefa i molio ga da mladiću dozvoli da se vrati u ješivu. Rekao je gospodinu Yosefu: “Ako vam je potrebna pomoć u trgovini, ja ću ostati i raditi za vas. Udaljiti mene od učenja *Tore* manja je šteta od toga da udaljite vašeg sina.” Otac to nije mogao ne prihvatiti. Shvativši kako njegov sin ima potencijal da postane veliki učenjak *Tore*, dopustio mu je da se vrati u ješivu. Ovo je po svemu sudeći bio ključni trenutak u životu rabina Yosefa.

Rabin Ezra Attie bio je učitelj i stalni mentor rabina Yosefa. On je jednako tako pronašao i odgojio druge značajne rabinske vođe našega vremena. Među njegovim su učenicima bili: Rišon Lecion, (sefardski glavni rabin Izraela), Mordekhai Eliyahu z”l, Rabin Ben-zion Abba Shaul z”l i Rabin Itzhaq Qaduri, z”l.

Ujedinjavanje sefardskih Židova Izraela oko jedne tradicije, običaja i uprave bio je jedan od glavnih ciljeva i postignuća rabina Ovadie Yosefa z”l. Kao što smo već rekli, sefardski su Židovi u Izrael došli iz mnogo različitih zemalja i sa sobom donijeli tamošnje običaje. U mnogo (većini?) slučajeva ti su običaji bili stroži od onoga što zahtijeva židovski zakon. Dobar primjer je Pesah. Sjećam se, da su Židovi iz Španjolskog Maroka običavali za Pesah prekriti stol na kojem se jede sa sedam slojeva stolnjaka. Ili, kako se nitko nije usudio kupiti običan šećer ili obično ulje za Pesah. Oni su čak tražili gdje će kupiti šampon za kosu koji je košer za Pesah, itd. Prva knjiga koju je rabin Ovadia Yosef objavio bila je *Hazon Ovadia*, knjiga o zakonima u vezi s Pesahom. Kada je pedesetih godina bila prvi put objavljena, bila je to revolucionarna knjiga. Jer se rabin Yosef vratio čistoj halahi, bez dodatnih postroženja koja su dolazila, između ostalog, i iz mističkih izvora (naprimjer, Ben Ish Hay, itd. Jer, prema rabinu Ovadii Yosefu, odluke Arija haKadoša ili drugih kabalista, primjenjuju se samo na molitvu, ili kao osobni običaj) ili iz aškenaskih odluka (Sefardi i Aškenazi posebice vidljivo imaju različita gledišta u vezi zakona o Pesahu). Zbog toga je bio podvrgnut kritici, te su ga mnogi rabini odbacili kao valjani halahički autoritet.

Vrlo slično događalo se sa zakonima o *nida* (obiteljskoj čistoći), zakonima u vezi Šabata, kašruta u kuhinji – tek da spomenem nekoliko poznatih primjera. Šezdesetih i sedamdesetih godina njegova su mišljenja mnogi smatrali vrlo liberalnima. Trebala su proći desetljeća da bi njegov glas postao prevladavajuće mišljenje u sefardskim zajednicama.

Njegova vizija bila je olakšati prakticiranje judaizma, nešto što je on smatrao vrlo potrebnim načelom u ovo suvremeno doba. Nekoliko tjedana prije nego li je preminuo, uputio je svog sina, rabina Itshaka Yosefa, novoizabranog Rišon Leciona (sefardskog glavnog rabina Izraela) da – kao novi najviši rabinski autoritet – uvijek mora nastojati pronaći način kako da prakticiranje *Tore* učini koliko je god moguće blažim i pristupačnijim.

To je razlog zašto je Rabi Yosef, kad god bi uspio pronaći mogućnost lakšeg načina (a ne rupu u zakonu!), donosio popustljiviju presudu.

Ovo je načelo poznato kao *koba debetera 'adif* – “poželjnija je moć da se bude blag”. To ne znači samo da se rabinu preporučuje da bude uviđavan, već i da rabin koji je uviđavan, ima prednost nad drugim rabinima. Kao što je u praksi s liječnicima, tako i rabin – što više zna, to može biti uviđavniji. Dok rabin ne poznaje cjelokupni raspon zakona, njegova ograničenja će ga navesti da bude striktniji.

Bilo je slučajeva obiteljskog prava, delikatnih slučajeva poput *mamzeruta*³, kod kojih se rabin Yosef (zajedno s rabinom Shalomom Mesasom z”l, nekadašnjim glavnim rabinom Maroka a potom glavnim rabinom Jeruzalema) istakao među rabinima njegovog naraštaja, kao rabin koji je bio u stanju pronaći način da obitelj oslobodi muke.

Još jedan primjer: nakon Jomkipurskog rata 1973. godine., bilo je mnogo vojnika koji su nestali u vojnim akcijama. Prema židovskom zakonu, ako se ne može pronaći tijelo ili svjedok koji je video mrtvo tijelo, tada se žena ne može smatrati udovicom, I zbog toga se ne može preudati (*aguna*). *The New York Times* je 7. listopada donio članak o Rabi Yosefu koji se odnosio na taj slučaj: “Još jednom nekonvencionalnom presudom, Rabi je dopustio stotinama žena čiji su muževi nestali nakon rata 1973., da se preudaju, iako je, prema tradiciji, ponovna udaja dopuštena samo kada ... postoji neoboriv dokaz da je njezin prijašnji muž umro.” Rabi Yosef smatrao je da je pronalazak dostatne podrške u halahi ili obrazloženja koje dokazuju da je blaži stav ispravan, bilo veliko postignuće.

Svatko tko je poznavao Marana, vrlo brzo je stekao dojam da stoji pred izuzetnim čovjekom. I kao što je Shimon Peres, predsjednik Izraela, objasnio – napominjući u svom *bespedu*⁴ – “... iako se njega kao osobu ne može definirati kao “religioznog”, svaki put kada bih se nalazio u njegovoj blizini, imao bih osjećaj da stojim pred velikim čovjekom. A to smo vidjeli i kod liječnika u bolnici, koji su se prema njemu odnosili s velikim strahopoštovanjem. Ta nas je veličina napustila.”

Dopustite mi da završim riječima *midraša* iz *Propovjednika*:

Čovjeka jednoga između tisuća nađoh (*Propovjednik* 7,28). Ovako je na svijetu: “... tisuću ljudi uđe [da uči] Bibliju, stotinu Mišnu, deset od njih Talmud, a jedan od njih ode podučavati.” (*Kobelet Raba* 87).

To znači da od tisuću ljudi koji dođu učiti *Toru*, samo će jedan osvojiti njezinu krunu – da postane vođa narodu, i to je značenje riječi kralja Solomona *čovjeka jednoga između tisuća nađoh*. Rabi Ovadia ne samo da je bio jedan između tisuću, već jedan između milijun... Nama je ostalo samo da prihvatimo nastaviti ić i putem Marana z”l, da umnožimo *Toru* u Izraelu, i da uvećamo znanje o učenjima Marana, čuvajući *balabu*⁵ u svim pojedinostima kako smo je naslijedili od njega, sve do dolaska Mesije i uskrsnuća, za našeg vremena, amen! ■

1 BT, Roš Hašana 18b.

2 Iz molitve za Jom Kipur.

3 *mamzer* – dijete začeto u spolnoj vezi kakvu *Tora* zabranjuje (incest, odnosno dijete koje je udana žena začela s nekim tko nije njezin muž) ili potomak takve osobe

4 *besped* – posmrtni govor prije pokopa, s opisom pokojnikova lika i dobrih djela; na neke dane hesped je zabranjen, primjerice na roš hodeš i tijekom mjeseca nisana.

5 *balaba* – 1. pravni dio židovske vjerske književnosti; naziv dolazi od glagola “halah” (ići), jer “idemo”, to jest slijedimo židovsko pravo. 2. pojedina odredba iz sustava halahe.

Mirko Kovač

In memoriam Mirko Kovač

Nenad Popović

Tekst za oglasnu ploču Hrvatskog društva pisaca, povodom smrti Mirka Kovača

Mirko Kovač nije zaslužio tako težak kraj, nakon svega što je doživio, i osobno i kao ličnost. U tuži smo, dakle, ne samo što je definitivno otišao, već i zbog tih nepotrebnih godina patnje. No, u jednom je, vjerujem, otišao spokojan i miran. Posljednjih godina sigurno je rukom dozidao svoje književno djelo, postavio još nekoliko ključnih kamenova, istesao ovo ili ono. Umro je, i u to duboko vjerujem, bez nervoze u pogledu ruke u kojoj se drži pero, svjestan da je napisao što je htio i onoliko koliko se može napisati za jednog života

Jako je odjeknula smrt Mirka Kovača, za mnoge preneražavajuće, za veliki broj ljudi i neposredno bolno. Umro je jedan od naših najvećih pisca, jedan od ugaonih kamenova literature naše epohe. Ne samo u ovom našem rastrzanom svijetu na rubu Europe. Mirko Kovač je bio respektiran i čitan i izvan granica našeg jezika, u zemljama kao što su Francuska, Švedska ili Italija.

Njegovo ime na popisu članova Društva hrvatskih pisaca davalo je svima nama ponaosob samopouzdanje, sigurnost da nismo bilo koje društvo, već da je njegov član i jedan tako snažan pisac. Činjenica da se je Mirko Kovač rano, odmah po osnivanju, priključio tom našem društvu bila je čast i u mnogome uopće legitimizirala njegovo postojanje a kasnije sigurno pridonijela njegovom širenju i etabliranju. Njegovo članstvo je u stvari bio njegov poklon i podrška tom društvu, a ne samo znak prijateljstva, naklonosti, simpatije ili simpatizerstva.

Utoliko više što je Mirko Kovač bio sve drugo do čovjek čopora, kolektiva. Koliko god da je bio jedna od središnjih ličnosti književnih, društvenih i političkih debata – jugoslavenskih, kasnojugoslavenskih, a potom, zadnjih dvadeset i pet godina, i postjugoslavenskih. Naime, živio je svoj osobni život vrlo privatno, pa je i to da je posljednjih dvadeset i pet godina živio i pisao u tihom Rovinju, imalo je svoje logike. Bio je u tome sličan Thomasu Mannu. Živio je u obiteljskom krugu, za pisačim stolom i u šetnjama, a kad bi se javio, isto kao kod Thomasa Manna, onda bi se puno toga zatreslo i dosta javnih debata dobile bi novu os. Novine bi mu otvarale po dvije stranice.

S inzistiranjem na svom privatnom životu bio je nalik Thomasu Mannu i u jednom drugom pogledu. U miru je pisao svoja djela, knjige, koje bi potom formatom i literarnom kvalitetom te literarnim dostojanstvom daleko nadmašile tekuće dnevne i sezonske književne uratke i feljtonistička lupetanja. Od čega ne trpi samo hrvatska književnost, već i ona bosanska, srpska i ona njegovog starog zavičaja, Crne Gore. Djelo koje je on tako podastro danas gledamo kao impresivnu ediciju sabranih djela, ali to vrijedi i za knjige koje su nastale recentno. Mannovski monolitno stoje pred nama: predstavljaju ono što se stvarno zove djelo.

Dodatno impresivno je što u pozadini stoji i to da je ovaj ozbiljni pisac (ali i blistavi komentator i vispreni kozer), u zenitu života i kreativnog naponu doživio jedan ogroman slom. I to u doba kada je pripadao jednom velikom gradu koji je sedamdesetih i osamdesetih godina bio među najzanimljivijim, najnapetijim u Europi. Beogradu. S njegovim filmom, književnošću, kazalištem, novinarstvom, fantastičnim debata-

ma. Da bi onda, preko noći, Mirko Kovač i njegovi iz grada bili protjerani. Kolona pisaca, umjetnika, filozofa, arhitekata, urednika krenula je prema kolodvoru i s par kovčega napustila grad u kojem su pogašena svjetla. Kao u Berlinu 1933., kad su kolone istih takvih potihom, malteno krišom i uz tek neki bespomoćni protest, napuštali najvibrantniju europsku kulturnu prijestolnicu, i svoje uloge u njoj. Povlačeći se pred okupatorima, primitivcima koji su već sutra ujutro zauzeli njihove redakcije, profesure, mjesta u izdavačkim programima. Snašao se kako tko, neki su završili u Beču, neki u Francuskoj, treći u Berlinu: Mirko Kovač se skrasio u Rovinju. Jednom ljetovalištu, zapravo.

Tu tugu nadvijenu nad njegov život i djelo navodim jer su emigracije, poniženja i izbacivanja postali dio književnih sudbina i književnosti same. Od Victora Hugoa protjeranog iz Francuske na jedan otočić u kanalu između Engleske i Francuske, preko Bertolta Brechta i Thomasa Manna protjeranih do u Ameriku, u pustoš izvan svog jezika, do Rusa, dakako – Brodskog u Italiji, Solženjicina u jednoj kući u Njemačkoj na rubu Koelna, Vladimira Nabokova koji je taksirao u Berlinu godinama, da preživi.

To mislim da treba reći o Mirku Kovaču sada. Jer on je i po tome sjajan književni lik. Po tom istjerivanju, bolu, poniženju, iznuđenoj melankoliji i onda životu u jednom malom udaljenom gradu na morskoj obali.

I time on se upisuje u niz Velikih. Zbog okrutne, nezaslužene kazne? Ne, ne zbog nje, već zato što joj je suprotstavio djelo, književnost, knjige, promišljene i snažne javne intervencije. Zidao je dalje, nepomučen, zidao književnost, onu koja se piše s velikim početnim slovom.

Oni koji su znali za njegovu bolest bili su žalosni posljednjih godina, strepili su i nadali se dobrom ishodu. Tko bi nešto doznao o toku bolesti, javljao je to svojim prijateljima. Na dobre vijesti smo se svi veselili.

Za njega samog, sigurno su to bile godine fizičke patnje, discipline i potištenosti, nadanja, padova i kriza. Baš Mirko Kovač nije zaslužio tako težak kraj, nakon svega što je doživio, i osobno i kao ličnost. U tuži smo, dakle, ne samo što je definitivno otišao, već i zbog tih nepotrebnih godina patnje. No, u jednom je, vjerujem, otišao spokojan i miran. Posljednjih godina sigurno je rukom dozidao svoje književno djelo, postavio još nekoliko ključnih kamenova, istesao ovo ili ono. Umro je, i u to duboko vjerujem, bez nervoze u pogledu ruke u kojoj se drži pero, svjestan da je napisao što je htio i onoliko koliko se može napisati za jednog života. Neka nam to bude utjeha. Uspio je, dovršio je. Pa mu umjesto nekog tužnog pozdrava kažem: Bravo, Mirko. Bravo. ■

20.12. – 22.12.2013.

BET ISRAEL

בית ישראל

BEJAHAD U ZAGREBU

Kulturam do zajedništva

Program

Obiteljski šabat	20.12.
Hor "Braća Baruh" Beograd	21.12. - 20.00 sati
Jevrejski kamerni orkestar, Beograd	21.12. - 20.00 sati
Predavanje / Film: Jevreji naši sugrađani	22.12. - 10.30 sati
Uvodna riječ dr. Ruben Fuchs	22.12. - 11.15 sati
Izložba "Pravednici"	
Uvodna riječ Nenad Fogel	

Ulaznice za koncert 80 i 50 kuna.
Blagajna Hrvatskog glazbenog zavoda.

Donatori

Bejihad Židovska kulturna scena
Turistička zajednica Zagreb
Agrokor
Grad Zagreb
INA

PBZ Zagreb

Migrit Solarna Energija

Nekretnine Titan

Srpska pravoslavna crkva Zagreb

PRIVREDNA BANKA ZAGREB

TITAN NEKRETNOSTI

Partneri manifestacije

"Prijatelji Beograda
prijateljima Zagreba"
Hrvatski glazbeni zavod i
Hotel Westin

Medijski pokrovitelji

Jutarnji list

Mazal tov Maya i Max!